

O scurtă eternitate

PASCAL
BRUCKNER

Filosofia longevității

eseu

TREI

PASCAL BRUCKNER

O scurtă eternitate

Edttori:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu
Director edttwlak
Magdalena Mărculescu
Desip copertă:
Faber Studio
Foto copertă: Gulliver/Getty Images/CAnton Petrus
Director productie: Cristian Claudiu Coban
Redactor: Carmen Eberhat Leetonș, Gabriela Riegler
DTP: Eugenia Ursu
Corectai: Irina Mușătoiu Rodica Crețu
Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României BRUCKNER, PASCAL
O scurtă eternitate: filosofia longevității I Pascal Bruckner; trad. Din franceză
și note de Doru Mareș.
— București: Editura Trei, 2020
ISBN 978 – 606 – 40 – 0800 – 8
I. Mareș, Doru (trad.)
Titlul original: Une brève éternité
Autor: Pascal Bruckner
Copyright © Editions Grasset & Fasquelle, 2019
Copyright © Editura Trei, 2020 pentru prezenta ediție
O.P. 16, Ghișeu 1, C.P. 0490, București
Tel.: + 4 021 300 60 90; Fax: + 4 0372 25 20 20
e-mail: comenziedituratrei.ro www.editura_trei.ro isbn: 978 – 606 – 40 –
0800 – 8

„Mai degrabă de o viață stupidă ar trebui să ne temem, decât de moarte”.

Bertolt Brecht

*Se dedică memoriei profesorului meu Vladimir Jankélévitch,
cel atât de elocvent, atât de elegant*

Introducere

Renegații cultului tinereții

În cartea sa autobiografică, *Lumea de ieri* (1942), Stefan Zweig povestește cum, la sfârșitul secolului al XIX-lea, la Viena, în Imperiul Austro-ungar condus de un suveran de 70 de ani înconjurat de miniștri cărora le tremura până și glasul, lipsa de încredere față de tineret era generală. Vai de cel care își păstra o înfățișare copilărească! Nici serviciu nu-și găsea. Iar numirea lui Gustav Mahler, la 37 de ani, în funcția de director al Operei Imperiale a fost o excepție generatoare de scandal. Să fii tânăr însemna o piedică pentru orice carieră. Pentru cei ambițioși era obligatoriu să pară mai în vârstă, să înceapă să îmbătrânească încă din adolescență, să grăbească, bărbierindu-se zi de zi, creșterea bărbii, să-și pună pe nas ochelari cu rame de aur, să aibă gulere scrobite, să încapă în haine strâmte și rigide, să poarte redingote lungi și negre și, în măsura posibilului, să afișeze un început de burtă, garanție a seriozității. A îmbrăca încă de la 20 de ani costumul bătrâneții era condiția *sine qua non* a reușitei. Trebuiau pedepsite generațiile în ascensiune, deja penalizate printr-o educație umilitoare și mecanică, trebuiau smulse din bălbâielile lor de novice, din indisciplina lor de obraznice. Triumf al sobrietății, care impunea vârsta onorabilă drept unic comportament civilizat al omenirii.

Ce contrast față de epoca noastră, în care orice adult încearcă disperat să afișeze însemnele tinereții, practicând confuzia vestimentară, purtând părul lung ori blugi, când până și mamele se îmbracă exact ca fetele lor pentru a anula orice diferență de vârstă dintre ele! Pe vremuri, generație după generație, oamenii trăiau viața înaintașilor. De acum, înaintașii țin să trăiască viața urmașilor. *Adultescenți* de 40 de ani, *cincanjuni*, *sexygenari*, drumeți de 70 de ani sau mai mult, cu rucsacul în spate, cu bețele de schi în mână și casca de protecție pe cap, adepți ai mersului scandinav, echipați pentru a traversa strada sau parcul de parcă ar ataca Everestul sau deșertul Kalahari, mămăițe pe trotinete, bunicuți pe role sau pe monociclu. Vertij al regresiei autorizate. Dezacordul generațional este pe cât de comic, pe atât de simptomatic: între tinerii filfizoni strânși în

costumele lor ca-n niște corsete și țăncii răscopți cu tâmplele argintii, care umblă care-ncotro în șorturi, cronologia s-a dat peste cap.

Și asta pentru că, între timp, valorile s-au răsturnat: pentru Platon, scara cunoașterii trebuia să urmeze îndeaproape vârsta, și numai individul trecut de 50 de ani putea contempla Binele. Conducerea Republicii lui trebuia să revină, printr-un soi de „gérontocratie temperată”¹ (Michel Philibert), numai celor mai mari, apți să prevină anarhia pasiunilor, să orienteze cetățenii către un grad ridicat de umanitate. Exercitarea puterii se făcea în funcție de autoritatea spirituală. Cu mult înainte de *Benjamin Button* al lui Scott Fitzgerald, Platon, în *Politica* își imagina cum, în alt timp, „bătrânii care au murit ieșeau din pământ pentru a-și trăi viața invers”, revenind la stadiul de nou-născuți. Astfel, vedea copilăria drept capătul existenței, o întoarcere la punctul de plecare după un îndelungat periplu. Începutul era un sfârșit, iar sfârșitul – un început.

În legătură cu acest subiect avem un alt punct de vedere: de un secol încoace, de la hecatomba Primului Război Mondial, când a dispărut o întreagă clasă de vârstă la ordinele unor generali iresponsabili, maturitatea este percepută ca o cădere, de parcă a îmbătrâni înseamnă fără excepție a muri puțin.² Războiul are abominabila însușire de a răsturna prioritățile și de a face să piară fiii înaintea taților. Și astfel tineretul ajunge, odată cu suprarealismul și Mai 1968, urmaș al lui Rimbaud, rezervorul tuturor promisiunilor, însăși cristalizarea geniului uman. „Să nu aveți niciodată încredere în cineva trecut de 30 de ani”, va zice agitatorul și pacifistul american Jerry Rubin în anii '60, înainte de a se transforma, la rândul lui, odată trecut de 40 de ani, într-un prosper om de afaceri. Din această inversare s-a născut o nouă atitudine: cultul tinereții, simptom al societăților care îmbătrânesc, ideologie a adulților care își doresc să cumuleze toate beneficiile, lipsa de responsabilitate a copilului și autonomia adultului. Cultul tinereții se distruge pe măsură ce se afirmă: cei care și-l revendică pierd, cu fiecare zi, tot mai mult din dreptul de a și-l asuma, întrucât, la rândul lor, înaintează în vârstă. Un privilegiu efemer e transformat în titlu de noblețe permanent. Demolatorii unei perioade din viață ajung demodații următoarei. Avangardistul candidează cu anticipație la titlul de perimat, tânărul ramolit se transformă în rentier al propriului ramoliment. Până și *baby-boomers*, acești fanatici ai adolescenței, sfârșesc prin a deveni septuagenari sau octogenari. Societatea cultului tinereții are această particularitate ca, departe de a constitui triumful hedonismului, să fie obsedată de senectute încă din copilărie, hăituind-o printr-o supramedicație preventivă. Iar imitarea tinereții veșnice sună din ce în ce mai fals pe măsură ce trece timpul.

Până la 30 de ani, animalul uman nu are vârstă; doar eternitatea se

întinde în fața lui. Aniversările sunt pentru el formalități amuzante, inofensive scandări. După aceea sosesc multiplii de zece, lista deceniilor 30, 40, 50. În primul rând, a îmbătrâni e ca și cum ai fi arestat la domiciliu în calendar, ca și cum ai deveni contemporan cu epoci revoluate. Vârsta umanizează durata, dar o și face mai dramatică: tristețea de a intra în rânduri, de a fi prins în condiția comună. Am eu o vârstă, dar nu mă și simt de vârsta respectivă, înregistrez un decalaj între reprezentările asociate cu etatea civilă și ceea ce resimt. În momentul în care decalajul devine, cum se întâmplă astăzi, major, când un cetățean olandez de 69 de ani face plângere la adresa statului, în 2018, pentru a-și modifica etatea civilă, întrucât se simte sufletește ca un bărbat de 49 de ani și este discriminat din acest motiv atât la serviciu, cât și în viața amoroasă, e semn că asistăm la o schimbare de mentalitate. Și-n bine, și-n rău. Este revendicat dreptul de a trăi de mai multe ori, după propria dorință. Nu ne mai arătăm vârsta, deoarece vârsta a încetat să ne mai clădească ori să ne mai dărâme, nemaifiind decât o variabilă printre altele. Nu mai vrem să fim legați de data noastră de naștere, de sex, de culoarea pielii ori de statutul social: bărbații doresc să fie femei și invers, sau niciuna, nici alta, alții se iau drept negri, bătrânii – drept bebeluși, adolescenții își falsifică documentele pentru a putea bea alcool sau intra la discotecă, condiția umană scapă cu totul și de peste tot, pătrundem în epoca generațiilor și identităților lichide. Nu mai acceptăm să cedăm intimidării numerelor mari și reclamăm dreptul de a deplasa cursorul după propria voință. Proaspăt naturalizați în tribul cincantenarilor ori al sexagenarilor, începem prin a refuza codurile. Vârsta este o convenție căreia fiecare i se adaptează cu mai multă sau mai puțină bunăvoie, închizând indivizii în roluri și posturi pe care dezvoltarea științei și prelungirea duratei de viață le fac desuete. În ziua de azi, mulți își doresc să scape de o asemenea constrângere și să profite de perioada de grație dintre maturitate și bătrânețe pentru a reinventa o nouă artă de a trăi. Este ceea ce am putea numi vara indiană a vieții; generația *baby-boomers* e, din acest punct de vedere, pionieră, căci a creat drumul pe care apoi a urcat. După ce a reinventat tinerețea, și-a închipuit că reinventează bătrânețea. Ești viteaz câtă vreme vârsta psihologică nu coincide cu aceea biologică și socială. O fi natura maestrul nostru, dar mai puțin decât oricând și călăuza noastră, înaintăm rezistând ucazurilor ei, fiindcă nu ne clădește decât distrugându-ne, cu marea ei indiferență.

Autobiografie intelectuală și, în egală măsură, un manifest, cartea de față tratează o singură problemă: lungul timp al vieții. Ținta îi este perioada medie, de dincolo de 50 de ani, când nu ești nici tânăr, nici bătrân, dar ești locuit întotdeauna de o abundență de pofte. În acest interval se pun cu acuitate toate marile întrebări ale condiției umane:

dorim să trăim mai mult sau intens, să o luăm de la capăt ori pe alt drum? Să te recăsătorești, să vrei o nouă carieră? Cum să eviți oboseala vârstei, melancolia crepusculului, cum să treci prin marile bucurii și marile dureri? Care să fie forța ce te ține la suprafață, în pofida amărăciunii ori a sastiselii? Aceste pagini sunt dedicate tuturor celor care, în plină toamnă, visează la o nouă primăvară și își doresc să alunge iarna cât mai departe, între anotimpurile vieții.

Partea întâi

Vara indiană a vieții

Capitolul 1

Renunțarea la renunțare

„Să îmbătrânești este deocamdată singura modalitate care s-a găsit pentru a trăi mult”.

Sainte-Beuve

Ce s-a schimbat în societate din 1945 încoace? Acest lucru fundamental: viața a încetat să mai fie scurtă, efemeră precum un tren care trece, pentru a relua o metaforă a lui Maupassant. Sau, mai degrabă, este simultan prea scurtă și prea lungă, oscilând între povara plictisului și scânteierea urgenței. Fie se-ntinde pe perioade interminabile, fie trece ca un vis. De un secol, specia omenească joacă într-adevăr cartea prelungirilor, cel puțin în țările bogate, unde speranța de viață a crescut de la 20 la 30 de ani peste medie. O îngăduință ce variază în funcție de sex și de clasa socială. Medicina, „această formă armată a finitudinii noastre” (Michel Foucault), ne acordă o generație suplimentară. Un imens progres, întrucât acestei voințe de a trăi plenar îi corespunde o amânare a bătrâneții, care, cu două veacuri în urmă, începea la vârsta de 30 de ani.³ Speranța de viață, care era, în 1800, între 30 și 35 de ani, a crescut la 45 – 50 de ani în 1900 și, de atunci, am câștigat un supliment de trei luni în fiecare an. O fetiță din două, născută acum, va fi centenară. Longevitatea se răsfrânge asupra tuturor, încă din copilărie, și nu are legătură numai cu cei care se apropie de capătul vieții, ci cu toate categoriile de vârstă. Să știi de la 18 ani că poți să trăiești 100 de ani, cum e cazul *milenialilor*⁴, dă peste cap total concepția noastră despre studii, despre carieră, despre familie, despre iubire și face din existență un drum lung și sinuos, cu posibilitatea de a rătăci pe alocuri, de a hoinări și având dreptul la ratări și reluări. De acum,

avem timp, e inutil să te repezi să te căsătorești și să faci copii la 20 de ani, să-ți termini prea devreme studiile. Putem cunoaște mai multe tipuri de formare profesională, putem avea mai multe meserii, mai multe căsătorii. Ultimatumurile societății nu sunt atât ignorate, cât ocolite. Am câștigat o calitate: indulgența față de propriile noastre ezitări. Și o provocare: panica în fața opțiunilor.

Ușile batante

50 de ani este vârsta la care începi cu adevărat să întrevezi scurttimea vieții. Animalul uman cunoaște atunci un soi de suspendare între două ape. Odinioară, timpul se mișca spre un țel: perfecțiune spirituală sau împlinire umană; el era orientat. Dar iată că între ieri și azi se deschide o paranteză inedită. Despre ce este vorba, în cazul de față? *Despre un răgaz care lasă viața deschisă ca niște uși batante.* Formidabil pas înainte, care dă totul peste cap: raporturile dintre generații, statutul salariatului, problema conjugală, finanțarea asigurărilor sociale, costul persoanelor cu dizabilități. Apare o nouă categorie, între maturitate și senectute: cea a „seniorilor”, pentru a prelua un termen latin⁵, persoane aflate într-o formă fizică bună și, deseori, mai bine dotate decât restul populației. Este momentul în care mulți, după ce și-au crescut copiii și și-au îndeplinit îndatoririle conjugale, divorțează ori se recăsătoresc. Această schimbare nu afectează numai lumea occidentală: în Asia, în Africa, în America Latină, scăderea fecundității este însoțită de îmbătrânirea populației, fără să se fi gândit cineva la condiția materială a acestei stări de fapt.⁶ Peste tot, politicile publice se gândesc să țină această fracțiune a populației în serviciu până la 65 sau 70 de ani. Vârsta înaintată nu se mai referă doar la un mic număr de supraviețuitori, ci înseamnă de acum viitorul unei părți majoritare a omenirii, cu unica excepție a clasei muncitoare albe americane, supuse unei extrem de neliniștitoare mortalități.⁷ În 2050, la scară globală, ar trebui să trăiască de două ori mai multe persoane în vârstă decât copii. Altfel spus, nu mai există doar una, ci mai multe bătrâneți și singura care merită acest nume este aceea care precedă moartea. Trebuie să procedăm la un decupaj mai fin al scării generațiilor.

Însă scurttimea vieții este și un factor de intensitate și explică febrilitatea unora de a-și devora zilele rămase, grăbiți să câștige ceea ce au ratat sau să prelungească ce au cunoscut. Este avantajul numărătorii inverse: ne face să consumăm cu aviditate fiecare clipă care trece. După 50 de ani, viața ar trebui să fie cucerită de spiritul urgenței, să fie locuită de o varietate inepuizabilă de poftes.⁸ Cu atât mai mult cu cât, în orice moment, putem fi terminați de o boală sau de un accident. „Din ceea ce sunt acum nu reiese că trebuie să mai fiu

și după”, spunea René Descartes. Nesiguranța zilei de mâine, în pofida progreselor medicinei, nu este mai puțin tragică decât în secolul al XVII-lea și nu atenuează precaritatea fiecărei zile care începe. Longevitatea este un adevăr statistic, dar nicidecum o garanție personală. Ne deplasăm pe poteca abruptă a unei creste care ne permite să vedem panorama de ambele părți.

Trebuie să distingem între viitor – categorie gramaticală și viitor – categorie existențială, cea din urmă implicând o a doua zi nu atât contingentă, cât mai ales râvnită și așteptată. Uneia îi ești supus, pe cealaltă o construiești, una ține de pasivitate, cealaltă, de activitatea conștientă. Mâine va fi frig sau va ploua, dar, indiferent de cum va fi vremea, tot voi pleca în călătorie, fiindcă așa am hotărât. Poți rămâne viu până foarte târziu, dar să și exiști, în sensul în care Heidegger definea ființa drept ceea ce consistă în însuși existentul ce se proiectează spre înainte?⁹ Pentru om, „cea mai grea povară este să trăiască fără să existe”, spunea mai simplu Victor Hugo¹⁰. Ce e de făcut cu cei 20 sau 30 de ani în plus, care ne-au căzut pe cap din greșeală? iată-ne ca niște soldați care urmează să fie demobilizați și care vor fi înrolați pentru alte bătălii. Esențial, jocurile sunt făcute, ora bilanțului pare a fi sosit și totuși trebuie să continuăm. Bătrânețea constituie o relaxare paradoxală pentru cei care se tem să trăiască și își spun că dincolo, la capătul lungului drum, se află în sfârșit făgăduitul Tărâm al Odihnei, unde vor putea coborî garda și lăsa jos povara. Vara indiană, acest anotimp intermediar, inedit în istorie, le înșală speranțele. Tocmai voiau să-și ia vacanța și, când colo, trebuie să continue.

Acest răgaz, *a priori* lipsit de orice conținut, este în același timp pasionant și angoasant. Acest pachet de zile suplimentare trebuie umplut cu ceva. „Progresul meu constă în faptul de a fi descoperit că nu mai progrez”, scria Sartre în *Cuvintele*, în 1964¹¹, pe când avea 59 de ani și își mărturisea nostalgia după „tânăra beție a alpinistului”. Tot acolo suntem, o jumătate de veac mai târziu? Scadența se apropie, posibilitățile se subțiază, dar mai e loc pentru descoperiri, pentru surprize, pentru iubiri răvășitoare. Timpul a devenit un aliat paradoxal: în loc să ne ucidă, ne ia cu el, e vectorul angoasei și al grabei, „pe jumătate livadă, pe jumătate deșert” (René Char). Viața întârzie cum întârzie lungile seri de vară în care aerul înmiresmat, mâncărurile rafinate, compania caldă a celor apropiați fac pe fiecare să-și dorească să prelungească momentul magic și să nu se mai ducă niciodată la culcare.

Longevitatea nu este o simplă adăugare de ani, ci modifică profund relația noastră cu existența. În primul rând, permite mai multor omeniri diacronice să coabiteze pe acest pământ, având referințe și memorii diferite. Ce au în comun un om care atinge centenarul, a

cunoscut Primul Război Mondial, pe al Doilea, Războiul Rece, căderea Zidului Berlinului, și un copil care se naște în mediul ecranelor interconectate și al hipertehnologiei? Ce avem în comun eu și eu însumi, cel care am fost cândva și cel care am devenit? Nimic altceva decât un act de identitate. Cronologiile se ciocnesc unele de altele fără vreo legătură evidentă, referințele diferă, creând între fratele cel mare și cel imediat următor adevărate probleme de traducere, căci ei nu mai vorbesc aceeași limbă. Longevitatea dezarmează persoanele incompatibile: în ziua de azi, poți fi și una, și alta; tată, bunic și străbunic, de pildă, bătrân și sportiv, mamă și mamă purtătoare pentru copilul fiicei și al ginerelui. Un Matusalem pe toate palierele, dar un Matusalem zburdalnic: bărbatul poate procrea până la 75 de ani și poate fi din nou tată în același timp în care fiul lui cel mare îi dăruiește un nepot¹², astfel încât unchiul ori mătușa vor avea cu 40 de ani mai puțin decât nepotul sau nepoata, iar al doilea copil, cu jumătate de secol mai puțin decât fratele lui cel mare. Știința permite veritabile permutări temporale, liniile de rudenie se amestecă asemenea cablurilor dintr-o centrală telefonică, în loc să se succedă, ierarhiile familiale sunt date peste cap, iar în fața noastră se cascadează o prăpastie care mătură toate reperele. Dacă mâine, din întâmplare, centenarii vor ajunge majoritari, ei vor considera septuagenarii drept niște puști prost-crescuți și vor exclamă: ah, tinerii ăștia, nimic nu mai respectă!

Așa stau lucrurile în ce privește Răgazul: *omisiunea provizorie a deznodământului*, o incertitudine fundamentală. Existența nu mai este o săgeată care duce de la naștere la moarte, ci o „durată melodică” (Bergson), o prăjitură *mille-feuille* alcătuită din temporalități care se suprapun. Mai degrabă decât să sperăm la o suspendare a zilelor („O, timp, oprește-ți zborul”, cerea Lamartine. Dar „cât timp?”, îi răspundea Alain.), iată că beneficiem de un dar la care nu nădăjduiam. Să te bucuri de un supliment înseamnă să porți doliu după doliu, ca bolnavii de SIDA pe care triterapia i-a salvat *in extremis*. Călăul a rămas cu securea în aer. Viața omenească se desfășoară exact invers decât un roman polițist: știm finalul, știm vinovatul, dar nu avem niciun chef să-l identificăm, ba chiar ne întrebuițăm întregul talent pentru a nu-l demasca. De cum își scoate nasul la iveală, îl implorăm: rămâi ascuns, mai avem nevoie de mulți ani înainte să te găsim. Ultimul capitol al unei cărți poate fi la fel de pasionant ca precedentele, chiar dacă este o recapitulare a lor.

Dacă privilegiul tinereții este că rămâne nedefinită, că nu știe ce urmează să se întâmple, cel al verii indiene este că trișează cu concluzia. *Este vârsta echivocului dintre starea de grație și prăbușire*. După 50 de ani, nepăsarea a trecut, fiecare a devenit mai mult sau mai puțin ceea ce se presupunea că va deveni și, de acum, se simte liber să

perseverez ori să se reinventeze¹³. Maturitatea adună laolaltă, într-o singură persoană, universuri diferite pe care postmaturitatea le va amesteca din nou, ca un accelerator de particule. Adolescență inedită, pubertate tardivă, pe care mulți le-au subliniat: la vârsta declinului nu se mai pune atât problema de a-ți alege calea în viață, cât de a o duce mai departe, de a-i modifica direcția sau de a o îmbogăți. Cum să folosești cum se cuvine acest rest? *This is the first day of the rest of your life*, zic Anglo-saxonii. Restul începe încă din prima zi de viață, dar atunci pare a ține de opulență, pe când ulterior se contractă. Timpul este precum iubirea la Platon, copil al sărăciei și al abundenței, înseamnă coacerea indispensabilă, așteptarea fecundă care se deschide, dar și uzură, epuizare. Să avansezi în vârstă înseamnă să intri pe domeniul calculului: totul ne este numărat, fiecare zi care trece ne rărește opțiunile, ne obligă la discernământ.

Numai că adolescența paradoxală a celui de 50 de ani nu va deschide drumul către vreo rațiune superioară. Claude Roy se referă magnific la „această manieră a vieții de a nu-și încheia frazele”. E omeneste să nu închei, să lași o fereastră întredeschisă. Vor avea ceilalți grijă să o închidă și să pună punct, nu fără dispute legate de destinul nostru. Într-o carte celebră, Kierkegaard distinge trei etape ale drumului vieții: stadiul estetic – cel al prezentului imediat, stadiul etic – cel al exigenței morale și stadiul religios – cel al împlinirii.¹⁴ Definiția stimulează, dar cine ar mai putea să-și împartă parcursul vieții în trei etape clare ca planul unei dizertații? Existența este o perpetuă introducere în ea însăși, iar asta până la final, fără gradație. Nu locuim în timp decât fiind în permanență expulzați din el, ținuți la ușa prezentului. Suntem ființele fără adăpost ale duratei.

Dusul rece

Rămâne următoarea înșelătorie fundamentală: ***nu viața au prelungit-o știința și tehnicile, ci bătrânețea***. Adevăratul miracol ar fi să ne menținem până în pragul morții în forma și cu aparența unui adult de 30 sau 40 de ani, proaspeți și plini de bună-dispoziție, să locuim pentru totdeauna în vârsta pe care ne-o alegem.

Chiar dacă tehnologia „prelungerii” lucrează în acest sens printr-o serie de tratamente, de cercetări asupra celulelor și mitocondriei¹⁵, suntem încă departe. Acești ani sabatici sunt un cadou otrăvit: trăiești mai mult, dar bolnav, pe când speranța de viață în deplină sănătate stagnează¹⁶. Medicina a devenit un mecanism pentru fabricat handicapuri și demență¹⁷. Fiindcă asta ni se alocă: 20 de ani de viață deja uzată! Ne-ar plăcea să ne păstrăm chipul preferat, ales de noi din toate cele pe care ni le-a oferit propria evoluție, sau să ni-l regăsim printr-o mișcare de bisturiu. Să mai obținem ani nu este tolerabil

decât dacă trupul și spiritul ne rămân într-o condiție decentă.

Așadar, teroarea îmbătrânirii sporește pe măsură ce viața devine mai lungă, iar *bătrânețea îmbătrânitoare* dă înapoi. Și apare din ce în ce mai devreme, începând încă din adolescență. Fete de 20 de ani își congelează ovocitele și fac operații estetice, reconstruindu-și nasul, buzele, sânii, posteriorul, chiar din pragul existenței. Chirurgia devine accesoriu obligatoriu pentru o întreagă generație care visează la metamorfozare, cu riscul de a genera o omenire de clone. Anatomia primită nu este anatomia visată, iar anatomia visată nu este niciodată satisfăcută de anatomia constatată. Pielea nu este niciodată destul de întinsă, de redensificată, de reîncarnată, pieptul nu este suficient de sus, pomeții, destul de evidenți. Panica de a nu fi conform cu standardele se instalează încă de la ieșirea din copilărie. Liftingurile încep la cel mai mic semn de înmuire. Cum atâtea boli au fost învinse, ne mirăm de ce nu pot fi învinse toate și imediat. Calamităților clasice li se adaugă aceea de a nu-i putea veni de hac nefericirii. Progresele formidabile ale medicinei ne ispitesc cu dispariția aproape integrală a nenorocirilor.

„În curând se termină cu-mbătrânirea”, titra o revistă în 1992.¹⁸ Incredibilă veste! Dacă, la vremea respectivă, bătrânețea nu mai era decât o chestiune de timp, dacă reușeam să o respingem, să facem să meargă înapoi ceasul biologic, atunci dușmanul ultim, moartea, trebuia să fie înfrânt curând. Mai întâi însă trebuie să ne vindecăm de maladia mortală care este viața, fiindcă aceasta se oprește într-o bună zi. Rămânem împărțiți între insuportabila decrepitudine și speranța nebună într-un miracol, bazându-ne pe exagerata certitudine că, grație ultimelor progrese ale științei, am terminat-o și cu bolile, și cu moartea. Visăm pueril că vom fi scăpați de ele, împotriva oricărei evidențe, că vor fi în sfârșit descoperite legile longevității, grație, de exemplu, epigeneticii sau secvențierii ADN-ului supercentenarilor¹⁹.

Astfel trebuie înțeleasă revolta contemporană împotriva morții, căreia transumanismul îi rămâne principalul stindard. Facem tot mai puțin diferența între fatalitățile modificabile – frânarea degradării fizice, prelungirea existenței – și fatalitățile inexorabile – sfârșitul și decesul. Acesta din urmă nu mai este capătul normal al unei vieți, ci eșecul terapeutic în a corecta orice activitate ce duce la pieire. Va veni o clipă când vom fi scandalizați că murim, siguri că progresul cercetărilor, dacă ar fi avut loc cu câțiva ani mai devreme, ne-ar fi permis să supraviețuim. Suntem victimele unui contratimp, iar vremea de acum ne datorează vindecarea. Modernitatea ne amăgește cu posibilitatea de a stăpâni legile viului, cu ideea unei „a doua creații” care nu va mai datora nimic hazardului naturii. Nu aceste ambiții ni se par nebunești, ci piedicile puse în calea realizării lor. Am reușit să „facem intolerabil intervalul dintre ideal și real” (Marx), atitudine care

poate duce la acțiune reformatoare sau la acuzații sterile.

Atribuindu-i longevității titlul de standard absolut, civilizația face inadmisibile senilitatea, pierderea puterilor, dependența. Insuportabilă constatare: continuăm să îmbătrânim și să murim. Promisiunile fabuloase ale transumanștilor, preocupați să remodeleze viața cu ajutorul geniului biologic și al inteligenței artificiale se dovedesc, cel puțin deocamdată, niște speculații drăgălașe, Faust rescris în limbaj digital. Trebuie să li se reproșeze nu că sunt prometeici, ci că nu intră suficient în acest rol. În definitiv, duc mai departe conceptul de viitor luminos al comunismului, dar pe baze științifice. Însă este vorba despre aceeași consolare, despre același vis al omniscienței și al atotputerniciei asupra propriei persoane și a lumii întregi. În lumina respectivelor promisiuni, tocmai corpul, „această carapace anacronică” (David Le Breton) trebuie lichidat, remodelat printr-o nouă geneză tehnologică²⁰. Noi, care eram cadavre și viscere, vom ajunge cyborgi și siliciu. Într-adevăr, ne aflăm la intersecția dintre două mentalități: una clasică, atribuind un destin fiecărei vârste, alta mai recentă, care se revoltă împotriva acestui fatalism și vrea să împingă mai departe frontierele și să îmbunătățească ființa omenească. Ingineria care urmărește să ne remodeleze, să ne dezvolte suscită în același timp scepticismul și admirația noastră. Transumanismul, biotehnologia trezesc tot atâta ură, câtă speranță absurdă. Dar, dacă tot permit progresul cercetărilor, de ce să le condamni înainte de obținerea vreunor rezultate și să nu te arăți mai pragmatic în privința lor (Luc Ferry)²¹? Ni se promite supraviețuirea până la 150 de ani, până la jumătatea acestui secol, grație cercetărilor efectuate asupra celulelor senescente. De ce nu? Nu vom mai fi noi acolo pentru a verifica, dar nu putem decât să le urăm noroc descendenților.

Ni se asigura eternitatea pentru anul viitor, spiritele întristate deplângeau chiar moartea morții, dar înregistrăm doar prăpastia dintre ambițiile afișate și rezultate. Inevitabilul nu a fost abolit, ci doar împins ceva mai departe: în Japonia și în Germania se vând cam tot atâtea scutece pentru bătrâni câte pentru bebeluși! Să nu adăugăm amărăciunii de a îmbătrâni absurditatea de a nega tristețea fenomenului, promițându-i desființarea. Stă în puterea noastră, considerabilă și derizorie totodată, să-i îndepărtăm efectele și să-i stopăm daunele: miza acestui joc e cea a libertății noastre. Ca să nu mai punem la socoteală că în această perioadă a vieții prăpastia întunecată a depresiei pândește deseori până și caracterele cele mai puternice. Nu numai de la progresul cercetărilor putem aștepta o ameliorare a statutului vârstnicilor, dar și de la cel al mentalității.

Orice-ar fi, corpul nu minte, ci comandă. Ne spune: viitorul încă este cu puțință, dar eu pun condițiile. Dacă nu mă respectați, o să

plătiți foarte scump. Începând de la 45 de ani, ne arată medicina, ființa omenească trăiește cu pistolul la tâmplă. E responsabilitatea ei de a frâna descărcarea armei ori de a apăsa pe trăgaci. Trebuie să distingem aici între corpul moștenit, cel în care s-a trăit, și cel ținut în viață, care este mai ales unul vulnerabil, cârpit în mod constant, ca o veche berlină elegantă ce face pană și e reparată cu obstinație până la viitorul accident. Vine o clipă în care sănătatea înseamnă să treci de la o boală la alta, fără a-ți face iluzii, în care vindecarea e mai lentă, convalescența, mai îndelungată, ceea ce evită supremația periculoasă a unei singure patologii și dispersează amenințarea în unele mai mici.

ÎȚI PLACE SĂ LE ÎNFLOREȘTI

Stai la locul tău: cu asta suntem bătuți încontinuu la cap, încă din copilărie. Nu te lăuda, nu te da mare. Nu trage pârțul mai sus decât ți-e curul, pentru a relua o savuroasă expresie franceză de pe la 1640. Fiecare are un loc al lui, stabilit anume de părinți, mediu de proveniență, studii. A încerca să atingi un alt nivel al reușitei, al bogăției ar însemna să uiți de unde vii și cine ești. Blestemat fie cel care încalcă regula. Cei umili, cei dezmoșteniți nu ar trebui să încerce să fie mai presus de mijloacele lor, să ajungă sclavii himerelor sociale. O solicitare care se agravează cu vârsta. Că s-au născut femeie ori evreu ori negru, cu toții devin într-o zi bătrâni (Pascal Champreert). Iar această devenire ne instalează dintr-odată într-un compartiment deja rezervat: cel al adulților copti, care și-au trăit traiul și trebuie să lase, la rândul lor, locul liber.

În general, a trăi înseamnă a nu rămâne niciodată la locul tău. Centrul nostru de gravitație se situează în afara noastră, în situații pe care fatalismul le consideră inaccesibile. Fiecare suflet conține în sine puteri cu o influență pe care nimeni nu o bănuiește. Cel care aspiră la o viață liniștită o și poate trăi după bunul său plac, mai ales după 60 de ani, alegând sedentarismul, diminuarea fanteziilor, voluptatea amară a unor ratări anticipate. Unele ființe se lasă devitalizate încă de la jumătatea vieții. Omenirea se împarte în două familii: cei care stau închiși în casă și cei expuși. Cu timpul, numărul celor dintâi crește vertiginos. Pe ceilalți, ambiția de a se desfășura încă o dată, de a străbate pământul în toate direcțiile îi poate duce la deziluzie, dar și la strălucire, la entuziasm.

Proteste și răzbunare: astfel sunt sancționați cei care au ambiția de a-și depăși condiția. La fiecare vârstă ne înflorim poveștile personale: fără aceste subterfugii care ne înalță, ne împing în ținuturile fabuloase ale propriei imaginații, pur și simplu, nu ne-am putea suporta existența ca atare. Ne îmbrăcăm până și cele mai mici fapte ori planuri într-o țesătură narativă și poetică, iar aceasta le dă o aură de măreție. Neastâmpărul și romanescul, aceste boli ale adolescenței, sunt cele care ne însoțesc întreaga viață. Visăm până la capăt că existențele noastre au consistența ficțiunii.

„Cucerirea superfluului oferă o excitație spirituală mult mai mare decât cucerirea necesarului. Omul este o creație a dorinței, nu o creație a necesității”. (Gaston Bachelard)²²

Înțelepciune sau resemnare?

Când durata se scurtează, trebuie construită o morală provizorie. Un cincantenar din ziua de azi e în aceeași situație cu un nou-născut din Renaștere: speranța lui de viață este de aproximativ 30 de ani, echivalentul duratei existenței pentru un european de acum trei secole. Așa că, fără să vrea, devine un profet pe termen scurt. Trezindu-se între aceste limite, dorința de a trăi îi sporește. Puțin câte puțin, vârsta încetează să mai fie un verdict: nu mai este pragul dincolo de care ființa omenească ar fi scoasă din uz, întrucât aceasta își poate schimba soarta până în ultimele clipe. „A îmbătrâni înseamnă a te retrage gradat din aparență”, zicea Goethe. E excelent că aceia trecuți de 50 de ani își doresc, în zilele noastre, să nu mai rămână pe tușă, ci să persiste în a fi la vedere, în a lupta să nu mai fie discriminați, cu atât mai mult cu cât reprezintă aproximativ 30% din populație. Așa că se bat neobosiți pentru a rămâne în lumina reflectoarelor, pentru a nu cădea în categoria Invizibililor.

A înainta în vârstă înseamnă, în principiu, a pătrunde în perioada răspunsurilor în sfârșit obținute și descoperite. Se presupune că ființa știe și înțelege. Numai că răspunsurile eșuează în încercarea de a epuiza bogăția întrebărilor. O viață bună înseamnă o întrebare bine pusă, care își amână pe termen nedeterminat lămurirea. În societățile cândva orale, precum acelea din Africa de Vest, se considera că orice bătrân inițiat și capabil să dialogheze cu morții reprezintă o comoară de spiritualitate. „Când moare un bătrân parcă ar arde o bibliotecă”, afirma în 1960 Amadou Hampâté Bă, scriitor din Mali. Pe la noi, de prea multe ori, este vorba despre un disc zgâriat, care se oprește. În mod tradițional, bătrânețea este opusul vitezei: merge cu pas de senator, își ia timpul de a reflecta și de a-și pondera deciziile, în aceeași perioadă a vieții însă predomină totodată sentimentul că timpul se scurge cu toată rapiditatea, că zilele se prăbușesc unele peste altele ca un castel din cărți de joc, că de acum timpul trebuie măsurat în jumătăți de an, în luni, ba chiar în săptămâni. Vârsta înaintată ar însemna următorul paradox: *o accelerare care încetinește*.

Toamna vieții a fost mereu obiectul unei definiții contradictorii: bucuria de a te stinge în mijlocul considerației și respectului tuturor, dar și tristețea unei vieți care nu se mai dezlipește de pământ, a unei interminabile hibernări în declin. În această materie se oscilează între elogiul prudent și denigrare, între admirație și repulsie. Cu atât mai mult cu cât, de acum, seniorul își datorează longevitatea doar progreselor medicinei²³, nu și propriilor merite. Pe vremuri el era o

raritate, aureolat de un anume prestigiu, acum sunt o mulțime peste tot. Numai că este vorba despre seniori aerieni, incapabili să-și definească statutul ori să delimiteze ciclurile fatidice. „Nu ratați radiosul iunie al vieții”²⁴, spunea Vladimir Jankélévitch. Însă și lunile septembrie, octombrie, decembrie pot fi extraordinare, chiar dacă par mai puțin însorite.

În mod clasic, bătrânețea era momentul potolirii. Cel în care buncii își întâmpinau nepoții cu o bunătate caldă, capabili să înțeleagă și să ierte totul. Esențialul și accesoriul erau decantate – odată cu uscarea trupului, nu mai rămânea decât principalul: măreția spiritului și frumusețea sufletului. Viața se subția, ajungând în întregime o flacăra, dar flacăra era sublimă, trezind respectul și admirația tuturor. Numai că acest model a fost dat peste cap: viața care rămâne activă, pe de o parte, se opune vieții care abia mai înaintează, de cealaltă parte, pe care o respingem ca pe un spectru: cel al moșneagului zăcând pradă extincției. Întreaga lui energie este dedicată apărării, rezistenței, în lupta câștigată zilnic împotriva dislocării.²⁵

Acestei stări de fapt i se suprapune un alt clișeu: vârsta înaintată ar fi momentul de eliberare, etapă cu etapă, de apetitul prea pronunțat față de bucuriile pământești, momentul în care să te dedici meditației, studiului, desfășurării unor oracole sub formă de maxime definitive pentru o mai bună pregătire în vederea Marii Treceri. Nu e sigur că un astfel de abandon va părea seducător unei părți dintre contemporanii noștri. La drept vorbind, s-ar putea ca secretul unei bătrâneți fericite să stea exact în demersul invers: să-ți cultivi până târziu toate pasiunile, calitățile, să nu lași la o parte nicio voluptate, nicio curiozitate, să accepți pariuri imposibile, să continui până în ultima zi să iubești, să muncești, să călătorești, să rămâi deschis în fața lumii și a celorlalți. Într-un cuvânt, să-ți utilizezi puterile ca și cum ar fi intacte.

La ce ar trebui să renunțăm dacă vrem să păstrăm esențialul? Mai întâi, la imperativul renunțării, care asimilează vârsta cu extenuarea progresivă a propriilor dorințe. Chiar dacă sfârșește prin a ne învinge și a ne expropria de noi înșine, bătrânețea se cere reconstruită. Dictatul care îți ordonă să te culci, să fii revocat din propria viață trebuie recuzat: înțelepciunea clasică poate că nu este decât un alt nume al demisiei. Trebuie să rezistăm din toate puterile secătuirii existenței, relegării în instituții cu nume înzorzonate care, de fapt, nu sunt decât niște aziluri de desfășurare a agoniei, cu sprijin medical. Cândva, în existență se intra fără un model anume: romanul de formare, de ucenicie, de dezvoltare personală. Bildungsromanul născut în secolul al XVIII-lea ajuta indivizii să se orienteze în labirintul anilor, să treacă de la particular la universal, în timp ce se accentua

disoluția sistemului de până la Revoluția Franceză; de acum, pătrundem în toamna vieții lipsiți de vreun ghid, întrucât numita perioadă nu mai există ca atare de pe la mijlocul secolului XX. Ar fi necesar să vorbim despre romanul deformării, care ne-ar dezobișnui de gesturile învățate, ne-ar dezintoxica de balivernele sosite din vremuri imemorabile. Poate că ar trebui să îmbătrânim liniștiți, dar nu resemnați. Suntem astfel sfâșiați între două modele de înțelepciune: consimțirea consternată a ineluctabilului și aprobarea veselă a căilor posibile. Oscilăm între una și cealaltă. O știm încă de la Freud: timpul nu trece prin inconștient²⁶, noi trecem prin el, iar registrul stării civile ne atribuie o dată de naștere. Vârsta este o convenție socială sprijinită pe o realitate biologică. Există întotdeauna posibilitatea de a schimba cursul convenției. Până la urmă, desigur, vom fi învinși. Esențial e însă ca niciodată să nu interiorizăm eșecul ca pe adevărata natură a condiției umane. Și asta până la capăt.

Capitolul 2

Să rămâi în dinamica dorinței

„Sfârșitul vieții mele mă pasionează. Nu mă simt nicidecum bătrân, cu excepția momentului în care mă bărbieresc și mă uit în oglindă”

Keith Richards

Orice individ, dincolo de o anumită vârstă, poate fi copleșit de un sentiment de uzurpare, de parcă ar fura pâinea generațiilor următoare. Nu doar că predecesorii, prin eforturile lor, ne-au acordat un confort nemeritat, dar ni se pare și că ne bucurăm de un anume avantaj, pe spinarea copiilor și nepoților noștri. Conform unui proverb mereu valabil, atribuit, pe rând, ba șefului indian Seattle, ba lui Saint-Exupéry: „Nu moștenim pământul de la părinți, dar îl împrumutăm copiilor noștri”. Astfel, am fi o generație canibală care profită de ambele laturi ale istoriei, lăsând în urmă o datorie enormă și acordându-și privilegiile care sunt tot atâtea câștiguri ilicite. Iar succesorii noștri au sentimentul că trăiesc mai puțin bine decât noi. Ba mai și bodogănesc că anticipăm ce îi așteaptă, că le ruinăm sănătatea și iluziile. N-ar fi deci timpul să părăsim scena?

Pensie sau derută?

Pentru a face față resentimentului nu există decât o singură soluție: să punem la treabă sexagenarii și chiar pe ceilalți mai bătrâni, *pe bază*

de voluntariat²⁷ Constituirea unei întregi clase de vârstă care se bucură de timp liber nelimitat, dedicat doar consumerismului, este o catastrofă, în numele celor mai bune intenții, în societățile noastre, după cel de-al Doilea Război Mondial. Experiența și perspicacitatea se dezvoltă cel mai adesea odată cu trecerea anilor: a păstra sau a readuce în activitate înseamnă a repune persoanele în legătură cu ceilalți, în serviciu alături de ceilalți, a le reconstitui ca actori, în cel mai deplin înțeles al cuvântului, înseamnă a termina cu prejudecata vârstnicilor ca grup parazitar, de la care așteptăm cu nerăbdare să dispară pentru a lăsa loc celor mai verzi. Societatea de consum a inventat-o Paul Lafargue, comunist revoluționar, ginerele lui Karl Marx și autorul *Dreptului la lene*: în a sa cetate ideală, o lege implacabilă interzice să se muncească mai mult de trei ore, căci mașinile vor produce toate cele necesare unui trai opulent și, în restul timpului, bărbații și femeile o vor ține tot într-un chef, vor monta spectacole în care își vor bate joc de lumea veche, se vor distra într-o vacanță interminabilă²⁸ Printr-o ciudată întorsătură a istoriei, această utopie ridicolă, elogiul al unui vid permanent prin distracție, va triumfa mai întâi în foarte capitalista America de Nord care a inventat în secolul XX imperiul divertismentului, fără a aboli totuși rolul muncii.

Încă de la început a existat o ambiguitate a pensionării. Se spune că, preocupat să taie craca de sub picioarele social-democrațiilor, cancelarul Bismarck, inventatorul sistemului de pensionare prin repartizare, ar fi întrebat un statistician: „La ce vârstă se poate stabili pensionarea, în așa fel încât să nu avem nimic de plătit?”

„La 65 de ani, înălțimea Voastră”, ar fi răspuns expertul. Cea mai mare parte a funcționarilor guvernamentali se stinge la acea vârstă, pe atunci.²⁹ Se dorea din toată inima să se acorde o indemnizație muncitorilor, cu condiția să moară rapid. Dacă ar fi avut impertinența de a supraviețui două sau trei decenii, mașinăria s-ar fi gripat și ar fi devenit o prăpastie financiară. Această cucerire socială, instaurată în Franța în 1945, a avut drept consecință suplimentară confecționarea îmbătrânirii pe care se presupunea că ar fi ușurat-o.³⁰ Anumite munci grele reclamă încetarea activității pentru un corp epuizat de gesturi repetitive. Pentru altele însă, acest punct de plecare este o *dublă pedeapsă*: legătura dintre sărăcire și vârstă, ieșirea din viața activă fiind însoțită de scăderea remunerației, „nunta foamei cu setea”, pentru a prelua un vechi proverb. Încheierea obligatorie a muncii începând de la 60 de ani, diferită în funcție de profesie, ne aruncă în blestemul relașului absolut, ridicat la rang de mod de existență, de parcă populații întregi de capete cărunte ar fi aruncate în universul infantil al parcului de distracții. Acest timp liber nu este, cel mai adesea, folosit pentru propria cultivare, ci pentru a te lăsa hipnotizat

de ecranele care-și iau partea leului. A îmbătrâni înseamnă a sorbi fără limite din aceste picături pentru ochi care sunt televiziunea sau internetul: coșmarul acelor *gated communities* din Statele Unite, gulaguri ale persoanelor în vârstă, interzise copiilor și adulților tineri. Ideea că munca este un tort care trebuie împărțit tuturor ține de malthusianismul economic; în realitate, este o cantitate flexibilă și neîncetat modelabilă, conform inovațiilor și dinamismului din fiecare țară. Tinerii și seniorii nu au aceleași competențe, iar acestea se pot completa, în loc să se anuleze. Se postulează în mod stupid, mai ales în Franța, că soarta adevărată nu se găsește decât departe de muncă și că trebuie să aștepti o anumită vârstă pentru a începe să te bucuri de lumea în care trăiești. Ți se rupe inima văzând oameni de 30 sau de 40 de ani visând să iasă la pensie la 60 de ani, ca să profite în sfârșit de timpul liber: adevărata viață e aici, acum, imediat, în ciuda greutăților, constrângerilor, obstacolelor. Și-atunci petrecerea timpului liber devine o activitate căreia i te dedici cu obstinație, pentru a purta mai ușor doliu după cariera anterioară. Se aruncă, pe post de rebuturi, adulți perfect sănătoși la trup și la minte, care pier după câteva luni de inerție ori alunecă în depresie. Și să nu uităm un nou caz de tipologie: cel al soțului care a trecut de 65 de ani, bărzăune neproductiv, a cărei soție, mult mai tânără, continuă să muncească și să aducă bani în casă. Succesul Vestelor Galbene din Franța, în toamna lui 2018, se explică în parte prin rolul activ jucat de sexagenari și septuagenari în sensurile giratorii, smulși în sfârșit din singurătatea, din vacuitatea lor. Anarhiștii aceia cu părul alb și-au regăsit, pentru câteva luni, sensul vieții, utilitatea. Cât a durat acel Mai '68 pentru pensionari, ei au scăpat din *coșmarul lipsei obligatorii de ocupație*.

Institutele de sondare ne asigură: la 70 de ani te-ai simți cel mai fericit, conform *The Economist*³¹ grație detașării și stării de bine în fața stresului. Poate că da, dar această detașare nu este cumva legată de faptul că ești ieșit din lume, că ești privat de orice instrument pentru a acționa asupra ei? Chiar ești mai înfloritor la 70 de ani decât la 40, fiindcă ești eliberat de grijile materiale?³² Este postulată o corelare între încetarea lucrului și liniștea sufletului și sunt uitate manifestările seniorilor care protestează împotriva tăierii pensiilor și senzației de vid care urmează trecerii la inactivitate. Și astfel se revopsește asocierea dintre sărăcie și bătrânețe în culorile veseliei.

În anii '70 ai secolului XX, Simone de Beauvoir descria femeia la 50 de ani drept lipsită de independență economică și atinsă de o inutilă disponibilitate: nu mai are obligații, copiii i-au crescut, rolul de bunică nu prezintă nicio atractivitate, rămâne în deplinătatea posesiei mijloacelor de trai, însă veștează în deșertul plictisului. „Contemplă anii îndelungați și lipsiți de promisiuni care îi mai rămân de trăit și murmură: «Nimeni nu are nevoie de mine»...”³³ Se simte inutilă.

Calificativ ce se aplică tuturor celor care au avut cândva un serviciu. Experiența căpătată, competențele confirmate sunt descalificate, pe motiv că trebuie lăsat loc liber celor mai verzi, care bat nerăbdători din picioare pentru a face și ei dovada calităților lor. Adevărat dezastru pentru cei care se simt în putere în momentul pensionării, deși nu au cerut nici calm, nici liniște, ci ar fi vrut să rămână activi în domeniul lor. *Adevărul unei vieți care înflorește se găsește în încercările care fortifică, nu în odihna care șubrezește.* Pensionarul este un expirat în ochii societății, dar în deplină vigoare în propriii ochi. Libertatea, ascunsă la vârsta adultă de diferitele responsabilități profesionale și familiale, se întoarce la el pe cât de seducătoare, pe atât de înspăimântătoare. Și atunci trebuie să redescopere motivația de a trăi, dincolo de simplul divertisment ori de acțiunile benevole. Una este să fie instituită „o bancă de timp”, ca în Suedia, pentru a permite salariaților o pauză de câțiva ani sabatici³⁴ sau momente de respiro în plină activitate, alta să fie forțată plecarea celor care nu o doresc, pe motiv că au depășit termenul de valabilitate.³⁵ Suspendarea provizorie nu e totuna cu vacanța forțată. Pensionarea: exemplul unei mari cuceriri, care se transformă în calamitate pentru beneficiarii ei.

Vârsta filosofică

Să înaintezi în existență înseamnă să reciti o listă de dezastre atât de evidente, încât ar fi de-a dreptul plicticos să le enumerăm. Dar a te atașa astfel catalogului de penitențe ar însemna să ratezi esențialul: se trăiește din ce în ce mai bine și din ce în ce mai mult. La vârsta la care înaintașii noștri pătrundeau deja în lumea tenebrei, trăim o bucurie amestecată cu anxietate simțindu-ne vii, neatinși de principalele maladii. Este bucuria absurdă de a fi încă în viață, de a ne locui propriul corp, fie el și uzat. Nu mai este totul posibil, dar multe ne-au rămas permise.

În 1922, Marcel Proust a primit Premiul Goncourt în detrimentul lui Roland Dorgelès, purtător de cuvânt al vechilor combatanți. Imediat, ziarul *L'Humanité* titra: „Faceți loc bătrânilor!” Proust nu avea decât 48 de ani. Cine, în zilele noastre, ar considera „bătrân” un bărbat sau o femeie de 48 de ani? Abia după 50 de ani ai cu adevărat viața înaintea, te poți bucura în sfârșit de tinerețea ratată la 20 de ani, fiindcă a trebuit să-ți obții diplomele, să-ți cauți de muncă, să dai dovadă de ceea ce poți, să-ți ceri iertare că ești un începător, să părăsești copilăria, să treci prin primele iubiri răvășitoare, să duci de unul singur povara unei libertăți nou-nouțe. Ce coșmar, dacă stai să te gândești, să cauți, să te înșeli, să alegi între opțiuni dintre care niciuna nu-ți place, să te auzi zicând, în fiecare dimineață, că nu ți se oferă șansa, care, de fapt și de drept, îți aparține! Și atunci te construiești

distrugându-te, în același timp, cu alcool, droguri, excese de toate felurile, în numele conformismului și al presiunii sociale. Tinerețea deține frumusețea, dinamismul, curiozitatea, dar este și vârsta mimetică în care se tatonează, se împiedică, se sucombă în numele modelor, ideologiilor. Vârsta adultă deține experiența, dar a pierdut voia bună și dinamismul. Înaintând în ani, nu încetăm să dăm de avantaje și de inconveniente, mereu nepotrivite, mereu generând o senzație de instabilitate.

Existența, în contextul nostru, nu are loc decât o singură dată: nu avem clasă pregătitoare, nici cursuri de recuperare, invers decât în cazul budismului ori hinduismului. Aceste două religii au inventat, prin noțiunea de karma, destinul de încercare: în stadiul nostru actual, ne plătim greșelile anterioare și ne purificăm de slăbiciuni, ciclul după ciclul, până la eliberare. Orientul caută să se elibereze de această viață, Occidentul – în această viață. Unicul remediu pentru cel dintâi este să nu mai renască, pentru al doilea – să reînvie de cât mai multe ori în același interval de timp. Creștinul își joacă eternitatea pe o scadență scurtă, pe când hindusul, pentru a se sustrage durerii de a fi, dispune de un număr de reîncarnări succesive, în decursul cărora sufletul se purifică. O nouă făgăduială a ieșit la lumină, imediat ce Europa s-a smuls de sub semnul medievalității, în pragul dintre secolele al XV-lea și al XVI-lea, și al unei lumi predestinate, în care fiecare era prizonierul statutului, religiei, originii sale: omul urma să fie, de aici înainte, creatorul propriului destin și al propriului timp, în măsură să recuze frontierele sociale, psihologice, biologice, intrat fiind în era construcției de sine fără limite. Pe aceste promisiuni s-a fondat mitul *self-mademan* în Statele Unite. Mai e mult până când aceste promisiuni să fie ținute, iar determinismele rămân cu atât mai bine ancorate, cu cât se credeau eliminate. Modernitatea născută din epoca Luminilor păstrează însă admirabila însușire a revoltei colective împotriva fatalității.

Nicicând mai mult decât în ziua de azi, vârsta a treia nu a fost vârsta filosofică, vârsta Spiritului prin excelență. Toate provocările condiției umane s-au ridicat în fața ei, în deplina lor acuitate, așa cum au fost definite de Kant: ce mi-e permis să sper, ce mi-e permis să cunosc, ce mi-e permis să cred? Vara indiană este cu adevărat acea „conversație pe care sufletul o poartă cu sine însuși” (Socrate, *Theaitetos*) o permanentă stare de examen. Viața activă poate fi în alternativă cu cea contemplativă. Vârsta a treia constituie momentul în care înfruntăm structura tragică a existenței fără mască, fără ochelari de cal – o situație-limită. „Când vine vremea să-nveți să trăiești e deja prea târziu”³⁶, zicea Aragón. Viața însă nu e materie de studiu școlar, căci nu încetează să aducă modificări condițiilor de învățare. Dacă punerea în valoare a talentelor aparține tinereții și

constă din a realiza întregul potențial al unei ființe, bătrânețea poate fi văzută ca o ultimă etapă a formării, mai degrabă decât ca una a retragerii definitive la garaj. Forța distructivă a anilor nu împiedică dinamismul, fie el și micșorat. Continuăm să creștem cu viitorul la orizont, chiar dacă timpul se restrânge. Rămânem continuu unicii artizani ai propriei mântuiri, inclusiv în sensul alegerii morții.

Rămânem întotdeauna studenți bătrâni la școala vieții, iar această voință de instruire înseamnă cu exactitate prospețime de spirit. Inițierea va dura până la mormânt. Putem cumula bucuria de a-i învăța pe alții și de a fi învățați la rândul nostru, de a preda și de a asimila cursuri, de a fi gura care explică și gura care întreabă, într-o perfectă reciprocitate. Dispunem de încă suficient timp pentru a ne deschide în fața noii lumi, pentru a reveni pe calea cunoașterii. Poate că suntem gata clădiți, dar mereu în afara perfecțiunii. Adevărata viață nu este absentă, fiindcă nu există o viață „adevărată”, ci mai multe drumuri interesante ce rămân de explorat.

Ce-o să facem cu acești 20 de ani (de viață-n plus?)

Ne enervează ca predecesorii să ne indice calea pe care n-am vrea s-o urmărim. Fiindcă prefigurează ceea ce trebuie să devenim: ființe-mașină, cyborgi, întrucât, dincolo de 50 de ani, intrăm cu toții, mai mult sau mai puțin, în vârsta profetică: ochelari, aparat auditiv, stimulator cardiac, valve, implanturi, diverse minicircuite integrate etc. Într-o societate a individualismului, ni se oferă cel puțin două modele, din care putem alege după bunul plac: să ne jucăm de-a ștregarul bătrân sau să pozăm în înțeleptul dezabuzat, furnizor de profeții, ezitând între infantilism și hieratism. Să nu punem nicio stavilă poftelor, regăsind la 60 de ani visurile de adolescent sau să decidem că jocurile sunt făcute și să intrăm în rândurile poporului de bătrânei care bat cărțile de tabinet și joacă bile în așteptarea supei. Pe de o parte, avem tribul pensionarilor supravitaminizați, care, după ce s-au luat la trântă cu diverse boli, sunt deseori într-o formă mai bună decât cei tineri; mai degrabă relaxați material, aparțin clasei de mijloc ori celei superioare, țin să muște din plin din fructul existenței și afișează o energie sălbatică la vârsta la care, pe vremuri, înaintașii lor erau deja senili ori la pat. Pe de altă parte, avem poporul cenușiu al resemnărilor, preocupați să se sustragă tumultului societății. Rătăcirile emoționale ori mentale pot lovi în orice moment ambele sexe. Apariția Viagrei și, pentru doamne, a tratamentelor hormonale oferă auguștilor sexagenari puteri îmbătătoare. Medicamentul a sfâșiat pacea de sub pânțele, accentuând uneori surghiunul femeilor. Câți soți în vârstă nu se despart oare când unul dintre ei, întrerupând pauza de castitate,

regăsește gustul competiției erotice? Generația '68 a cunoscut două pilule miraculoase: contraceptivul și vasodilatatorul. Lăcomia celor cu părul cărunț de a arunca pentru o ultimă dată zarurile, de a se repezi în valurile sporturilor, călătoriilor, muncii, saturnaliilor cărnii vine din noua profunzime strategică temporală care ni se oferă fiecăruia: în Europa, vârsta medie a maternității a ajuns la 30 de ani, iar „lacătul menopauzei” ar putea sări într-o zi, împinsă fiind dincolo de 60 de ani. Viziune patetică? Poate. Numai că a le reproșa celor în vârstă dorințele – pe motiv că sunt deplasate —, voința de a face ceva, de a continua să muncească înseamnă a-i condamna la moarte anticipată și a te condamna pe tine însuși imediat ce vei atinge acel prag. Ce poate fi mai frumos decât să scurtcircuitezi secvențele temporale, să dai un pumn în nas destinului, să îți acorzi, cel puțin pentru un timp, un plus de beție, de senzații, de întâlniri? Viața este o incertitudine care durează și care, atât cât durează, ne garantează că suntem vii.

Oscilăm în permanență între *promisiune și program, dinamism și entropie*, să ne naștem înseamnă să fim făgăduiți promisiunii unui viitor pe care îl ignorăm, din moment ce suntem predestinați să dispărem ca o fotocopie care pălește, pe măsură ce este reprodusă în mai multe exemplare, întrucât celulele ni se repară prost, reînnoindu-se. Atâta vreme cât promisiunea prevalează asupra programului, rămânem în picioare. Desigur, nu am cerut să ne naștem; dar, pe măsură ce înaintăm în vârstă, transformăm acest dar arbitrar în drept și cerem să perseverăm în a fi cât mai mult timp cu putință. „Chiar înseamnă să fii beat mort dacă, după ce ai băut vinul, mai bei și drojdia (...) A trăi nu e ceva atroce, ci de prisos”³⁷, scria Seneca într-un aforism care-l anticipa pe Cioran. Însă dincolo de faptul că oboseala de a fi ne poate cuprinde încă din copilărie, e ceva magnific în a rămâne pe scenă pentru un ultim tur de pistă.

Iată sosind generații întregi de pseudoadulți, de liceeni ridați care se joacă și cu soarta, și cu anii! Par a fi trecut direct de la pubertate la senilitate, omițând maturitatea. Rămân tineri până când ajung bătrâni. Marea Reîncepere, Marea Reîntoarcere la Izvor, și nu Eterna Reîntoarcere, sunt unica formă de eternitate pe care am găsit-o aici, pe pământ, în timp ce năzuința de a ajunge în Paradis s-a estompat pentru credincioși. Infernul, Purgatoriul și Paradisul – Trinitatea creștină clasică – au coborât înapoi pe pământ și își împart, de acum, viețile noastre profane: lumea de dincolo și cea de aici, de jos, divizate și decupate conform perioadelor existenței, alcătuiesc o creație continuă care se sedimentează și se suprapune sub forma destinului. Comitem greșeli, le dregem, comitem altele, tot atâtea eșecuri care compun, la final, un drum minunat. Și, cum nu există un model de viață corectă după 60 de ani, rămâne în sarcina fiecăruia să și-l creeze. Mai mult ca niciodată, suntem ca Peter Pan, copii care nu vor să

crească, seniori care nu vor să îmbătrânească³⁸. Ne lăsăm furați de nebuniile tinereții, în pofida ceasului biologic, tinerii trăiesc în concubinaj încă de la 20 de ani, pe când părinții lor cu părul grizonant se distrează, sporind numărul aventurilor. Rațiunea nu se amplifică odată cu numărul anilor, iar criza vârstei poate lovi și în pragul morții. Poate să pară ridicolă, ba chiar să oripileze exuberanța înflăcărată a vârstei a treia, însă ar fi de preferat alunecarea progresivă a bătrânilor către mormânt ori spitalul aseptizat? Ce poate fi mai exaltant decât să tragi pe sfoară regulamentele?

Aceasta este miza: noua vârstă va fi dovada unei maturități transfigurate ori o postadolescență cu glas tremurător, pe buza prăpastiei? Va fi probabil o tensiune între cele două stări, o schizofrenie asumată. Pe de o parte, și acesta este beneficiul vârstei, gustul crescând pentru natură, studiu, tăcere, meditație, contemplare; pe de altă parte, atașamentul viu, ba chiar reînnoit pentru plăcere sub toate formele ei. A improviza o viață nouă la 55 – 60 de ani nu este același lucru cu a te lansa în existență la 16. Noii seniori vor fi paznici ai transiterii cutumelor sau „bătrâni satiri uzați de dezmăț” (Rousseau), draci împielizați și narcisiști de 73 de ani, ca Donald Trump, ori auguști predecesori cu barba colilie? Fulgerul pasiunilor rămâne viu, sufletul și inima sunt gata să se înflăcăreze: vârsta spirituală, sentimentală nu coincide cu aceea biologică. Nu există decât un singur mijloc de a încetini îmbătrânirea: să ne păstrăm în dinamica dorinței. Reconciliere a incompatibilităților: romantism și predare de ștafetă, dezmăț și riduri, păr alb și furtună a dorințelor. Nu am descoperit soluția pentru nenorocirile condiției umane, doar am întredeschis o lucarnă minusculă în cavernă. „Nu ești serios când ai 17 ani”, cânta Rimbaud. Nu mai ești nici la 50, la 60 sau la 70, chiar dacă normele ne obligă să părem serioși. Vârsta trebuie despuiață de podoabele ei decrepite, bătrânețea trebuie întoarsă împotriva ei însăși cu umor și cu eleganță. Limitele nu există decât pentru a fi va ireversibilului. Și asta până la saltul în prăpastie.

EȘTI NESCHIMBAT!

A-i spune cuiva „Ești neschimbat” este o cerere discretă de reasigurare. Fie că ai 30 de ani, fie că ai 60, rogi astfel pe cel întâlnit să-ți întoarcă acest compliment, să te asigure că amândoi vă aflați pe același fus orar. Să te întâlnești cu un vechi prieten ori cu o veche prietenă, cu care nu te-ai mai intersectat de ani buni, înseamnă să treci prin operațiunea de recunoaștere facială, precum martorii care trebuie să identifice, dincolo de un geam-oglină, autorul unei agresiuni. Memoria se lansează într-un calcul rapid, decupând din

chipul care i se prezintă trăsăturile susceptibile să reînsuflească amintirea: extrage figura actuală din cea îndepărtată în timp, aduce împreună două perioade diferite și le compară. Persoana în cauză protestează: Hei, eu sunt! Ochii trag semnalul de alarmă și vă imploră să faceți apropierea. Chipul este ceea ce avem în comun cu toți semenii noștri. Iată de ce nu am suporta să-l vedem uitat fără daune ireparabile.

„Nu-ți arăți vârsta” înseamnă: nu ți-ai îndoit spinarea în fața dictatului naturii, ai păcălit convenția. Ne cuprinde stuporea, ba aproape mânia dacă întâlnim, la un colț de stradă, o persoană din generația noastră care parcă ne-ar fi tată, dacă nu cumva bunic: nu se poate ca ruina asta să fie contemporană cu noi! Timpul, marele demolator, se distrează cel mai adesea deformând fără milă trăsăturile, distrugându-le ori deteriorându-le. Așază o lupă peste chipuri, îngroașă o trăsătură, reconfigurează o fizionomie, mototolește pielea, o acoperă de pete, rărește părul, scofâlcește pomeții, lungește nasul și urechile, săvârșește un morphing³⁹ monstruos. Figura umană este un palimpsest în care se suprapun mai multe epoci: observi la câte un prieten, la care țineai odinioară, un râs nebun de adolescent și rămășițele răzlețe ale unei coame bogate. Suntem înconjurați de persoane care ne scrutează, ne analizează autoritar, ținând să smulgă măturii din felul în care arătam în prezent.

„Ai rămas același” vrea să spună: ești martorul trecutei noastre lumi, ești dovada că am împărtășit aceeași însuflețire a cărei nostalgie o port cu mine. Bătrânețea ne înveșmântează într-o înșelătoare asemănare cu noi înșine, nu ne mai recunoaștem în ființa care ne privește din oglindă, în fiecare dimineață: cine mai ești și tu și ce vrei de la mine? Vârsta pare să fi pus stăpânire pe neașteptate pe noi, un alt eu s-a născut, iar acel eu nu sunt eu însumi. Acesta-i destinul, spunea Hegel: eu însumi sub forma unui altul. Gândul ne duce la filmele publicitare care prezintă o întreagă viață de om, din leagăn până la mormânt, pe repede înainte. Chicoteli copilărești dinspre imaginea gârbovită a doi soți care merg ținându-se de mână, pe o plajă. Feerie și dans macabru amestecate. În cazul nostru, înfricoșătoarea comprimare a unei existențe în câteva minute: abia de-ai avut timp să deguști viața, să-i savurezi amărăciunile și savoarea, că ai și ajuns un domn bătrân sau o bătrână doamnă, iar cele două brațe ale compasului s-au îndepărtat dintr-odată.

Partea a doua

Viața mereu reîncepută

„Nu admiri așa cum ar trebui acest miracol amețitor care ți-e viața”.

André Gide, Fructele pământului

Povestind despre pasiunea sa de fumător înveterat, Zeno, simpaticul rentier din Trieste, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, din Imperiul Austro-ungar, obosit să tot tușească și să-și scuipe plămânii, era stăpânit de dorința de a fi sănătos. Își împărțea existența între vizitele la medici, la psihanaliști și curele din sanatoriile în care era lipsit de drogul preferat, aplicându-i-se șocuri electrice. Numai că, inevitabil, recidiva. „Mi se pare că țigara are o savoare mai intensă atunci când e ultima.”⁴⁰ De 54 de ani ardea ultima țigară după o ultimă țigară, fiind nevoit să constate, pe cât de melancolic, pe atât de amuzat: „În viața mea, lucrurile se repetă⁴¹.

„E și-așa destul că existăm”.
(Doamna de Lafayette)

Pentru moderni, repetiția nu are nume bun, de două ori la rând descalificată de romantism și de inventarea psihanalizei. Clasicismul era bazat pe certitudinea unui ideal trecut: anticii atinseseră perfecțiunea în toate domeniile și era de ajuns să fie imitați. Inovația nu era convenabilă, iar noțiunea de plagiat nu avea niciun sens, proprietatea intelectuală neexistând: din contră, trebuia să te adapi din comoara poveștilor, a fabulelor puse la dispoziție de toți ceilalți, fără a ezita să le reproduci, să faci din ele diferite colaje, montaje. La Fontaine îl va rescrie la nesfârșit pe Esop, sclavul eliberat, din secolul al VII-lea î.Hr., Johann Sebastian Bach va prelua fără rușine din concertele pentru vioară ale lui Vivaldi, copiindu-le și transcriindu-le în concertele pentru pian. Un text bun, la fel și o muzică bună, crea un răsunet pentru toate scrierile sau partiturile anterioare, adăugând uneori o câtime în plus, grația unei diversiuni, a unui comentariu. Furtul ori contrafacerea, departe de a fi fost sancționate, erau recomandate. Se reinventa pornind de la o prealabilă pasișă. În Antichitate se mergea chiar până la a atribui unui antecesor cartea scrisă de tine, pentru a lansa un nou mesaj, prin procedeul numit *pseudoepigrafie*⁴². (Procedeul va fi ales de Jan Potocki în *Manuscrisul de la Saragosa*, din 1810, și mulți alți autori, de teama cenzurii, au recurs la aceeași stratagemă.) Un bun creștin trebuia să trăiască după *Imitațiunea lui Cristos* – operă anonimă plină de pietate, scrisă și rescrisă începând din secolul al XV-lea – pentru a obține mântuirea și a-și purifica sufletul.

Din contră, romantismul, copil rătăcit al Revoluției de la 1789,

celebra originalitatea, rod al creației individuale. Poeții, muzicienii, pictorii, dramaturgii trebuiau să dea peste cap regulile, să facă praf tradițiile osificate, să creeze în agitație zgomotoasă și neconformism. Și chiar mergând artiștii „până-n străfundurile necunoscutului pentru a descoperi noutatea” (Baudelaire), trebuiau totodată să fugă de mediocritatea burgheză, aservită calculului și comerțului. Respins și de nobilime, și de proletariat din cauza cupidității, burghezul era, pentru boemi, lovit de josnicie ontologică. Întrucât morala îi redusese dorințele doar la dimensiunea îmbogățirii materiale, viața îi era chibzuită, ghidată de gustul pentru câștig și achiziție. În consecință, rebelul ori creatorul trebuia să se îndepărteze de acest fel de micime și să caute mai degrabă furtuna, furorile, grandiosul decât să se usuce pe picioare.

Din vremea romantismului și a urii sale față de conformism datează două lucruri: visul nemuririi a fost înlocuit cu acela al *posterității*, recunoaștere tardivă a artiștilor blestemați, eclipsat la rândul lui, în zilele noastre, de *notorietate*, dilatare a sinelui prin toate rețelele de socializare și în mass-media, ca ego vizibil și plutitor. În sfârșit, în secolul al XIX-lea s-a născut elogiul marginalilor (migranți, minorități sexuale, rasiale, deținuți, criminali), care a acționat pentru distrugerea normei și de care a profitat o anume filosofie de la finalul secolului trecut prin Derrida, Deleuze, Guattari și Foucault. Cum bine se știe, burghezul s-a schimbat, fiindcă a devenit la rândul lui un boem care vrea să fie „ziua muncitor și noaptea chefluu” (Daniel Bell). De dreapta ori de stânga, își dorește în același timp să se bucure de statutul lui social și să profite de emanciparea moravurilor, chiar riscând să trăiască într-o contradicție culturală. De aici și realitatea că filosofia intensității e de acum vehiculată de marile multinaționale, plecând de la cuvinte de ordine nietzscheene („Fii ceea ce ești”, „Ce nu te omoară te face mai puternic”). Printr-o bizară revenire, Nietzsche a ajuns cel mai mare furnizor de sloganuri publicitare. Apologetul supraomului e în special garanția filosofică a supraomului consumerist care se clădește pe sine pornind de la ceea ce cumpără, poartă ori asimilează.

Cât despre Freud, acesta distinge în repetiție o compulsie ce împinge pacientul să reproducă veșnic aceleași scenarii ale eșecurilor amoroase sau profesionale. Simptomul servește ca ecran al unei angoase mai profunde, care interzice vindecarea și conservă traumatismul tot atât cât îl manifestă. Anumite manii absurde, care ne izolează de ceilalți, ne privează, poate, de marile plăceri, dar ne și apără de posibile viitoare anxietăți cu mult mai serioase, devenind ritualuri de protecție împotriva indiferent căror evenimente. Mai bine să mori de foame, decât să rămâi fără apărare în fața necunoscutului.

Și totuși, obișnuința trebuie lăudată. Este veșmântul în care ne

îmbrăcăm faptele, habitatul care ne structurează, stofa mentală a zilelor pe care le trăim. Constituie dispoziția înăscută, ajunsă cea de-a doua natură, care ne ține departe de consumul psihic. Suntem creația obișnuințelor noastre care sunt mai greu de dezrădăcinat decât cine știe ce credință. Regula e moartea, clamează avangardele, dar acest lucru nu înseamnă decât să uităm că moartea constituie soclul ontologic al destinelor noastre și condiția supraviețuirii. A dori să o abolim, a revendica dublul stindard al imprevizibilității și al reinventării perpetue poate că sunt totuna cu a disloca înspăimântătoarea banalitate, dar, mai ales, cu a face imposibilă existența. „A trăi fără timp morți și a te bucura fără piedici”, pentru a relua vechiul slogan comercial al situaționiștilor, este egal cu a-ți asuma riscul de a transforma intensitatea în rutină, în convulsie premeditat convenită. Când viața încremenește ca un pârâu prins sub gheață sau ca un chip botoxat, e ispititor să visezi la o schimbare totală de partener, de profesie, de țară. Iar această fantasmă a schimbării absolute este, mai ales, o modalitate excelentă de a-ți suporta condiția, provocând consolidarea statu-quo-ului: cu cât te plângi mai mult, cu atât înduri mai mult și nu te plângi decât pentru a nu se schimba nimic.

Tradițiile ni le construim încă din copilărie. Ceea ce numim rutină nu este un accident nefericit al unor ființe lipsite de istorie, ci armătura fără de care nu am reuși să stăm în picioare, ansamblul de automatisme care ne alcătuiesc și ne frânează în același timp. Viața se ține prin fire invizibile, care ne înfășoară și ne duc înainte fără ca noi să o știm și care sfârșesc prin a se rupe unul câte unul. „Ceea ce e nemișcat nu e în repaus”, zicea Aristotel. Pentru ca un eveniment să iasă la suprafață din cenușiul zilelor, sunt necesare și ceasurile terne, durata neutră, lipsită de grandoare, care ne poartă. Clipele sufocante survin aproape întotdeauna pe fondul unor tracasări mărunte, de care astfel se deosebesc. Fără monotonie nici că ar exista răsturnările de situație. Linia melodică a cotidianului este baza permanentă din care țâșnesc arii tulburătoare.

Splendoarea trivialului

Întrebarea fundamentală de după 50 de ani: ce ne mai ține-n picioare, ne face să ne dăm jos din pat în fiecare dimineață, bucuroși să ne întoarcem în veacul în care trăim? Când ai 20 de ani, îți dorești să deschizi cu forța porțile viitorului, să provoci ceva extraordinar și extravagant. Viața mecanică e văzută, prin urmare, ca un lucru abominabil pe care l-ai dori supus unei continue efervescențe. În forma ei radicală, această utopie a fost pusă în practică de statele totalitare care și-au aruncat cetățenii în teroare și război. Voința de a

distruge statu-quo-ul, refuzul de a pactiza „cu condițiile derizorii, de-aici, de jos, ale oricărei existențe” (André Breton) pot antrena în adolescență o puternică dorință de a rupe zăgazurile. Și cum să nu înțelegi acest impuls? Cu destul de rare excepții, viețile noastre nu sunt niște romane fiindcă rămân disperat de identice cu ele însele. Cotidianul înseamnă extenuarea poveștilor, căci nu se întâmplă nimic ori mai nimic. Ajungem săraci în evenimente. La întrebarea *Ce mai e nou?* apare mereu același răspuns: *Nimic special*. Or, o persoană nu există dacă nu se poate povesti, dacă nu-și poate vinde viața de zi cu zi, cât ar fi ea de derizorie, sub formă de narațiune. Provocarea banalității este să nu te abați din drum în furtuna flască a ceasurilor care trec unele după altele, toate la fel, cu forța lor de descompunere care descurajează și inimile cele mai călite.

În acest sens, genul de autoficțiune, de anexă la autobiografie, creat în 1977 de Serge Doubrovsky, este încercarea de a scoate o poveste din platitudinea traiului de zi cu zi. Persoana nu mai povestește ce a trăit, ci scrie pentru a se înțelege mai bine pe sine, pentru a se convinge că e vie. Se pune în scenă pentru a se amplifica, fie și în formă minimală, se amăgește cu inepuizabila bogăție conținută de un destin oarecare, în aparență. Jurnalul intim își inventează și el propriul cititor, frate întru banalitate, care se bucură să vadă autorul adunând, săptămână după săptămână, derizoria și prețioasa recoltă. Creează o comuniune a destinului între scriitor și cititorul care se îmbată împărțășind o asemenea absență a aventurii. Penuria i se pare o pletoră excesivă care nu e conștientă de sine: minutul cel mai insignifiant, plăcerile cele mai jalnice sunt până și ele pline-ochi de o inepuizabilă varietate de întâmplări. Mii de prezențe posibile palpită în nesfârșitele plaje goale ale unei zile care ar trebui dezgropată ca un diamant prizonier în steril. Cu cât e mai subțire destinul, cu atât mai voluminoasă ficțiunea, când pătrunde în infinitul neînsemnat, când solicită nuanțe minuscule, când ridică neglijabilul la rang de tragedie. A crește înseamnă a redescoperi splendoarea lucrului oarecare, iar acesta nu e altceva decât vertij neexplorat. Până și în zilele cu maree joasă se produc uragane miniaturale. Până și întâmplările de tot nimicul sunt dotate cu o structură narativă. Așa stau lucrurile în privința romanescului: ficțiunea unei dorințe încărcate cu preafericita povară care este povestea.

Începând de la o anumită vârstă, continuitatea primează în fața noutății admirabile: interesul nu mai constă atât din a schimba viața, cât a păstra ce e mai frumos în ea. Trebuie să te împlinești ori să te depășești? — te întrebi în tinerețe. În primul rând, trebuie să te menții, răspunde maturitatea. Montaigne îl citează pe undeva pe Mecena, ministrul lui Augustus:

*„Fă-mă, dac-așa-ți vine cheful.
Ciung, paralytic, de picioare lipsit.
Cât timp rămâne viață-n mine.
Tot mă consider fericit”.*

Și conchide: „Oamenii sunt atât de strâns legați de ființa lor mizeră, încât nu există condiție, oricât de dură, pe care să nu o accepte numai pentru a supraviețui”.⁴³ În cadrul oricărei vieți care durează, trecutul pare o profeție inversată care anunță prezentul, iar prezentul, o retrospectivă confirmată. Am avut dreptate să ne comportăm așa cum am făcut-o. Veșnicul murmur al existenței nu mai e dovadă de slăbiciune, ci de încredere în sine.

Viziunea noastră asupra trecutului se împarte între două clișee: fie a însemnat o însumare de miracole, după care interesul a scăzut, „era mai bine-nainte”, conform unei expresii consacrate, fie este prefața imperfectă a unui viitor care urmează să-l desăvârșească. Cea dintâi concepție este mai degrabă a conservatorului, a doua, a progresistului. În plan personal, o atare versiune alunecă fie în nostalgie – ieri era minunat —, fie în fugă spre un viitor idealizat. Cu vârsta, problematica se poate inversa: totul este deja îndeplinit și totuși totul rămâne de făcut sau de refăcut. Moment în care marea noastră bucurie este în egală măsură să explorăm și să recunoaștem: ca în cazul poveștilor pentru copii, ne place să redescoperim, mai degrabă decât să fim surprinși sau, mai repede, surpriza trebuie să fie împachetată în voalurile unei anumite familiarități. Dorim să resimțim aceleași așteptări, același freamăt, deși cunoaștem derularea întâmplărilor. *Confortul repetiției liniștitoare.* Regăsirea glasurilor îndrăgite, a genurilor muzicale sau cinematografice favorite, a melodiilor cunoscute, a chipurilor obișnuite, a sonorităților limbii noastre. Tot așa cum există o formulă chimică pentru fiecare parfum, și noi descoperim, de la o vârstă, formula care ne convine și pe care nu mai dorim să o schimbăm. Chiar dacă rămânem ispitiți de perspectiva marii schimbări totale, știm mai bine decât înainte *ce e de preț spre a fi protejat, permis ca speranță și ce e absurd pentru a fi râvnit.*

Aici începe o viață nouă

Fiecare zi arată ca o dramă umană în integralitatea ei, constituind o simbolică a decupajului existenței, cu zorii ei radioși, amiaza triumfătoare, după-amiaza laborioasă și crepusculul liniștit. Trezirea matinală a celui care doarme este o mică reînviere din morțile cotidiene, ce ne readuce la lumină, ne redă puterile de care noaptea ne-a lipsit. Că vrem ori nu, natura continuă să marcheze ritmul vieților noastre tot așa cum stările noastre sunt conforme cu cenușiul

ori cu splendoarea cerului; în măsura în care subzistă o legătură între microcosmosul care suntem și macrocosmosul global. Vremea de afară ne îmbăiază trupul într-un imens cearșaf meteorologic care determină în parte tristețile ori bucuriile noastre. Lumina ne umple de vioiciune, un cer acoperit ne apasă ca o pedeapsă primită personal. Fiecare dimineată se ivește cu brațele încărcate de daruri, ca o întindere acoperită cu zăpadă proaspătă, pe care ne desenăm urma și care ne dă iluzia de a reporni cu forțe înnoite. E de ajuns să închidem ochii și să adormim, pentru a renaște ca o nouă ființă. Tenebrele sunt necesare pentru a putea ieși din nou în lumina plină a aurorei. Zilele proaste trec, fiindcă avem de 365 de ori pe an posibilitatea de a le traversa și a le anula. Invers decât în filmul *Ziua cârțiței*⁴⁴, minunată fabulă despre dragoste și timp, nu suntem prizonierii aceluiași ciclu de 24 de ore care s-ar repeta identic, dimineată de dimineată. Unele zile sunt simple pasarele care ne trec săptămâna, altele, hrube din care ne grăbim să ieșim, iar altele, în sfârșit, au limpezimea unei ferestre deschise prin care zărim splendoarea a tot ce ne înconjoară.

În această privință, somnul constituie un minunat simbol al uitării și al reînnoirii: ne dăruiește sentimentul, iluzoriu poate, dar stimulant, al unei renașteri după o noapte liniștită, când lumea este văzută cu ochii odihniți. A ieși dintre umbre, a părăsi forma anterioară, asemenea unui șarpe care își schimbă pielea pentru a intra într-o perioadă în care totul pare din nou posibil este un miracol. Creaturile nopții s-au risipit, s-au întors la starea lor de spectre. Dulcea beție a dimineții care se înfiripă, însoțită de cântecul păsărilor, ne amețește. Ne detașăm de vechiul eu de ieri pentru a renaște într-o nouă formă. *Aceasta este frumusețea dimineții: alianța reînnoită cu lumea.* Un fel de pașaport psihic pe care ni-l eliberăm spre a ne reîntoarce în cotidian. A te trezi, a face duș, a bea cafeaua sau ceaiul, aceste gesturi elementare refac o solidaritate intimă cu lucrurile, ne readuc în veacul pe care-l trăim. A abolii somnul, așa cum doresc niște smintiți, pe motiv că ar fi o pierdere de vreme, ar însemna să ucidem puterea visului care arde frontierele, să ne sustragem ritmurilor circadiene și să diminuăm feeria alternanței. Madame de Staël, ajunsă complet insomniacă cu câteva săptămâni înaintea morții, totuși mare devoratoare de cărți și de idei, se tânguia: „Viața e prea lungă fără somn. Nu există suficient interes pentru douăzeci și patru de ore”.⁴⁵ Așadar, o singură zi înseamnă toate zilele, de la sculare la culcare, o singură zi înseamnă o întreagă viață. La fel ca eroii, conform lui Nietzsche, murim seară de seară, la crepuscul, și ne facem iarăși apariția a doua zi.

Veșnica revenire a lucrurilor bune, de exemplu actul cultural fundamental al celor trei mese cotidiene, este în sine o sursă de plăcere. Timpul pare că bate pasul pe loc, ba chiar că dispăre. În

Muntele vrăjit, evocând sanatoriul de la Davos, Thomas Mann scria: Aceeași zi se repetă fără încetare, dar cum e întotdeauna la fel, în fond e prea puțin corect să vorbim despre repetiție, ar trebui mai degrabă să vorbim despre identitate, despre un prezent imobil sau despre eternitate. La masa de prânz ți se aduce ciorba tot așa cum ți-a fost adusă ieri și cum ți se va aduce și mâine. Formele timpului se pierd și ceea ce ți se dezvăluie ca adevărata formă a ființării este un prezent fix în care veșnic ți se aduce ciorba”. La rândul lui, Paul Morand explica: „Primul lucru care cade în apă, într-o croazieră, este timpul”. Marele filosof Emmanuel Kant trăia și el conform unei regularități de metronom, la Königsberg, în Prusia Orientală, pe malul Mării Baltice, trezindu-se și culcându-se la ore clar stabilite, la 5 dimineața și la 10 seara, făcând permanent aceeași scurtă plimbare, pe care numai două evenimente au reușit să o perturbe, lectura romanului *Emile sau despre educație* de Jean-Jacques Rousseau, în 1762, și anunțarea Revoluției Franceze, în 1789.

Există și spații privilegiate, cămine, sanatorii, cazărmi, mănăstiri, pacheturi care par a se sustrage fluxului, asumându-și o stabilitate înșelătoare. Iluzie benefică: o viață reglată o dată pentru totdeauna dă sentimentul imobilității perfecte. În asemenea cetăți strălucitoare te simți la adăpost de furtunile lumii. Ordinea și disciplina te eliberează de frământările ceasurilor fugare, dar plictisul este celălalt nume al siguranței. Stupefiant paradox: a asculta de orar înseamnă a scufunda durată interiorului. Ca să omori timpul, urmează-l cu scrupulozitate, la secundă. Cunoaștem cu toții oameni care cheltuiesc o energie incredibilă pentru a asculta de reguli care îi liniștesc și îi orientează. Înainte de orice, se organizează, formulează o utilizare a timpului, reglementează orele, fiindu-le egal ce vor pune înăuntrul acestora. Le este indispensabilă împărțirea zilei, a săptămânii în compartimente separate. Ziua le începe sub semnul unor prescripții de neclintit, analoge slujbei religioase: punerea casei la punct, aranjarea obiectelor de pe biroul de lucru, așezarea hainelor într-o ordine anume, câteva mișcări de gimnastică. Îndeplinirea ritualului constituie rugăciunea lor cotidiană. Astfel încât luna, marța, miercurea își pierd culorile specifice, fiindcă nu mai sunt decât specimene ale uneia și aceleiași substanțe.

Nu suntem oare, cu toții, în Franța cel puțin, rămași niște veșnici școlari care scandează momentele anului conform calendarului educației naționale: Sărbătoarea Tuturor Sfinților, Crăciunul, Mardi Gras⁴⁶, Paștele? Vacanțele, din 1936 încoace, sunt legate unele de altele, alcătuind un imaginar comun între generații, și constituie romanul nostru național, așa cum munca este coloana vertebrală a americanilor, a japonezilor și a chinezilor. Invers, surmenajul, adică voința de a recupera timp din plina scurgere a vremii, este adesea un

simptom al îmbătrânirii: ținem să cumulăm mai multe sarcini sub imperiul urgenței, grăbindu-ne înaintea liniei de final, pe când apatia, reveria, această minunată capacitate de a pierde vremea, leneveala nonșalantă ceasuri și zile întregi sunt specifice tinereții care are toții anii înainte. Căci acestea îi sunt frivolitatea și geniul.

ROSTUL DE ATRĂI

„E firesc”, zicea Thomas Mann, „ca omul de o anumită vârstă să-și privească vremea în care trăiește cu amărăciune”. Pe unii, pe măsură ce timpul de trăit se scurtează, îi inundă sila de a fi. Fiindcă îi jignește părăsindu-i, ei calcă viața în picioare. Din cauză că vor părăsi scena, hotărâsc aventura umană încheiată, timpul pe care l-au parcurs, demn de dispreț, iar pe urmași, incuți și proști. Ce lume le vom lăsa copiilor noștri? — se întreabă înțelepciunea populară. „Ce copii lăsăm pentru lumea de mâine?”, replică Jaime Semprun. Deseori, bătrânețea cade în dubla capcană de a bate câmpii și de a-și manifesta aversiunea. Ursuzul, bombănitorul sau posacul e pitit în fiecare dintre noi, gata să sară cu gura la cel mai mic neajuns. Montaigne numea aceste beteșuguri „zbârcituri ale sufletului”. „Nu vezi nicidecum ori vezi prea rar suflete care, îmbătrânind, să nu miroasă a acru ori a mucegăit.”⁴⁷

Or, trebuie să îmbătrânim fără a ne lăsa inima să îmbătrânească, păstrându-ne gustul pentru această lume, pentru plăceri, curiozitatea față de generațiile care ne urmează. Din acest punct de vedere, un Schopenhauer sau un Cioran, acești mari calomniatori de aici, de jos, sunt o lectură revigorantă, într-atât violența argumentelor împotriva vieții poate fi citită în textele lor ca o declarație de iubire răsturnată. Morocănosul nu găsește niciun motiv de bucurie. Totul îl deprimă: și prietenii, și apropiații lui, primăvara tot atât cât iarna ori vara. În ochii lui, societatea e urâtă, însă de fapt ochii lui sunt cei urâți, nu obiectele pe care le contemplă. Fiindcă e acoperit de ceea ce filosoful Edmond Husserl numea „cenușa marii sastiseli”. Bătrânilor le place să creadă că lumea se prăbușește, fiindcă o vor părăsi și nu vor să o regrete. Numai că lumea ne va supraviețui, iar tinerii își bat joc de blestemele noastre. Declinismul nu este altceva decât aplicarea la nivelul istoriei omenirii a destinului rezervat fiecăruia dintre noi, adică senectutea și moartea. Vârsta înaintată este, mai mult decât oricare alta, vremea acediei, boală care lovea asceții creștini închiși în tebaidele lor și care îi îndepărta de dragostea față de Dumnezeu. În loc să-și încheie viața în extaz, alunecau în amărăciune, dezinteres față de mântuire și renunțau la pustnicie pentru a se întoarce în lumea frivolă. Persoana în vârstă nu mai beneficiază de această resursă, ci este condamnată să bată pasul pe loc, în propria-i soartă, cu un soi de delectare posomorâtă. Ceața care îi degradează sufletul nu pare a se deschide decât către nopți. Care ne sunt rațiunile de a trăi la 50, 60 sau 70 de ani?

Exact aceleași ca la 20, 30 sau 40. Existența rămâne savuroasă pentru cei care o îndrăgesc și odioasă pentru cei care o blestemă. Și se poate trece de la o poziție la cealaltă în aceeași perioadă, alternând disperarea cu efuziunea. La orice vârstă, viața este o luptă permanentă între fervoare și oboseală. Nu există niciun sens în aventura umană, doar o absurdă și magnifică ofrandă.

„Vin habar n-am de unde

Habar n-am cine sunt

Mor nu știu când

Merg nu știu unde

Și mă mir că sunt atât de fericit”.

(Martinus von Biberach,

cleric german, secolul al XVI-lea)

Cele două naturi ale repetiției

Dacă timpul este o *condamnare*, el poate deveni și o *recompensă* când ne dăruiește iluzia, absurdă, însă necesară, a redemarării, dimineată de dimineată, a unei noi existente. Este, în același timp, numărătoarea inversă care ne duce către sfârșit și divina permisiune de a recidiva neobosit. Repetiția este o forță ambivalentă, sterilizatoare și fecundă, epuizând tot atât cât transformă. A repeta este condiția minimă pentru a te păstra în durată și a progresa. Astfel, cele două temporalități care ne locuiesc, scurgerea liniară și ciclul, par a se reconcilia și a oferi sentimentul unei înaintări prin aparenta inerție. Nu ne plac reiterările și totuși viața numai din ele e făcută: reluarea unui sport, a unei practici artistice, a unei discipline, a unui rol în teatru, refacerea unei firme în dificultate, a unei țări în faliment, recitirea unui clasic uitat, o nouă căsătorie, regăsirea unui prieten, reluarea în prezent a unui gest din trecut. Reluarea „este o re-amintire spre înainte”, zicea Kierkegaard, o „a doua forță a conștiinței”⁴⁸, o nostalgie pozitivă generatoare de viitor, întrucât trebuie „să fi făcut turul vieții înainte de a începe să trăiești”, reluarea dezgroapă aptitudini ascunse, scoțând la lumină posibilități nebănuite. Altfel spus, ca în imaginea spiralei, aceeași situație revine fără însă a se întoarce vreodată cu totul și nu revine niciodată în același loc: e o iluzie să crezi că-ți schimbi pielea, dar o iluzie încă și mai gravă să-ți pierzi speranța într-o nouă înflorire. Viața deține dubla structură a refrenului și a surprizei. *Repetiția fertilă ne apără de sporovăitul steril*. E un izvor de plăcere când regenerează sub masca unui *déjà vu*, dinamitând convenția pentru a o duce în altă parte. Falsa familiaritate fabrică bizarerie, sub pretextul că respectă regulile. Refrenul însuși are un regim complex: dacă pe unii îi copleşește, pe alții îi liniștește și constituie un adăpost psihic unde te poți apăra de loviturile lumii

înconjurătoare. E ceva hipnotic în torsul unei existențe în întregime previzibile.

Să luăm muzica: în *Boleroul* lui Ravel, spre exemplu, după cum au arătat-o Jankélévitch și Clément Rosset, veșnica reîntoarcere la aceeași temă este dublă sursă de bucurie și de tragedie, creând următorul paradox: o înaintare staționară. Insistența liniștește și bucură, riturnela e novatoare. Despre marele violoncelist Pablo Casals se spune că a cântat până la 96 de ani, zi de zi, aceeași partitură a lui Bach, fără a resimți altceva decât o reînnoită vrajă.⁴⁹ Orientul a știut să facă din repetiție un minunat motiv artistic, prin neobosita reluare a uneia și aceleiași teme. Nu toate recurențele sunt identice și până la urmă provoacă ușoare devieri. Ceea ce constituie, de pildă, frumusețea interminabilelor melopei ale lui Cum Kalsoum, care, deși imobile în aparență pentru urechea occidentală, nu încetează să nască mici diferențe, atât ca intensitate, cât și ca intonație, perceptibile pentru un ascultător atent. Același lucru se poate spune despre marea muzică indiană care este o deplasare împietrită, un răgaz îmbătător în spațiul unei note subtile și modulate. Aparenta rarefiere a melodiei se deschide către senzații mai fine decât simpla risipă sonoră. Microscopicele alterări solicită astfel un alt mod de a asculta.

Ceea ce este și o problemă de educație: învățarea prin repetare. Se știe în ce măsură insistența și încăpățânarea, deseori înspăimântător de monotone, sunt singurele în stare să ne inculce disciplina, spre a învinge o dificultate. Lucrând cu ardoare într-o profesie, sfârșim prin a o stăpâni. Tot astfel, în filosofie, în științe, în politică, în economie, este necesar să revenim neobosit asupra acelorași idei care nu sunt nici primite, nici asimilate imediat. Pentru un artist, un lider, un cercetător, a repeta nu e semnul unei infirmități, ci al perseverenței. Marile descoperiri nu se fac decât revenind neobosit asupra aceleiași teme, decât săpând mai departe pe același făgaș. Perseverența este catehismul voinței. Există însă și obstinații vinovate: este cazul foștilor contestatari care recad, cu vârsta, în *stângismul andropauzei*, iluzionându-se că nu au îmbătrânit și reluând, fără spirit critic, sloganurile maoiste ori troțkiste din tinerețe. Respectivii numesc credință ceea ce nu este decât încăpățânarea în prostie.

Repetiția creează divergență pornind de la redundanță. Uitați-vă la pendulă sau la cronometru: acestea alcătuiesc o formulare liniară plecând de la o circumferință și constituie cu adevărat „o imagine mobilă a eternității” (Platon)⁵⁰. Limbile ceasului, prinse în axul micii dantelării a orelor și a secundelor, degeaba se învârt neobosit, ca un hamster pe roata lui, dând iluzia că nimic nu se schimbă; orele înaintează nemilos și, în scurtă vreme, la miezul nopții, ziua dispare. „Cum să parcurgi distanțe uriașe fără a ajunge vreodată undeva? Învârtindu-te în cerc.”⁵¹ Ceasul, loc geometric al joncțiunii timpului

cu eternitatea, are această caracteristică unică de a fi o înșelătorie consimțită: sferă perfectă, el oferă, invers decât nisipul clepsidrei – inexorabil în scurgerea lui, impresia că nimic nu se mișcă și totul se reproduce lipsit de dramă. Limba ceasului, poartă strâmtă între trecut și viitor, schițează în învârtirea lui o falsă stagnare. Mișcare ce simulează imobilitatea. Suntem aici departe de utopia eternei reîntoarceri a lui Nietzsche, pentru care „casa ființei” se reclădește identic și pentru totdeauna, an după an. Repetiția, din contră, este o reluare ce inaugurează, o reiterare ce inventează.

Într-o nuvelă genial provocatoare, Borges își imaginează că un anume Pierre Ménard, recopiind rând cu rând și cuvânt cu cuvânt câteva pagini din *Don Quijote* al lui Cervantes, la începutul secolului XX, ar produce un text inedit, îmbogățit de toate veacurile scurse până atunci și cu mult mai subtil decât originalul.⁵² Cele două proze, asemănătoare în aparență, ar fi deci total diferite. Același nu ar fi decât un Altul mascat, iar lucrurile asemănătoare nu ar avea nicio similitudine între ele. Sofismul borgesian te ametește, făcând țândări toate noțiunile de proprietate intelectuală și demarcajele: dacă te-ai lua după el, s-ar putea stipula că un autor care ar rescrie, în ziua de azi și cuvânt cu cuvânt, toate marile opere clasice ale canonului occidental nu ar putea fi bănuț de plagiat. Copia ar fi o recreație, poate chiar superioară romanelor originale. Duplicarea ar constitui un formidabil progres. A repeta, a calchia ar însemna în acel caz a diferi cu totul...

Eterna renaștere

Ce îți mai rămâne de făcut când crezi că ai văzut și ai trăit totul? Să o iei fără încetare de la capăt, fiindcă timpul ne dă dreptul să reîncepem de câte ori dorim. Carnea nu e tristă, mulțumim lui Dumnezeu, și nici nu au fost citite vreodată toate cărțile. *Viața merge mai departe*, fraza aceasta îngrozitor de simplă este poate secretul unei longevități fericite. Adevărata viață nu este nici eroică, nici extravagantă, ci mai întâi trăită cu picioarele pe pământ, urmărind nevoile resimțite și satisfăcute, în viața de zi cu zi, alături de ceilalți. Suntem alcătuiți din „ziulica de azi”, pentru a cita un personaj al lui Romain Gary. Trebuie deci să începem prin a ne încăpățâna: să nu o lăsăm mai moale, să nu batem în retragere, să nu cedăm. Să acționăm de parcă am mai avea decenii bune înainte, să continuăm să ne facem planuri, proiecte. Alerg către propria-mi pierzanie, spunea filosoful italian Norberto Bobbio (1909 – 2004); unde voi înceta să alerg, acolo-mi va fi pierzania”.

A trăi constă așadar din a transforma hazardul în alegere, pentru a ne construi destinul. Însă un destin suplu și flexibil până la capăt.

Poate că timpul ne conduce către o șubrezite progresivă, dar, totodată, nu încetează să o ia iar și iar de la capăt: iată vestea cea bună! Nu este o roată care ne fărâmițează inexorabil, ci un șir de bifurcării, de răspântii, care ne oferă ocazia de a corecta ceea ce am ratat o primă oară, îndreptățindu-i pe aceia care nu renunță când le este acordată o a doua, o a treia ori o a patra șansă. Resurecția are loc în sânul acestei existențe în care murim și reînviem fără încetare. „Aș vrea să pot să nu mă opresc niciodată din a veni pe lume”, spunea magnific J. B. Pontalis. Renașterea aceasta nu e mai puțin miraculoasă decât a acelor insecte, amintite de D.H. Thoreau, a căror larvă, prinsă în miezul lemnului unei mese, se trezește după ani întregi mulțumită căldurii unui ceainic.⁵³ Nu suntem, până la capăt, altceva decât o eboșă și, când plecăm, tot neîncheiați suntem. Nu doar că este cu puțință, ca urmare a unei întâlniri amoroase, a unei descoperiri, a unei călătorii, să întinerim subit, ceea ce pe vremuri se chema vara Sfântului Martin⁵⁴, ci există și reporniri târzii în viață, care conțin întreaga paletă a destinelor posibile.

Dacă există o națiune care și-a fundamentat credoul pe eterna reîncepere, cu riscul de a face din acest lucru un mit, aceasta este cea a Statelor Unite ale Americii, fiindcă acolo fiecare generație redemarează pe baze noi, șterge pasivul generațiilor precedente și redefinește contractul social. Trăim întotdeauna pe încercate, iar *existența este, înaintea de toate, o experiență*. Este nu atât o linie dreaptă către un țel anume, cât o scurtătură care înaintează pe căi ocolite și adună în cotiturile ei toate ciclurile anterioare. Trecem prin mai multe vieți, de densități inegale, în durata noastră. Dacă începutul, zicea Platon, „este un zeu care, atâta vreme cât rămâne printre oameni, salvează totul”, reînceperea este un suflu care ridică inimile și le apără de împietrire, de copleșire. Aceasta este cea care împinge alpinistul ajuns la capătul puterilor să regăsească un plus de energie, care stimulează studentul descurajat sau cercetătorul să facă mai departe eforturi, militantul să continue lupta împotriva nedreptăților, antreprenorul să treacă peste obstacole. Există prea puține origini absolute într-o viață de om, cu excepția nașterii, însă nenumărate renașteri, viraje, alunecări.⁵⁵ Ele sunt permisele noastre de liberă trecere, dreptul acordat fiecăruia de a tatona, de a se rătăci, de a-și reveni. Fiecare fiasco este o trambulină către o nouă încercare. O viață fericită seamănă cu imaginea păsării Phoenix, cea ridicată împotriva ei însăși, consumând forma care i-a fost dată, țâșnind din propriile-i rămășițe pentru a o lua la nesfârșit de la capăt.

Faptul că, după o anumită vârstă, existența devine mai previzibilă nu o face mai puțin aptă de a trezi curiozitatea. A trăi din nou este la fel de exaltant ca a descoperi, iar senzațiile deja resimțite nu se schimbă cu nimic. În adolescență, visăm uneori să ne mai naștem o

dată și astfel să nu le mai datorăm nimic părinților, stând noi înșine la originea noastră. În acest sens, vara indiană este cumva repetarea dilemei adolescentului. Este vorba despre a regăsi în propria ființă credința care creează, virtutea care inventează, vertijul care ezită în fața abundenței căilor posibile. Crepusculul trebuie să semene cu zorii, chiar dacă acești zori nu mai deschid nicio nouă zi.

Cântec de lebadă sau auroră?

Veșnică întrebare pentru fiecare dintre noi: cum să transformi în virtute creatoare elementul distructiv al timpului care trece? În domeniul picturii sau al literaturii, anumite bătrâneți sunt maturități prodigioase, mai ales pentru cei mai mari artiști, în momentul în care își ating plenitudinea. Mitului rimbaudian al copilului-poet care se consumă până la 20 de ani trebuie să i se opună realitatea creației care culminează cu timpul. Este ceea ce nota Baudelaire în legătură cu Goya. La sfârșitul carierei, vederea îi era atât de slăbită, încât se spune că era necesar să i se ascută creioanele. „Cu toate acestea, chiar în acea perioadă a creat mari litografii extrem de importante, planșe admirabile, vaste tablouri în miniatură – nouă dovadă în sprijinul unei legi speciale care guvernează destinul marilor artiști și care vrea ca, viața conducându-se după alte reguli decât inteligența, aceștia să câștige într-o parte ce pierd în cealaltă și să meargă mai departe, astfel, în sensul unei tinereți progresive, întărindu-se, însuflețindu-se și sporindu-și îndrăzneala până în pragul mormântului.”⁵⁶ Nietzsche va spune despre Beethoven că este „produsul unui bătrân suflet agonizând, care nu mai termină să moară, și al unui suflet pe cale de a-și face apariția, foarte tânăr, care nu mai termină să se nască; muzica lui înnoată în clarobscurul unui doliu etern și al unei speranțe eterne care își desface aripile...”⁵⁷ Cântecul de lebadă este în același timp o deschidere, concluzia – o prefață. E imposibil de hotărât dacă aparenta sterilitate a ultimelor opere dovedește epuizarea inspirației ori o reizbucnire creativă. Sociologul american David Riesman notează, în legătură cu acest fenomen: „Unii indivizi poartă în ei sursele propriei reînnoiri; îmbătrânirea le augmentează înțelepciunea fără a-i priva nici de spontaneitate, nici de capacitatea de a se bucura de viață (...) atâta vreme cât trupul nu li se transformă în dușman activ, acești oameni sunt nemuritori datorită aptitudinii lor de a se reînnoi pe ei înșiși”.⁵⁸

Cum să nu te gândești și la extraordinara reîncarnare a lui Romain Gary în Emile Ajar, spre sfârșitul vieții, care i-a permis să se dedubleze în doi autori perfect deosebiți, unul grav și aproape tragic, celălalt burlesc și comic, să publice nouă cărți în șase ani sub un nume ori altul, menținând misterul stratagei până la moarte? Exemplu

perfect de renaștere din partea unui scriitor care se temea să nu cadă în indiferența generală.⁵⁹ Creatori care îmbătrânesc par, în ultimele lor lucrări, nu niște artiști care și-au pierdut suflul, ci demiurghi care au luat-o înaintea vremii lor: este cazul lui *Falstaff*, ultima operă a lui Verdi, în care belcantoul este părăsit în favoarea unei declamații de o suplețe și o libertate totale, sau a volumului *Viața lui Rancé*, al lui Chateaubriand, pe care Julien Gracq îl analizează astfel: „Limba *Vieții lui Rance* aruncă spre viitor ceva și mai misterios: mesaje în Morse, sacadate, defazate, care întrerup spontan narațiunea, de parcă ar fi fost prinse de o altă planetă, tatonează noutățile țării în care va răsări Rimbaud...”⁶⁰ Compozitorul german Wolfgang Rihm susține și el că „arta nu are vârstă”: „Când compun, trec totodată peste timpul biologic. Uneori am 89 de ani, apoi 4, apoi 53, apoi 26 și jumătate, apoi 73, după care sunt mort – ceea ce înseamnă să corespund provizoriu clișeelel artei. Firesc, asta înseamnă că nu voi fi niciodată adult, lucru care face parte din joc”.⁶¹ Astfel, pe teritoriile creației, dar și în cotidianul cel mai trivial, epocile interferează în toate sensurile, într-un multiplu dus-întors: copilăria, adolescența durează cel puțin ca potențialitate până la o vârstă foarte înaintată. Până la un punct, putem răsuci timpul ca pe o lingură, în toate sensurile.

VÂRSTELE ÎN CONFLICT

Fiecare generație intră în viața activă convinsă că va acționa mai bine decât precedentele și le privește pe acestea cu dispreț sau cu furie. Părinții, profesorii par niște vestigii stânjenitoare. Bătrâni ușor de dus de nas, care trebuie dați la o parte pentru a lăsa locul curat. Tinerii sunt nerăbdători să le-o ia imediat înaintea. Din contră, adulții consideră nou-veniții niște sălbatici, cărora încearcă cu disperare să le bage în cap fie și cea mai neînsemnată noțiune. Vor să ne șteargă de pe fața pământului, zic aceștia, dar măcar de-ar reuși să ne egaleze! Există generații decisive și generații neutre. Cea a celui de-al Doilea Război Mondial, în Franța, a Războiului Algeriei ori a lui Mai 1968, a anti totalitarismului au marcat, într-un fel sau altul, vremea lor. Adevărul fiecăreia face obiectul contestărilor; este tentant pentru tineret să le măture, fiindcă le poate atribui tot ce nu merge bine. Același tineret poate, totodată, și să-i invidieze pe cei mai în vârstă („Ce mi-ar mai fi plăcut să fi trăit pe vremea Rezistenței sau să pot reconstrui lumea în anii 1970”) și să îi acuze că și-au trădat idealurile. Unele generații fac istorie, altele fac comentarii și pretind că reaprind flacăra abandonată de marii înaintași: de exemplu, reluarea grotescă a utopiei bolșevice sau castriste de către unele grupuri acum minoritare. Karl Marx: „Toate marile evenimente sau personaje ale istoriei lumii se produc, pentru a spune așa, de două ori (...): prima dată ca mare tragedie, a doua oară ca farsă sordidă”.⁶² Momentele cruciale se izbesc unele de altele ca

replicile unui cutremur: Mai 1968, care a fost el însuși o parodie, un magazin de accesorii al lui 1917, al Cubei și al Chinei maoiste, este la rândul lui maimuțărit de un întreg tineret lipsit de angajare politică. Vestele Galbene din Parisul anilor '2018 – 2019 au mimat vag Revoluția Franceză, cu ghilotine din carton care-l decapitau pe președintele Emmanuel Macron. „Epocile goale, zicea și Sartre, sunt acelea care aleg să se privească cu ochi deja inventați. Nu pot face nimic altceva decât să rafineze descoperirile altora, întrucât cel care aduce ochiul aduce și lucrul de văzut“⁶³

Termenul de generație este el însuși problematic: nu ești solidar sau apropiat de cei de vârsta ta numai fiindcă ai aceeași dată de naștere cu a lor. Abia ulterior ne găsim afiliați la această clasă precisă. Cu cât îmbătrânim mai mult, cu atât suntem mai aruncați de-a valma, pe nedrept, alături de contemporanii noștri biologici, încătușați cu forța cot la cot cu ei, în capcana aceluiași compartiment temporal. Numai că spiritul și gusturile noastre ne duc în altă parte. Este de parcă toți nou-născuții dintr-o maternitate ar fi condamnați să se dezvolte împreună, de la naștere până la moarte, în lăntuiri de hazardul unei cifre și al unei ore.

Orice părinte sau educator emite două învățături: prima, oficial, un ansamblu de principii, de valori pe care le proclamă deschis și le apără, și o a doua, involuntară, pe care o afișează fără să-și dea seama, prin atitudine, relații cu ceilalți, și care poate fi chiar contrariul a ceea ce susține. Se întâmplă ca acel copil să copieze instantaneu conduitele tăcute, printr-un mimetism subteran, neglijând mesajul explicit pe care îl consideră o adunătură fără rost. Fiecare dintre noi poartă cu el, că vrea ori nu, o asemănare cu părinții săi. Este posibil ca, îmbătrânind, să ajungi să semeni cu tatăl detestat sau cu mama care ți se părea ridicolă sau odioasă. Maniile lor ne influențează, ticurile, expresiile lor se întorc prin gurile noastre. Ne pot chiar amprenta fizic, inundându-ne chipurile, așternându-și trăsăturile peste ale noastre. Că vrem ori nu, suntem cu atât mai marcați cu cât respingem o asemenea moștenire. Orice copil crește pe terenul estompării simbolice a părinților lui. Le va deforma sfaturile sau, mai rău, le va uita. La rândul său, va iubi, va suferi în felul lui și își va comunica propriile nevroze și iluzii vlăstarelor lui, care le vor contesta.

Auzim adesea spunându-se: niciun respect nu mai au tinerii pentru noi. Însă, dacă ne vorbesc cu dumneavoastră, în timp ce încercăm să-i tutuim, dacă ne spun Domnule sau Doamnă, pe când noi ne adresăm lor zicându-le pe nume, ne simțim răniți. Ba e și mai rău dacă se ridică pentru a ne oferi locul în mijloacele de transport în comun. Fiindcă asta înseamnă că am trecut de partea cealaltă. Păstrează distanța, deși ne-am dori să ne jucăm de-a intimitatea. Ne pun la locul nostru. Un fiu sau o fiică, după ce s-au revoltat împotriva celor mari, uneori, într-un târziu, se reconciliază cu aceștia, descoperind calea concordiei, intrând și ei în rândul lumii după ce au depășit nebuniile tinereții. Au îmbogățit viziunea asupra firii prin

privirea lor critică, iar ocolul a fost necesar pentru a putea în sfârșit pătrunde în marele lanț al timpului și deveni o simplă za într-o succesiune care trece mult dincolo de ei. Aceasta este calea misterioasă a continuității, care merge înainte în pofida refuzurilor aparente. Negarea moștenirii este tainica ei prelungire.

Capitolul 4

Împletirea timpurilor

„Dacă un om nu ar putea trăi un număr de alte vieți decât a lui, nu și-ar putea-o trăi pe a sa”.

Paul Valéry

„Până și o viață împovăraătoare poate deveni mai ușoară dacă i se adaugă o nouă obligație”.

Henry James⁶⁴

În fața timpului care ne construiește și ne distruge, dispunem cel puțin de două strategii: bucuria clipei și nepăsarea duratei. Dublul postulat a fost apărat de anticii care au enunțat două dictoane contradictorii: *Trăiește ca și când te-ai putea stinge în orice clipă; Trăiește de parcă nu ar trebui să mori nicicând*. Seneca, în linia lui Marc Aureliu și a lui Epictet, cerea să resimțim fiecare zi ca și cum ar fi cea din urmă, chemând sufletul la „încheierea socotelilor” și mulțumind totodată zeilor că ne dăruiesc și ziua de mâine. Mult înaintea lor, Aristotel atribuia oamenilor o misiune nobilă: pentru a ajunge nemuritor, trebuie să dăm întâietate vieții spiritului, vieții contemplative (*theoria*), căci numai ea ne permite să ajungem la o înțelepciune aproape divină, și să nu ne mărginim gândirea numai la chestiunile materiale.⁶⁵

Să luăm prima propoziție: „Ceea ce aduce perfecțiunea în modul de a trăi este să petreci fiecare zi de parcă ar fi cea din urmă...”⁶⁶, spuneau stoicii. Aserțiunea este nobilă, dar greu aplicabilă, cu excepția condamnatului la moarte care își așteaptă execuția, a persoanei în vârstă și foarte bolnave, supusă riscurilor de sănătate, ori a deținutului politic: „A-ți prevedea viața cu o zi mai-nainte nu avea niciun sens”, afirma scriitorul rus Varlam Șalamov (1907 – 1982) care petrecuse 20 de ani din existența sa în Gulag. Nimeni nu ar putea dormi liniștit dacă s-ar teme în fiecare seară că ar putea muri în somn. Suntem în cazul de față într-o *dogmatică a conciziunii* care nu rezistă în fața experienței trăitului. Nu există bucurie posibilă fără un minimum

de optimism legat de timp, fără credința că săptămânile ce vor veni pot îmbunătăți lucrurile. A te gândi în fiecare seară că tocmai a trecut ultima zi a vieții, a te strecura în pat ca într-un lințoliu este o cochetărie precară.

Să trăiești de parcă ar fi să mori în clipa următoare?

„Privește fiecare zi ca pe o viață încheiată”⁶⁷ recomandă prudența, în aceeași măsură în care e o invitație la multiplicarea plăcerilor. Trebuie să trăiești și să privești lumea de parc-ar fi întâia oară.

Trebuie să o trăiești și să o privești de parc-ar fi cea din urmă dată. În primul caz, e necesar să ne reînnoim modul de a privi lumea, în celălalt, să ne bucurăm că existăm ca de un bun de care putem fi lipsiți pe neașteptate. E cazul să ne concentrăm asupra clipei, de teama că aceasta nu se va mai întoarce niciodată. E o străfulgerare și o izbucnire răpită duratei. Există deci în *arta de a trăi*, la oricare vârstă, două propoziții complementare: cea a lui *carpe diem*, arta de a degusta ziua, ora, ocazia, și cea a proiectului, a timpului îndelungat căruia nu i se poate ghici capătul. *Fiecare moment este definitiv, fiecare moment este o trecere*. Cu toate acestea, gândul că fiecare dimineață este cea din urmă poate strica orice plăcere. Bucuria, iubirea, prietenia nu au preț decât deschizând porțile unui viitor comun, pornind din clipa începerii lor. Filosofa înseamnă a învăța să mori”, spunea Montaigne reluându-l pe Platon. E și așa destul de trist să fii nevoit să dispari. Dacă, în plus, ar trebui să fim și obsedați de dimineața până seara de funestul eveniment, chiar nu ar mai folosi la nimic că am venit pe lume. Ar trebui deci ca întreaga viață să ne antrenăm să ne stingem, pentru a nu fi surprinși când sosește Doamna cu coasa, sau să medităm înaintea unui craniu, cum făceau gânditorii creștini în fața reprezentărilor alegorice ale morții, ale trecerii timpului și ale deșertăciunii omenești. Nu e însă cea mai bună metodă de a-ți strica existența, supunând-o zilnicei ghilotine a sfârșitului, a lui *memento mori*”?⁶⁸

„Numai prezentul e fericirea noastră”, era de părere Diogene; dar lucrurile stau așa și fiindcă există o zi de mâine și nu ești supus menghinei infernale a lui acum și a lui mai târziu. Este o poziție filosofică seducătoare, dar care existențial nu se susține. Respectivul enunț trebuie deci inversat: a filosofoa înseamnă a învăța să trăiești și, mai ales, să trăiești din nou, având la orizont finitudinea. După cum am văzut, fiecare zi este o metaforă a existenței, cu dimineața ei triumfătoare, prânzul radios și crepusculul liniștit, tot așa cum fiecare viață are structura anului, cu primăvara, vara ei însorită, toamna și iarna. Și cu toate astea, a doua zi ne trezim; și totuși, sărbătorim

sosirea noului an.

Ce li s-a întâmplat celor care propovăduiau acel ascetism? Să nu uităm că Seneca a murit la 61 de ani, obligat de Nero să se sinucidă, după ce făcuse o serie de compromisuri suspecte cu stăpânii Imperiului; Marc Aureliu, la 58 de ani, otrăvit la Viena, la ordinul fiului său, Commodus; iar Epictet, la 75 sau 80 de ani, conform biografiilor săi. Așadar, au avut destul timp să-și clădească viitorul, iar Marc Aureliu să elaboreze destinul Imperiului Roman. O repetăm: una dintre condițiile plăcerii este să fie reproductibilă la infinit. Fiecare clipă de fericire își dorește să se reîntoarcă, să sporească, să mai aibă un *încă* o dată. Aceasta este promisiunea timpului și orice promisiune poartă în ea o anumită lipsă de măsură, căci se angajează dincolo de posibilitățile pe care le are, postulând nechibzuit un viitor. Atâta vreme cât se hrănește cu această iluzie, speranța domină experiența. Până și un centenar își face planuri și rostește cuvântul mâine.

Vechiul budoar al trecutului

Pentru indivizi, la fel ca pentru popoare, spune Proust, există ceva mai rău decât plagiatul: autoplăgiatul⁶⁹, felul în care se pastișează, închipuindu-și că se inventează. Afirmția nu e cu totul pertinentă. Deseori inovăm maimuțărindu-ne pe noi înșine, după cum Proust însuși nu a obosit să-și aprofundeze geniul, copiindu-se și recopiindu-se, până când și-a descoperit propriul glas. Recităm mecanic formule învățate pe de rost, până când din aceste litanii țâșnește o scânteie. Creația și recreația de sine izbucnesc întotdeauna din lupta dintre forma imitată și o nouă formulă care încearcă să iasă la suprafață. Începem prin a ne supune automatismelor, prin a reproduce comportamente uzuale înainte de a le deforma, fie și cât de puțin.

Pentru a progresa, trebuie să știi să regrezezi. Orice modalitate de a educa un copil cunoaște întoarceri din drum, care nu sunt eșecuri, ci un fel de reveniri pe propriii pași, pentru a pregăti o nouă înaintare: destrămarea unui comportament pentru construirea lui în alt fel. Calitățile unei anume regresii sunt identice, indiferent de vârstă. Toate acele trecuturi reci pe care le lăsăm în urmă nu sunt niciodată complet stinse. Celebra frază a lui Faulkner, repetată *ad nauseam*, conform căreia „trecutul nu e niciodată depășit, ba nici măcar trecut”, este, în general, interpretată ca o tragedie, ca dovadă că greutatea dramelor anterioare nu încetează să ne iasă-n cale și să ne pună piedici. O putem totuși lua într-un sens mai puțin apăsător, drept un apel la analiza aprofundată a vieții pe care deja am trăit-o, asemănătoare cu o peșteră în care am coborî, ca niște speologi, pentru a scoate la lumină perioade pierdute acolo, pentru a transforma amintirea în viitor. Toate eurile noastre abia schițate ori nefinisate, cele ce visau la o carieră de

vârf sau la un destin fabulos, converg din nou, iar energiile ni se trezesc ca niște vulcani stinși. Chiar dacă am renunțat la anumite ambiții, acestea ne relansează în cursă ori sunt înlocuite de altele. A trăi mult nu înseamnă a purta definitiv doliu după trecutele noastre aspirații. „Port în mine mari puncte de plecare ce nu și-au potolit setea”, zicea Gabriel Fauré. O virtualitate prematur refulată – de pildă, visul la o carieră anume – e relansată: fantomele acestea locuiesc în noi ca tot atâtea posibilități rămase în incubator în așteptarea eclozării. Ca să nu mai vorbim despre faptele imagine de care ne prevalăm, acte de eroism, povești sfâșietoare și de neverificat, fiindcă nimeni nu mai este pe-aiici pentru a ne contrazice. Aceste legende fabuloase ne sunt necesare pentru a putea suporta îngrozitoarea platitudine a zilelor care se scurg și, în timp, ajungem să credem în propriile ficțiuni și să mințim cu deplină sinceritate.

Trecutul nu este decât un cadavru lăsat hrană viermilor. Este, în același timp, „un dulap imens cu sertarele încărcate de bilanțuri”, „un budoar plin de trandafiri uscați” (Baudelaire) care ne intimidează, dar, mai ales, un cufăr încărcat de minuni adormite, de vrăji ațipite provizoriu. Dacă încă mai îngână ceva în conștiința noastră, lucrul acesta e dovada că dorește să se afirme sau să scuture viața mumificată. Cunoaștem de-a lungul anilor multiple versiuni ale noastre, pe care le adunăm părăsind eurile anterioare. Adăpostim în noi locatari lipsiți de delicatețe sau furioși, care solicită reparații ori doar ne dau ghiont cu cotul. Chiar și în marile personalități există întotdeauna un copil pus pe farse, care dorește să revină la suprafață, o ființă abandonată care cere să fie consolată, o vocație uitată ce revine la lumină. Fiecare dintre noi este o mulțime nesatisfăcută și trăncănitoare. Memoriile moarte, o știm de la Proust, nu cer decât să fie reînsuflețite. Revizitarea propriei noastre istorii poate avea virtuți terapeutice, dar, mai ales, romanești. Bănuim că am pierdut ceva esențial înaintând prin viață, ceva căruia este important să-i regăsim urma. Unii îngrămădesc ziare, scrisori, tot soiul de fleacuri ca pe vestigiile unei epoci pe care doresc să o arhiveze spre a o apăra de noaptea întunecată a dispariției definitive. Chiar dacă, procedând astfel, se transformă în paznici ai muzeului propriei vieți, în vizitatori ai unui cimitir. Invers, alții se privesc în oglinda tulbure a retrospectiei, pentru a se repezi înapoi în viața clocotitoare.

ARTA DE A NU FI DOAR BUNICI

Sigur că ne putem bucura într-o zi că avem nepoți, definind, ca Victor Hugo, arta de a fi bunic ca pe „arta de a asculta de cei mici”, de a face parte dintre acele figuri tutelare care mai degrabă dau sfaturi decât ordine, înscriindu-se într-o linie de ascendenți care descifrează pe chipurile nou-

venițiilor o probabilă similitudine. Și astfel vom beneficia de toate avantajele țăncilor fără inerentele servituți. Vom reînvăța alături de ei șovăielile existenței, bucuriile carnetului de note pe care îl vom compara cu al nostru, din urmă cu jumătate de veac, ne vom simți fermecați văzându-i cum cresc, cum răzbesc să facă studii strălucite, cum reușesc ceea ce noi am ratat, cum duc familia într-o nouă direcție, fără a ne judeca în permanență, fără a avea ceva de împărțit cu noi, fără a deveni o mașinărie de reproșuri. Până și capriciile lor sunt delicioase, fiindcă sunt provizorii, vorbele lor copilărești, până și cele mai neghioabe, ne încântă, ne îngăduie tandrețea fără încordare.

Această autoritate afectuoasă nu epuizează totuși nici viața, nici energia unui bărbat sau a unei femei de 60 sau 70 de ani. Cu atât mai mult cu cât aceștia, printr-un soi de transmisiune inversă, trebuie să se supună ordinelor propriilor fii ori fiice care știu ei cel mai bine ce e bun pentru progeniturile lor: este acordată permisiunea ca bunicii să se ocupe de cei mici, dar în condițiile stabilite de tinerii părinți care, altfel, se scandalizează, văzându-și tatăl sau mama invocând lipsa de timp pentru a nu lua copiii la ei în zilele stabilite și nici de la școală. În loc să fie disponibili 24 de ore din 24, iată că bunicul sau bunica, deseori divorțați, recăsătoriți, au propria lor viață, pleacă în călătorii, se duc la universitate, ies la plimbare! Și uite că nu mai vor să li se zică tataie sau mamaie, termeni îngrozitori care trăsesc a rânced și te trimit pe loc direct la cimitir. Nici buni și bunelu nu dau deloc mai bine. Așa că se fac tot soiul de șmecherii în jurul literelor **t** și **m**, sunt preferate aluziile, învărtind în jurul cozii, conversația e deviată, se nascocesc neologisme mai mult sau mai puțin poetice. Pe scurt, funcția se clatină: nu a dispărut pe de-a-ntregul, chiar și din rațiuni economice, dar a încetat să mai fie una bătută-n cuie. A îmbătrâni nu înseamnă doar a face pe baby-sitterii sau a-și împărtăși amintiri depănate melancolic, ci a trece prin bătlăii comune, a defini obiective, a lupta pentru anumite proiecte. A fi bunic nu mai este o identitate anume, ci doar o etapă suplimentară și pasionantă.

Întotdeauna este pentru prima dată

Trăim opaci față de noi înșine, în ceața prezentului, fără a sesiza ce ni se întâmplă. Unele evenimente nu ajungem să le înțelegem decât mult mai târziu. Le descifrăm în clarobscurul unei memorii pâlpâitoare și tardive. Această bizarerie a trecutului nu este doar o deposdare, ci și o modalitate de a ne bucura a posteriori, când reminiscența ajunge reviviscență. Habar n-aveam că suntem atât de complecși, de bogați! Din masa de amintiri pot țâșni noi posibilități, ca porumbeii din pălăria unui magician. E greu să prezici viitorul, dar încă și mai greu trecutul, care nu încetează să se schimbe în funcție de

zi, și pe amândouă le colorăm cu diverse sentimente pe măsură ce ne apar în minte. De unde și paradoxurile temporale după care sunt înnebuniți romancierii: avem nostalgia viitorului și suntem profeți ai vremii de odinioară, care nu conținește să dea buzna, vehement, peste prezentul nostru în vederea unui colocviu inedit.

Cu alte cuvinte, viața înaintează ca racul: din spate-n față cu spatele-n față. Drama bătrâneții, spunea Mauriac, este de a reprezenta totalul unei vieți, total în care nu am ști cum să schimbăm vreo cifră.⁷⁰ Fiindcă este însuși iremediabilul. Numai că această totalitate este friabilă și mereu pe cale de recompunere, ca un mozaic mobil. Sastiseala posibilă a deja trăitului, acest imens „la ce bun?” care ne pândește încă din adolescență este eliminat printr-o anume amnezie a plăcerilor. Orgasmul este întotdeauna pentru întâia oară, oricare ar fi acuitatea rememorărilor noastre privind îndelungata genealogie a delectărilor de ieri. În materie de voluptate amoroasă ori alimentară, trecutul are funcție de apetitiv: ne educă simțurile, inteligența și papilele, în loc de a le anestezia, purtând cu el un întreg volum de magice stupefacții de odinioară, ce se adaugă celor de azi. De exemplu, bogăția savorilor în gastronomie ori frisoanele orgasmice nu sunt cu nimic alterate de faptul că vor fi fost precedate de altele asemenea. Dacă nu am mai gustat niciodată o carne atât de bine pătrunsă, nu am mai simțit niciodată un orgasm atât de puternic – acestea nu sunt decât dovada că trupul meu omagiază o îndelungată viață epicureică, afirmând, în același timp, superioritatea clipei de față. Pielea, ca și simțurile noastre, este încărcată cu o istorie pe cât de opulentă, pe atât de discretă. Gustul nostru artistic este îmbogățit cu toate operele asimilate care, departe de a ne plictisi, ne pregătesc pentru noi șocuri muzicale ori picturale. Suntem în prezența unei amnezii discontinue, care ni se prezintă în fața ochilor pentru a se putea estompa mai ușor. Frisoanele de altă dată nu parazitează nicicând senzația actuală. Nu am mai mânca deloc cu poftă, dacă ar trebui să rememorăm cu amărăciune cina de cu o seară înainte. O ființă de fiecare dată înfometată și de o veselă lăcomie este aceea care se așază în fața farfuriei și nici că-i mai pasă de ultima masă. Savoarea felului de mâncare este reînsuflețită de amintirile suculente ale zilei de ieri, care doar o rafinează. Uitarea este condiția plăcerii, grație acestei minunate mașinării de bifat care este creierul omenesc.

Vă purtați iarăși ca niște copii?

Prin urmare, existența este un fluviu care se întoarce uneori la izvor, când este practică inversarea traiectoriilor timpului: la început îmbătrânești de tânăr, pentru ca mai apoi să întinerești îmbătrânind. Lumea este bătrână, spunea Hannah Arendt, iar copilul pătrunde în ea

ca un ferment al noutății, pentru a o revoluționa.⁷¹ Se mai întâmplă însă ca vârsta înaintată să fie reînnoită de prospețimea unei copilării care nu încetează să se dezvolte în bătrân, pe măsură ce acesta se îndepărtează de copilărie. Nu copilăria ca realitate, ci aceea care constituie o dispoziție sufletească. A trăi bine constă, până la urmă, din a adormi și a te trezi într-un șir de alternanțe. Este fenomenul religios numit *Revival*, recuperarea credinței, recrudescența vitalității ei; această realitate se aplică și genurilor muzicale și cântăreților (sau oamenilor politici) pe care i-ai fi crezut dispăruți și care reapar dintr-odată, regăsind fervoarea mulțimilor de fani. Acel *has been* al revenirilor în starea de grație, stafia întoarsă din morți este chiar chipul emblematic al modernității: pe panoul loteriei mediatice există întotdeauna o căsuță pentru starurile fanate, cântăreții abandonați și scriitorii necunoscuți. Fortuna e o mamă bună, care-i extrage uneori din neant pe cei uitați pentru a-i sacrifica din nou întru satisfacerea mulțimilor înfometate, în plină lumină publică.

Se pune deci problema regăsirii stării de copilărie (nu a infantilismului), adică a spiritului apt de revelație. „Cât ar fi omul de uriaș metafizic dacă i-ar fi copilul stăpân!”⁷², scria Gaston Bachelard, analizând opera lui Søren Kierkegaard. „Avem atâta nevoie de lecțiile unei vieți care începe, ale unui suflet care înfloarește, ale unui spirit care se deschide.”⁷³ Ce înseamnă să intri la școala copilăriei? În primul rând, să-ți dai seama că și la 60 sau 70 de ani, în pofida experienței acumulate, ești la fel de pierdut ca la 20, cu excepția speranței de a putea pune lucrurile în ordine. Am eșuat goi pe malurile timpului, ca niște puști bătrâni care trebuie să reinventeze o privire candidă asupra lumii, o dispoziție către capacitatea de a mai fi surprinși. Într-un fel, regretăm binecuvântata ignoranță a celor mici, care părea de un preaplin al intuiției fundamentale, de preferat parcă semi tenebrelor adultului al cărui cap e ghiftuit de cunoștințe inutile. Nimic mai admirabil, dar și mai steril, uneori, decât această cunoaștere acumulată în ani, această erudiție vană care duce la extrem detaliul, care chițibușărește în jurul unui cuvânt sau al unei cifre, fiindcă perspectiva de ansamblu s-a pierdut. Ce noroc să mai poți încă descoperi clasicii, marea muzică, filmele esențiale ca pentru întâia oară, să călătorești pe glob cu o privire absolut nouă! Unica tinerețe care ne așteaptă, trecuți de o anumită vârstă, nu este aceea a corpului, ca în mitul lui Faust, ci a inteligenței și a emoției.

Nimeni nu întinerește, dar rămâne cu puțință să ne îmbogățim conștiința, să ne întreținem spiritul de explorare și de observație în ciuda anilor: suntem în fața a două augmentări antagoniste, care se desfășoară fără a se anula reciproc, instalând în fiecare dintre noi o tensiune benefică. Alunecarea în vulnerabilitate nu alterează profunzimea gândirii care își urmează propria traiectorie. „Să-ți

trăiești toate copilăriile”, cerea Sfântul Francisc de Assisi: adică să rămâi aproape de primii tăi ani, să distrugi limitele vechiului eu, aruncându-l într-o baie purificatoare. Să îmbătrânești fără a-ți lăsa inima să îmbătrânească, păstrând gustul pentru bucuriile lumii, pentru plăcerile ei, să eviți dubla capcană a introspecției îngrijorate și a silei. În viață există cel puțin două copilării și asta la orice vârstă: cea dintâi, care ne părăsește la pubertate, și o alta ce urmează maturitatea, ne luminează prin viziuni înflăcărate și ne scapă imediat ce încercăm să o prindem ori să o imităm. Recăderea în copilărie nu înseamnă prăbușirea în infantilism, ci o anume candoare a spiritului, o ruptură binefăcătoare ce ne irigă cu sânge proaspăt. Așadar reprezintă o modalitate de a te plasa în situația de a fi uimit, în contra cursului unei vieți pietrificate și fosilizate: capacitatea de a împăca inteligența și sensibilitatea, de a întâmpina necunoscutul, de a te lăsa fermecat de cele ce îți ies în fața ochilor. La orice vârstă, capacitatea de a reacționa poate prevala în fața grijii acaparatoare de a te conserva și a satsisellii provocate de cele deja știute. „Viața înseamnă să dai un concert de vioară, în timp ce înveți să cânti la acest instrument”, spunea Samuel Butler (1835 – 1902). Până în ultima zi, nu încetăm să exersăm gamele, să parcurgem cu stângăcie notele: invalizi, bolnavi, sfâșiați, măcinați, suferinzi, ramoliți cu toții, așadar promiși unui viitor luminos. Prin urmare, copilăria nu mai este o travestire patetică în care cad adulții ofiliți, ci suplimentul vesel al celui sau al celei care vrea să se reîmbăieze în farmecele vremii de-nceput, întipărindu-se pe chipul septuagenarului tot așa cum senilitatea precoce se imprimă uneori pe al tânărului, fiindcă imbecilitatea, o știm, nu așteaptă să crească numărul anilor.

Eurile noastre fantomă

Astfel are loc fiecare dialog din sine cu diferitele generații care alcătuiesc eul – copilul care a fost, adultul care este și bătrânul care va ajunge —, fie pentru a le reînsufleți, fie pentru a le ruga ceva. Care este statutul acestor avataruri? Fantome, anticipări sau spectre reîntrupate? Încă din Evul Mediu, fantoma este un mort anonim cu care ne întâlnim din întâmplare, pe când spectrul reîntrupat, *revenantul* este un mai vechi dispărut, apropiat al celor vii.⁷⁴ Se poate însă ca puștiul ori adolescentul care am fost să fi ajuns tot atât de îndepărtat ca un străin, iar ieșirea lor la lumină să fie mai puțin o reîntoarcere, cât o apariție fantomatică. Atâta vreme cât conversația dintre diferitele perioade se menține, viața își păstrează un minim nivel funcțional. Fiecare dintre noi aduce laolaltă mai multe voci care se contrazic în sine-i, cad de acord, se despart, cumulând discordii și miracole, tenacitate și candoare. (La populația bambara, ne spune o

antropologă, ramură a populației mandinga din Mali, un ritual de reîntinerire adaptată permite bătrânilor să redevină copii de 7 ani și femeilor să fie din nou virgine.⁷⁵ Vârsta nu mai e un indicator prin care să putem deduce automat un stil, un fel de a fi. Secretul unei maturități fericite este, în primul rând, indiferența față de maturitate ca dat. Degradarea progresivă merge umăr la umăr cu mântuirea; clipă de clipă, ne dorim să rămânem înțelepți și nebuni, să dăm dovadă și de rațiune, și de zburdălnicie, de prudență și de cutezanță. Ce invidiază, pe bună dreptate, vârsta înaintată la tinerețe nu e doar dinamismul, frumusețea, gustul pentru risc, plasticitatea cognitivă, felul de a renaște în fiecare dimineață din ea însăși ca o nouă flacără, dar și faptul că are atâtea de învățat, de descoperit, atâtea vieți de trăit, atâtea pasiuni de experimentat. Apetența aceasta trebuie păstrată până la sfârșit, chiar cu prețul unei anume naivități. *Marea lecție a anilor ce trec: în orice moment trebuie să pornești din nou de la zero.* De parcă nu ai ști nimic. De parcă ne-am putea în sfârșit deschide în fața a ceea ce ne-a scăpat sau ne-a intimidat.

Există maturizări tardive, care au nevoie de 50 sau 60 de ani ca să ajungă vizibile: „Sunt coapte fructele tale, dar nu ești tu copt pentru ele” (Nietzsche). Pentru a se construi un filosof, susținea Kant, la rândul lui, e nevoie de 60 de ani; nu poți scrie nimic original în domeniu înaintea acestei vârste. Bătrânețea este o compresiune a vârstelor pe care le ține strânse la un loc, pentru tot ce poate fi mai bun ori mai rău: criticul literar Matthieu Galey (1934 – 1986) vorbește în *Jurnalul*, despre „extravaganța juvenilo-senilă” a lui Louis Aragon, după moartea soției sale, Elsa Triolet, când poetul comunist și-a recunoscut în sfârșit homosexualitatea, afișându-se alături de tineri și trecând prin Saint-Germain-des-Prés împopoțonat cu o mască albă.⁷⁶ Declinul fizic poate coabita cu geniul, maladiile, cu acuitatea excepțională. „Ochii spiritului nu încep să fie pătrunzători decât atunci când trupul începe să se deprecieze”⁷⁷, spunea Platon. Clarobscurul îți permite să vezi nu lumina puternică, fiindcă aceasta te orbește, mai ales când ești novice și avid de contraste dure: tinerețea este magnifica vârstă a absolutului, așadar a elanului eroic, dar, deseori, și a crimei, și a prostiei. Numai anii aduc cu ei arta nuanțării. Chiar dacă există destui bătrâni ramoliți și delirând, sunt și femei și bărbați iluștri, stăpâni pe discernământul lor, care rămân până târziu clarvăzători și a căror intelectualitate proaspătă uluiește.

Toate aceste vieți neîncheiate pe care le ducem în noi, înfășurate unele de altele ca un ombilic cu desen complex, pot uneori țâșni la suprafață și produce un curent temporal inedit; un vechi fragment revine, devenind un nou început, fluxurile se întrepătrund în toate sensurile. *Viața se scrie cu litere mici, dar este o literă prelungă*, trecerea

prin ea e uneori periculoasă, dar magnifică. Pierre Bayle, gânditor francez al toleranței, înainte de Voltaire, revendica „drepturile conștiinței rătăcitoare”, dreptul de a ne înșela, de a ne întoarce pe urmele propriilor pași, fără a fi obligați să îmbrățișăm un anume adevăr sau o anume religie. Din acest punct de vedere, suntem suflete rătăcitoare care își improvizează viața de zi cu zi fără vreun plan de ansamblu. Ne îndreptăm fără grabă spre final, luând-o tot mai des pe alte căi, trecând la un pas de pericole. Panta vieții trebuie coborâtă urcând-o.

FANTE, FISURI, FRACTURI

„Bineînțeles, întreaga viață este un proces de distrugere, dar loviturile care duc treaba până la capăt (...) nu au efecte imediat vizibile. Există însă lovituri de alt fel, care vin dinăuntru – care nu se simt decât când e prea târziu, orice s-ar mai face”⁷⁸ (Fitzgerald). Cine nu cunoaște acest text minunat? Fisura despre care vorbește autorul Marelui Gatsby amintește de crăpăturile la început invizibile, care produc falii în blocurile de piatră, sfârșind prin a le dezagrega. Alcoolul, decepțiile în dragoste, sărăcirea, pierderea iluziilor și a sănătății, dezorientarea inspirației, eșecurile literare dăruiesc nuvelei un soi de măreție tragică. În minunatul comentariu pe care-l face, plin de patos, filosoful Gilles Deleuze pornește de la ceea ce sare-n ochi în această capodoperă miniaturală, care ni se impune cu „zgomot de ciocan”.⁷⁹ Viața este o bătălie care ne depășește puterile și din care ieșim sfârâmați, de parcă o spărtură nu ar fi încetat să sape în noi încă de la naștere, făcându-ne să semănăm cu acele porțelanuri fragile care se dezintegrează la cel mai mic șoc. Romanul lui Fitzgerald este frumos și imposibil de respins, ca nefericirea.

Să ne fie permis să protestăm, din unghiul unei alte logici: nu este totul numai distrugere și nebunie în existență, avem și libertatea de a încetini dezintegrarea. Nu îmbătrânim cu toții la fel și mai dispunem și de o anumită putere asupra morții, mulțumită sinuciderii. Nu este nevoie, după cum o face Deleuze, să invocăm mâinii lui Antonin Artaud, Malcom Lowry ori Nietzsche, ca să ne ridicăm la nivelul acestor mari autori, și să profesăm „mai degrabă moartea decât sănătatea care ni se propune”.⁸⁰ Este aici un fatalism adaptat situației și de care școala structuralistă French Theory rămâne marcată; la fel și situaționismul lui Guy Debord, de un romantism negru, însetat de destine sfâșiate: cu abilitate, transformă decăderea fizică în inteligență superioară, reinventând viziunea platonicească a corpului ca obstacol al adevărului și al sănătății. Fiindcă suntem muritori, asta înseamnă că încă din primii ani de viață a fost convocată Doamna cu coasa și că ne vom distruge în focul de artificii al unor discursuri pompoase. Viața artistică inspiră două viziuni asupra vârstelor: una întunecată și tragică, aducând laolaltă intensitatea și decăderea; alta

luminoasă și pozitivă, care permite până la capăt combinația dintre creație și senectute și căreia un Picasso ori un Miro îi sunt cele mai bune dovezi.

Cocoțați absurd la ultimele etaje ale existenței, fără a mai putea coborî, nu avem de ales decât să continuăm, treaptă după treaptă. Cum viața a fost adesea comparată cu o scară, realizăm, pe măsură ce urcăm, că ultimele trepte nu se mai sprijină pe nimic, ci stau suspendate deasupra golului. Ajungem ca acele personaje din desene animate, care sar de pe un promontoriu și continuă să dea rapid din picioare deasupra prăpastiei. Trebuie să continuăm să ne cățărăm, ca și cum ascensiunea nu se va termina niciodată.

Partea a treia Iubiri târzii

Capitolul 5

Poftele vesperale

„Montand și cu mine suntem de aceeași vârstă. Dacă Yves mi-a trăit îmbătrânirea alături de el, eu i-am trăit alături de mine coacerea. Așa se zice despre bărbați: că se coc. Șuvițele lor albe sunt numite «tâmples argintii». Lor, ridurile le dăltuiesc trăsături mai energice, pe femeile le urătesc”.

Simone Signoret⁸¹

„Sunt o ființă respingătoare și plină de riduri. Noaptea, înainte de a mă duce la culcare, când mă uit așa, fără proteză, în oglindă, mi s-a pare că am o figură caraghioasă. Maxilarele mele nu mai au niciun singur dinte, nici sus, nici jos. De altfel, nici gingii nu mai am. (...) Țasta-s eu? Nu-mi vine să cred! Nicio ființă omenească, nici măcar o maimuță nu ar dori să aibă o mutră atât de hidoasă. Sigur, nu sunt atât de prost încât să pretind să fiu iubit de femei în asemenea condiții (...) aș putea însă, în calmul general, să frecventez o femeie drăgălașă. Și, în locul numitelor aptitudini, pot împinge acea femeie drăgălașă în brațele unui bărbat arătos, provocând astfel un război domestic... și să mă bucur de situație... “⁸²

Un bătrân de 73 de ani se îndrăgostește de nora lui, Sitsuke, o fostă dansatoare de music-hall, care exercită asupra lui o putere absolută. Obsedat de sexul frumos, deși ajuns impotent, continuă să resimtă „atrakția sexuală în varii modalități atipice și indirecte”. Într-un jurnal care se prezintă sub formă de buletin medical în care sunt notate tensiunea, pulsul, dieta, starea de paralizie a membrelor, scriitorul japonez Junichiro Tanizaki (1886 – 1965) ne descrie influența tot mai mare a acestei femei asupra socrului ei. Povestirea se desfășoară între

cele două extreme: degradarea fizică a naratorului și dorința lui față de Sitsuke pe care o răsplătește cu bani sau cadouri. Recompensele însă sunt lipsite de importanță, căci ea nu îi acordă decât libertăți intime neglijabile: să o admire goală, din spate, la duș, să îi maseze tălpile. Îl pălmuiește imediat ce încearcă să o sărute și țipă: „Vaaai, ce stricat și tătăițu ăsta!” Abia ce încearcă el să-i fure un sărut „pe partea carnoasă a umărului drept”⁸³, că și încasează o altă palmă peste obrazul stâng. Nora continuă să-l excite, dându-i totuși voie să-i sărute tălpile. „După ce m-ai atinge ar trebui imediat să mă duc să mă spăl, altfel m-aș simți murdară”. Până la urmă, îi va permite să-i lingă pasionat picioarele, în schimbul unei pietre prețioase de 3 milioane de yen⁸⁴, un ochi-de-pisică pe care ea și-l dorea foarte mult.

Cu fiecare succes, bărbatul este împărțit între exaltare și teroare și are mici probleme cardiace. Deși măritată cu fiul bătrânului, Sitsuke își ia un amant pe care bătrânul îndrăgostit îl cunoaște. Acesta este de acord și le protejează iubirea clandestină, fără știrea propriei familii. Nora merge până la a-și freca obrazul de cel al unui câine pentru a-l face gelos, pândindu-i amuzată reacțiile. El îndură însă orice, gata să moară și pentru cea mai mică favoare, dedat cu totul „ticăloasei fascinații” pe care o exercită asupra lui acea femeie care îl disprețuiește și îl exploatează. Cu cât se găsește mai urât și mai respingător, cu atât ea îi pare superioară, iar el se poartă odios cu nevasta și cu copiii lui, căroră nu le dorește decât nenorocire și mizerie. În final, pune să se ia un mulaj după picioarele idolului său, pe care îl va așeza sub formă de sculptură pe piatra sa de mormânt, pentru ca ea să poată călca pentru totdeauna sub tălpi osemintele bătrânului imbecil care devenise...

Babalâcul persiflat de subreta căreia îi face curte, bunicul ridiculizat de acțiță ori de curtezană, băbăciunea plicticoasă care face o pasiune pentru tânărul care își râde de ea, moșii care încearcă să o violeze pe tânăra Suzana care face baie, acuzând-o de adulter în Biblie (*Vulgata*, capitoul 13 al Cărții lui Daniel). De la Molière până la Tennessee Williams, tot teatrul, literatura și, mai târziu, cinematograful înregistrează cu cruzime distanța dintre претенденти, fie ei bărbați ori femei, și persoanele curtate. Chateaubriand îndrăgostit, spre sfârșitul vieții, de o fată care îl respinge, Casanova, într-un roman al lui Arthur Schnitzler, constrâns, la o vârstă înaintată, să se deghizeze în turturică, noaptea, pentru a seduce o tânără. La fel, Goethe, la 72 de ani, cerând în căsătorie, la Marienbad, prin intermediul marelui duce Karl August de Weimar, o adolescentă de 19 ani, Ulrike von Levetzow, care însă refuză; Mrs. Stone, o americană la 50 de ani, se îndrăgostește de frumosul Paolo, 20 de ani abia împliniți, pe care îl plătește umilindu-se zi după zi și văzându-și existența năruindu-se „în falduri, la întâmplare, ca pânza unui cort când se

prăbușește stâlpul central”.⁸⁵ Julie de Lespinasse (1732 – 1776), prietenă a lui D’Alembert, îndrăgostindu-se la 40 de ani de un bărbat mai tânăr decât ea, colonelul de Guibert, infatuat și insignifiant, a cărui indiferență până la urmă o va ucide. Chiar și în ziua de azi există acele femei coapte, englezoaice, franțuzoaice, nemțoaice, canadiene ori austriece puse pe distracție prin Cuba, Kenya sau Haiti, unde se duc să-și caute amanți vânjoși, cărora le pretind vigoare și sentimente.⁸⁶ Peste tot, natura pare a se răzbuna pe mezialianțele generaționale. Sarcasmul e universal și are drept țintă inclusiv acele femei care țin să continue să placă, în pofida farmecelor lor ofilite, de la seducătoarea știrbă a lui Goya, cu capul ei de mort fardat, care nu a observat cum au trecut anii, la actrița decrepită a lui Maupassant, „un soi de falsă tinerețe alterată ca un parfum de dragoste rânțezit”, fără a uita de „sacul de oase cu damf fetid” de care își bate joc Théophile de Viaux în secolul al XVII-lea. Părerea despre cei sau cele care uită rezerva proprie vârstei înaintate e crudă. Numai Victor Hugo, în „Booz adormit”, închipuie un înaintaș care a cunoscut o noapte de triumf și a făcut și un copil, grație mângâierilor unei tinere. Poezia are toate drepturile pe care realul le refuză.

Asimetrii și perempțiune

În Jurnalul ei fictiv (*The Diary of a Good Neighbor*), scris în 1983, Doris Lessing povestește necazurile unei femei de 50 de ani în Anglia: „M-am oprit într-o zi la o benzinărie. Condusesem mult, eram obosită, așa că am spus: «Faceți-mi plinul, vă rog.» Cel de la pompă mi-a răspuns: «Cu plăcere, doamnă, dar numai la rezervor».”⁸⁷ Cât despre romanciera Annie Emaux, povestind despre un furt căruia i-a fost victimă într-un mare magazin parizian, pe când avea 45 de ani, aceasta relatează cum, ușor sedusă de alura ambiguă a hoțului, s-a simțit „umilită cu atât mai mult, cu cât acea dovadă de stăpânire de sine, de abilitate, de dorință avea ca obiect geanta, nu trupul meu”.⁸⁸ „De ce este atât de greu pentru o femeie ajunsă la jumătatea vieții să și-o refacă?”⁸⁹, sintetizează filosofic Monique Canto-Sperber.

Iată problema expusă cu cruzime: arta de a iubi, viața conjugală ar fi inaccesibile femeilor trecute de un anume prag. Pentru ele, nici vorbă de recuperare, spune opinia comună: pentru ele, data de naștere e mai puțin importantă decât data de perempțiune. Multe denunță această asimetrie care face ca domni cu ani destui să iasă cu tinere, pe când femeile de aceeași vârstă nu mai sunt decât niște „vrăjitoare bătrâne”⁹⁰, bune de dat la gunoi, „marfa perisabilă” (Susan Sontag). Bărbații ar avansa în frumusețe, femeile, în urâtenie. „Muritoarele de rând riscă mult îmbătrânind: radicala expulzare din Țara Tandreții.”⁹¹ Pentru sexul frumos, piața iubirii s-ar prăbuși pe la jumătatea vieții,

ridicându-le pe cele mari împotriva celor mici, care la rândul lor le împing în culise. Cu unele excepții, nici că ar exista o a doua sau o a treia șansă. Faptul de a sta lipiți unul de altul un „amant cu tâmplencărunțite” și o nimfetă este acceptat ca realitate socială, invers, nu. De unde furia soților părăsite, al căror bărbat a șters-o cu o femeie de 30 de ani, cu „o încetinitoare cronologică”⁹² (Sylvie Brunei), și care se simt neglijate. Iată astfel partenera legitimă, retrogradată la rangul de confidentă sau de mobilă care și-a trăit traiul, în timp ce tânăra logodnică riscă în special să fie abonată la rolul de soră de caritate și de baby-sitter, dacă distanța între generații este mai serioasă.⁹³

Ce le mai rămâne femeilor trecute de 50 de ani? se-ntreabă zvonistica. O singurătate asumată, care nu are nimic de-a face cu aceea a văduvelor înlăcrimate din secolul al XIX-lea sau cu fetele bătrâne de altă dată, dar care nu este mai puțin sfâșietoare. Singurătate care intervine după revoluția moravurilor din anii '60 ai secolului XX, care se presupunea că va garanta egalitatea în sensul plăcerii, dar care nu a făcut decât să perpetueze nedreptatea. Bogăția senzuală, promisă tuturor, se rezumă pentru majoritatea persoanelor de sex feminin la o periculoasă traversare a unui deșert, dacă nu cumva chiar mai rău. Femeile se simt ieșite din uz și sunt nevoite să-și construiască mai departe calea singure. Constatarea e implacabilă și aparent irecuzabilă, cu atât mai mult cu cât femeile trăiesc în medie cu cinci ani mai mult decât bărbații, altă inegalitate ce trebuie denunțată (chiar dacă tinde să se atenueze de când acestea au pătruns masiv pe piața muncii, fumează, beau și sunt supuse unui stres echivalent). Femeile rezistă mai mult, dar singure și libere, pe când bărbații par a se grăbi să reintre în cuplu, chiar și după văduvie.⁹⁴

Cu toate acestea, situația ar putea fi pe cale de schimbare, începând cu președintele Republicii Franceze, căsătorit cu o femeie cu 24 de ani mai în vârstă decât el. Este probabil ca inovația majoră a lui Emmanuel Macron în peisajul mental al epocii sale să fie tocmai modelul său marital. În materie de moravuri, tonul îl dă elita. Literatura, cinematograful ne oferă tot mai multe exemple de femei în vârstă căsătorite cu bărbați tineri, chiar dacă, la fel ca omologii lor masculini de aceeași vârstă, uneori inimile le sunt sfâșiate. În materie de dragoste, averea sau prestigiul sunt argumente care pot face orice persoană să merite să fie iubită. Imediat ce o femeie dispune de o anumită stare materială, de un nume, de un statut, beneficiază totodată și de o șansă suplimentară de a rămâne mai puțin singură. Însă este supusă aceluiași riscuri ca ale bătrânilor pretendenți: neînțelegeri, decepții, șantaj financiar, manipulări.⁹⁵ Dacă derbedei bătrâni se-nhăitează cu Lolite, e normal ca femei răscoapte să apară lângă tinerei. Faptul că resorturile acestei atracții nu sunt doar sentimentale, ci țin și de interes, de carierism, de motivații mai tulburi

nu schimbă cu nimic faptul în sine. Doar nu vor fi interzise relațiile dintre generații pe motiv că nu respectă morală.

Ce scandalizează însă la aceste cupluri discordante din punctul de vedere al vârstei, fie ele homo ori heterosexuale, este inadmisibila dorință de care ar trebui să le fie rușine. După ce au trecut de o anumită vârstă, ființele omenesti sunt rugate să se mărginească la rolurile de bunici, guvernante, patriarhi sau însoțitori de încredere la plimbări. Opinia publică invită candidații copti să se abțină, decretează că poftele lor sunt inacceptabile, denunță libidinoșii lacomi să confiște frumusețea și, pe planul acesta, este adevărat, natura și prejudecățile sunt mai crude în privința femeilor. Ca regulă generală, calitatea unei persoane de a fi dorită scade în timp, la fel ca prețul vieții ei, întrucât acesta este fixat de asigurători în funcție de resursele viitoare, până în momentul decesului previzibil.⁹⁶ Astfel, un nou-născut valorează infinit mai mult decât un sexagenar, iar un american mai mult decât un african sau un asiatic. Constitui un capital în constantă scădere de preț, pe măsură ce îmbătrânesc, și voi fi, de la un prag încolo, bun de casat și estimat în consecință. Viața care începe „face” mai mult decât viața care se încheie. Ceea ce nu înseamnă că viața care se încheie nu mai valorează nimic, că nu mai trebuie îngrijii pacienții în vârstă, că nu mai e cazul să se practice grefa de organe după 65 de ani, așa cum recomandă anumiți malthusieni în numele ecologiei.⁹⁷

Vârsta nu face decât să mai adauge un capitol lungii istorii a respingerii, care consacră eliberarea iubirii începând cu anii 'bo ai secolului XX. Persoanele în vârstă suferă ce suferă toți cei ce pică examenul iubirii: nenorocirea de a li se da papucii. Dar să se știe: catastrofa excluderii începe de foarte devreme. Încă din adolescență, iubirii i se potrivește următorul cuvânt: piață. În comerțul acesta, fiecare primește câte o notă care variază în funcție de cum arată, de poziția socială, de avere. Persoanele splendide trag după ele un cortegiu de adoratori, cele de proastă calitate, un noian de refuzuri. Acestea din urmă sunt abonatele la fiasco și, din naștere, nu sunt scoase la dans. Cum zice cântăreța și compozitoarea Juliette: „Nu știu ce să fac, cum să-ncep, /Nicidecum nu mă pricep, /N-am avut nicicând sânge-n vine, /Abia mă târâi eu pe mine și /Știu c-așa n-o să meargă (...) Doar în necazuri mă frământ, /Sunt singură pe-acest pământ...”⁹⁸ Jocul farmecelor feminine și masculine este supus unor legi cu atât mai implacabile cu cât par a ține pur și simplu de gustul fiecăruia. În realitate, dincolo de stindardul amorului liber, se desfășoară o serie de interdicții tacite, niciodată formulate ca atare.

Ceea ce e teribil într-un astfel de refuz e că nu poate fi imputat răutății statului sau vreunei clase sociale, ci doar ție însuși. Sexul, în principiu dăruit tuturor în Occident, este de fapt un sex refuzat

multora: libertatea afișată este mai ales o somație adresată indivizilor obscuri ori urâți să se resemneze în singurătate și mizerie. Societatea noastră, înălțând imnuri mereu și peste tot puterii solare a orgasmului, își pedepsește încă mai tare proscrisii, solitarii, bătrânii, pe cei cărora li s-a respins dreptul la plăcere, care au fost privați de un loc la marele banchet al voluptății. Frustrarea este cu atât mai intensă cu cât hedonismul s-a impus ca normă unică. Dereglementarea iubirii, inaugurată în a doua jumătate a secolului XX, a fost o cruzime față de cei mai slabi și de femei, care s-au dovedit a fi marile perdante. Se întâmplă ca exclușii să dorească să revină în joc, să se revolte împotriva discriminărilor al căror obiect sunt, în primul rând al celei care privește vârsta. Minunat simptom al spaimei de îmbătrânire, atât pentru bărbați, cât și pentru femei: înlăturarea defectelor fizice ale apropiatilor, în speranța că poți astfel scăpa de lipsa de considerație pe care o constăți în comportamentul lor. Ne privim cu îndârjire unii pe alții pentru a afla pe unde ne situăm noi înșine.

Ce tabu trebuie depășit când am trecut de 50 de ani? Nu ofensarea pudorii, ci *ridicolul*. Păi, cum, tot pe-aici ești? Pe-aici, adică în ghemul pulsionilor, poftelor, care constituie viața psihică a omului. Și se ezită între hohotul de râs și indignare. Bătrânul dezgustător repugnă tot atât cât mamaia desfrânată; pentru ei, sexul devine o necuviință căreia e necesar să-i împrăstie orice urmă. Totuși *a crede că într-un târziu ești în sfârșit eliberat de tumultul pasiunii e un nonsens total: la 60 de ani iubești exact ca la 20*, nimic nu e schimbat, doar ceilalți te privesc altfel. „Drama bătrâneții”, spunea Oscar Wilde, „este că tot tânăr rămâi”. Aceleași emoții, aceleași dureri, aceleași aspirații bune, însă cu următorul bemol important: cererile noastre sunt de acum lovite de interdicții. Inima nu este mai înțeleaptă la 70 de ani decât la 20, e doar ilegală. Durerea bătrânilor nu are noblețea durerii turturelelor și mai e și deplasată. În primăvara lui 2019, cântăreața Madonna a postat pe Instagram o fotografie a ei cu sânii goi, când tocmai împlinise 60 de ani. Fanii au aplaudat, ceilalți au reacționat amestecat. Exhiție rușinoasă, au spus unii, negare a decenței specifice vârstei, au afirmat alții. Un internaut francez a exclamat: „Bunica mea nu ar fi făcut niciodată așa ceva!” Dar nu progres înseamnă ca bunicile să îndrăznească să se arate așa cum sunt și să nu le mai fie rușine de corpurile lor?

Vârsta înaintată încarnează o dublă utopie: negativă, este văzută ca anticameră a morții; pozitivă, închipuie acel loc improbabil, în care am fi în sfârșit eliberați de libido, de dezordinea noastră interioară. Dincolo de o anumită limită, pacea simțurilor ar coborî asupra noastră ca umbra crepusculului peste câmpii. Tinere ofilite, cupidoni grăsulii, *sugar daddies* cu chelie, playboy obosiți, foste frumuseți ale începutului de secol, ar fi toți despăgubiți de ofilire printr-o târzie detașare. La

vârsta respectivă s-ar realiza în sfârșit acel vis al întregii omeniri subliniat de Freud: eliminarea sexualității⁹⁹, aspirația către o stare miraculoasă de dinaintea împărțirii în bărbați și femei. Fiindcă râvnim în taină la abținerea, o proiectăm asupra chipurilor ridate, asupra capetelor albe, care au intrat deja în Edenul serenității. Am vrea, la fel ca acestea, să ne îngropăm emoțiile, să resimțim doar pasiunea de a ne putea stăpâni pasiunile – „ce plăcere poate fi mai mare decât sila de plăcere?”, se întreba Tertulian. Seneca pretindea și el să se termine cât mai devreme cu bucuriile cărnii: „Voluptatea e un lucru fragil, care trece repede și provoacă oroare; cu cât este epuizată mai lăcom, cu atât degenerază în suferințe, care categoric urmează remușcărilor sau rușinii”.¹⁰⁰ Sexul, așa cum îl practicăm în ziua de azi, nu va mai exista peste 60 de ani, ne asigură autorul de literatură științifico-fantastică Arthur Clarke¹⁰¹. E o consolare să știi că plăcerile la care oboseala ne obligă să renunțăm se vor risipi odată ce vom fi morți. „Bătrânii”, spunea La Rochefoucauld, „preferă să dea sfaturi bune decât exemple proaste”. Vârșnicii adună asupra lor toate clișeele atribuite cândva bunului sălbatic, devenind negativele virtuozităților noastre.

Jugul concupiscentei

Ajuns la vârsta de 80 de ani, Sofocle, dacă e să-l credem pe Platon (*Republica*, 329 b), s-ar fi bucurat că în sfârșit fusese eliberat de sub jugul crud al concupiscentei, „stăpân furios și sălbatic”. Fusese, ar fi spus, o experiență similară cu aceea a unui popor care își răstoarnă tiranul sau cu a unui sclav care scapă de proprietarul lui. Cicero, care îl citează pe Sofocle, se declară și el extrem de fericit că ar fi scăpat din imperiul lui Venus, „stăpână dură și dementă”¹⁰², și își mărturisește preferința pentru abținerea, în detrimentul chinurilor pasiunii. Înțeleptul, după părerea lui, ar trebui să trăiască sub semnul calmului simțurilor și eliberat de setea de onoruri. Numai că același Cicero, în timp ce își împărțea tuturor sfaturile bune, trăia o dragoste tandră pentru tânăra Publilia, pe atunci în vârstă de 14 ani, pe care până la urmă o va lua de soție.¹⁰³ S-ar zice că 80 de ani este o vârstă potrivită spre a opta pentru castitate, chiar dacă Victor Hugo ori Picasso, deși depășiseră numitul prag, încă se mai dedau unor îmbrățișări mai mult ori mai puțin fugare și făceau mare caz de cât de verzi erau. Prințesa Palatinatului, celebră bârfitoare a Secolului de Aur al lui Ludovic al XIV-lea¹⁰⁴, care a fost întrebată când dispărea dorința în cazul femeilor, a răspuns: „De unde să știu? Nu am decât 70 de ani”. Dincolo de aura de butadă, poate că e și un adevăr aici, la care merită meditat. Artiste, scriitoare precum Colette – alături de Maurice Goudekot, cu 16 ani mai tânăr, Marguerite Duras – alături de Yann

Andréa, cu 38 de ani mai tânăr (care i-a fost executor testamentar și nu și-a mai revenit niciodată cu adevărat după moartea ei), Dominique Rolin – alături de Philippe Sollers, cu 23 de ani mai tânăr, au experimentat până târziu miracolul atașamentului, al pasiunii, al geloziei, fără a constitui prin aceasta excepții, ci, mai degrabă, aducând astfel la lumină realitatea.

Pentru mulți, libidoul, departe de a fi un miracol, este o povară teribilă care contrazice visul modern al omului eliberat, stăpân pe sine însuși. A dori înseamnă a suferi din nou, ar spune budismul, întrucât ar însemna să aspiři la ceea ce nu deții. Fără a merge până la gestul extrem al călugărului Origene, un gnostic care, în secolul al III-lea, s-a castrat pentru a ajunge mai repede în rai, poți alege încă din prima tinerețe să stingi în tine orice urmă de dorință. Să te inspiri din „renunțarea la carne” (Peter Brown), practică de cei dintâi creștini pentru a fi gata de mântuire. Sexul, faptul de a fi născut bărbat sau femeie, constituia, după părerea Sfântului Ambrozie (340 – 397), cicatricea fatală care ne deosebește de Iisus cel glorios, adică de perfecțiune (teoria genului, sosită din Statele Unite, nu este altceva decât rescrierea contemporană a urii față de corp și față de diferențierea sexuală care stă la originea culturii noastre). Numai abstenența putea aboli frontiera dintre creatura decăzută și Creatorul ei.

Înaintașii, bărbați și femei, ar fi intrat în *era fascinantă a sustragerii*. Pentru ei, vremea dezordinii simțurilor ar fi luat sfârșit. Cel mai bun remediu împotriva exceselor erotice s-ar afla, pentru toată lumea, în sfera fericită a vârstei înaintate. Firește, multe cupluri îmbătrânesc în liniștea cărnii; nemaiavând nimic să-și dovedească, pot face economie de îmbrățișări demonstrative. Multe, dar nu toate, fiindcă dorința nu dispare ca prin minune, odată ce ai trecut de 60 de ani, și septuagenari ori octogenari sănătoși continuă să resimtă imperioasa nevoie. Și nu toți se simt ușurați de așa-numita povară, ci își doresc să persiste în bucuria carnală cât mai mult cu putință. Există cel puțin două feluri de bucurie: una a liniștirii, cealaltă a intensității. Prima înseamnă privarea de dureri, a doua, căutarea de satisfacții puternice. Ambele pot alterna pentru aceeași persoană, în funcție de zi sau perioadă, în primul caz, sentimentul de satisfacție vine din relaxarea încordării, al doilea traduce căutarea senzațiilor miraculoase. Primul este asociat în general cu maturitatea, al doilea, cu impetuositatea tinereții. Numai că „această pocăință accidentală adusă de vârstă” (Montaigne) lovește uneori încă din adolescență, în timp ce adolescența se întoarce, ca o remușcare ori ca un miracol, la o vârstă înaintată. Este posibil, ca în cazul anumitor școli din Antichitate, să vrem să desființăm dorința, să scăpăm sufletul de tumultul lui Eros. Sau, invers, să ne sărbătorim pulsunile, aceste forțe puternice care ne

leagă de pământ și de vraja lumii.

Avem de ales la orice vârstă între frământarea fecundă și bunăstarea fadă. Iată dificultatea: maturitatea înaintată este parcursă de poftă pe care nu avem dreptul să le manifestăm. Trupul ar trebui să se înțeleptească, pe măsură ce e părăsit de seva tinereții, însă habar nu avem de tot ce e în stare trupul (Spinoza), la ce lipsă de măsură poate ajunge. Avem în noi cu mult mai multe resurse decât ne închipuim. De aici, sunt unele persoane, precum Sartre – conform lui Michel Contat, care practică până la capăt „deplina utilizare a corpului”, convinse de potențialul fără limite al acestuia.

ACEȘTI EROI DE DEASUPRA NOASTRĂ

A trăi înseamnă să trimiți ținta admirației dincolo de tine, să-ți iei drept model acele ființe unice, bărbați ori femei, a căror conduită îți dă putere și speranță. Iată de ce, deseori, biografiile sunt preferate ficțiunilor: ne fascinează mai ales traiectoriile persoanelor care au căzut, au mușcat din țărână, după care au izbutit să se ridice. Aventurile unei existențe aparte dau sens și imaginează propria noastră existență. Avea dreptate Cicero în al său elogiu al bătrâneții: personalitățile excepționale se află și în acele spații rarefiate ale vârstei, unde o privire distrată nu vede decât slăbiciune și sastiseală. Le descifrăm cu pasiune, pentru a ști unde vom fi în acel moment crucial. Exemplul dat de o singură ființă omenească face mai mult decât toate principiile filosofice. Există două modalități de a concepe maturitatea: ca pe o faleză de pe care ne prăbușim în dezolare sau ca pe o câmpie ușor în pantă, care duce încet spre final. Până și un declin progresiv cunoaște multiple tresăriri și salturi. Respectul inspirat de anumite individualități merge dincolo de simpla performanță de a fi durat îndelung (Immanuel Kant). Admirația pentru aceste figuri esențiale – să ne gândim la Simone Weil, Claude Lévi-Strauss, Marguerite Yourcenar – nu poate fi separată de capacitatea lor de a înfrunta adversitățile. Și au rămas modele nu datorită vârstei, ci în pofida acesteia, întrucât viețile lor sclipesc de originalitate și de surprize. Uimirea rămâne la cea mai ridicată cotă în domeniul creativ. Uitați-vă la acești realizatori octogenari: Clint Eastwood, Woody Allen, Roman Polański, care continuă să lucreze neobosiți, dând peste cap toate clișeele; uitați-vă la Edgar Morin, la 98 de ani, care continuă să publice; sau la cineastul portughez Manoel de Oliveira, care încă regiza când trecuse de suta de ani; la prodigioasă pianistă Martha Argerich, la cei 80 de ani ai ei; la sculptorița și plasticiana Louise Bourgeois (1911 – 2010), care a lucrat până în ultimele ei zile; și la cealaltă pianistă, Martial Solal, care a susținut ultimul concert când a împlinit 90 de ani. Aceste personalități scot

prin ele însele din uz o mie de tratate și aproape că ne fac bătrânețea de dorit. Emisari ai omenirii pe acele continente îndepărtate ne spun că acolo viața nu e doar obosită, ci încă posibilă, ba chiar imprezibilă, constituindu-se în avangardă pe calea vieții și trăgând după ea turma înfricoșată a recalcitranților.

Solicitări indecente

Dacă a deveni adult înseamnă a-ți ierarhiza dorințele, a depăși această vârstă înseamnă, paradoxal, a le cultiva, ba chiar a le multiplica. Descartes cerea să ne învingem dorințele, mai degrabă decât ordinea lumii. Numai că, odată învinse, dorințele țin să revină, pe căi ascunse, și să învingă, fie și pentru o clipă, ordinea lumii. Cu următoarea nuanță: trecând un anume prag, trebuie să înainteze mascată și să se învâluie în delicatețe. Așa că trebuie să încerci să placi celuilalt, pentru a-i obține consimțământul, ba chiar *să-i faci curte*, pentru a prelua un termen de dinainte de Revoluția Franceză. Niciodată această disciplină desuetă, respinsă de neofeministe și care se cheamă galanterie, nu a avut mai multă importanță, atât pentru bărbați, cât și pentru femei. Un puriu sau o femeie trecută de 40 de ani trebuie să dea dovadă de eleganță în propuneri și să nu copieze impetuositatea adolescenților. Seniorii sunt maranii¹⁰⁵ iubirii, constrânși să disimuleze pentru a fi acceptați. Apetența carnală, la o anumită altitudine, trebuie să rămână discretă, dacă nu cumva decade într-o senilitate desfrânată. Una dintre ciudăteniile vârstei este, prea adesea, lipsa de rușine, dispariția cenzurii: niște complet necunoscuți te abordează, se așază la masa ta de parcă v-ați cunoaște foarte bine dintotdeauna și, pretextând o vagă relație sau o simplă coincidență a datei de naștere, nu se mai dau duși. Le aparțineți doar pentru că v-ați întâlnit într-o zi pe un trotuar.

Cum este posibil? ne întrebăm uneori văzând cupluri cu serioase diferențe de vârstă. Creaturi fermecătoare împreună cu patriarhi respingători, corpuri dionisiace alături de bătrâni deformați. Frumoasa și bestia, grațioasa și scâlciatul. Simțul estetic ni se revoltă, însoțit de un val de gelozie. Prea mulți oameni nu se observă îmbătrânind și se imaginează, chiar și trecuți de 50 de ani, tot la fel de apetisanți ca niște efebi. Nimic nu este prea frumos pentru ei și aruncă ocheade promițătoare, gata să vrăjească obiectele concupiscentei lor! Numai că hipnotizatorul o ia razna. *Bătrâna cochetă* se crede irezistibilă și se sclifosește, sigură că își va vrăji prada. *Bătrânul frumos* insistă, trece la un asediu asiduu, convins că peste puțin timp va înfrânge rezistența celei dorite. Și unul, și altul sunt paiatele propriei infatuări, convertind întâmpinarea neprietenoasă în dovezi de seducție. „Dac-aș

fi vrut, gata coaptă mi-ar fi căzut în cioc”. Și astfel se conservă reputația și se consolidează consolările. Același narcisism, care ieri îi ducea înainte, azi îi năruie. În acest domeniu, s-o mărturisim, bărbații sunt cei mai patetici: tătați cu părul strâns în coadă, lângă puștoaice de o vârstă cu fetele lor, dacă nu cumva cu nepoatele, deosebit de preocupați să afișeze în fața prietenilor o veșnică tinerețe. Bărzăuni bătrâni care se-nvârt în jurul femeilor tinere cu un surâs profitabil, cu o politețe exagerată, cu complimente bombastice. Doctori în superlative. Sunt lăsați în pace, ca niște mărturii de muzeu ale trecutelor moravuri, întrucât *chestia asta nu are consecințe*. De la un moment încolo, dansul păunului e mai ales contorsiune de clapon. Cu hormonii-n bernă și ceai de plante din belșug... și chiar dacă se reduc ceaiurile, hormonii totuși nu se trezesc.

După o anumită vârstă, e mare și ispita de a ceda neglijenței. *Baby-boomers-ii*. Lăsați la o parte, fie ei bărbați ori femei, se imaginează încă vioi și eleganți, când nu sunt decât niște creponați. A îmbătrâni înseamnă și a capitula, iar capitularea începe prin pierderea vitalității, prin a-ți părăsi trupul ca pe un pământ lăsat în paragină. Trecerea timpului transformă deseori ființa omenească într-un tub digestiv ce îngerează și bea, în lipsă de ceva mai bun de făcut. Ce mai rămâne în afara dependenței de ghiftuire? Michel Tournier observa că există două modalități de a înainta în vârstă: îngrășându-te ori slăbind. Unii se rotunjesc, au obraii buclăți, iar pielea le e cotropită de riduri subțiri și de cuperoză. Alții se usucă, anatomia li se reduce la un curmei de viță, chipurile li se descârnează și ajung numai piele și os. Rotunjimile ascund ridurile, slăbiciunea le subliniază „ca pe niște tăieturi de cuțit”, conturând scheletul sub tunica de piele. Că îmbătrânești în confortul unui corp cu suficient strat de protecție ori în strâmtoarea unuia emaciat, că ești un fost costeliv care a făcut burtă sau un fost grăsan care s-a topit, nu e niciodată ușor, în niciuna dintre etape, să te accepți așa cum ai ajuns. Și fiindcă generația anilor '70 ai secolului XX a reintrodus legea naturalului contra artificializării moravurilor, mulți dintre membrii ei continuă, și la peste 60 de ani, să arboreze aceeași ținută ridicolă, haine lălâi, tricouri dubioase, blugi obosiți, minijupe sau șorturi mulate. Țin neapărat să păstreze uniforme lor de la 30 de ani și să-i înșele pe cei din jur. Neglijența le permite să-și manifeste demnitatea și să denunțe poliția privirii și dictatura aparențelor. Și-au pus întreaga pasiune în a rămâne tineri și iată-i ajungând bătrâni, ceea ce toată lumea realizează, cu excepția lor.

Foștii donjuani se cred în putere ca niște armăsari, devoratoarele de bărbați revendică înflăcărări uterine demne de curtezane. Numai că Don Juan s-a cam tasat, iar Messalina a obosit. Tragedia anilor care se strâng este că nu apuci să te vezi schimbându-te, înainte ca niște

necunoscuți să-ți atragă atenția. Sartre spunea, poetic, că dăruia lucruri frumoase femeilor, pentru ca acestea să uite cât de urât era. Tot astfel, mulți se consideră niște cutezători, dar nu sunt decât niște dezmățați care bat câmpii. „Nu sunt oare și acum același Casanova dintotdeauna? Și dacă așa sunt, atunci de ce să nu abrog, în favoarea mea, odioasa lege căreia îi sunt supuși ceilalți și care se cheamă a îmbătrâni?”¹⁰⁶, îl face Arthur Schnitzler să spună pe Casanova cel ajuns la 60 de ani. Astfel vorbește egocentrismul atotputernic. Nu știi dacă e de plâns ori de râs.

FANFARONUL ȘI SMIORCĂITUL

Două tipuri umane caracteristice se opun unul celuilalt: bărbat sau femeie, fanfaronul se laudă că o duce perfect cu sănătatea, că se bucură de un succes fulgerător, că are erecții convingătoare sau orgasme nemaipomenite și că nu simte deloc apăsarea timpului. Perorează, se uită cu milă la cei de vârsta lui și își bate joc de ieremiadele lor. Dai de el în mod regulat la Urgențe, atins de diferite afecțiuni care-l subminează. Se ridică, anunță că e în plină formă și cade din nou. E o formă de eroism în fanfaronada lui și, dacă într-o zi e măturat de-a binelea de un infarct sau învins de un cancer, va sucomba cu demnitate, refuzând să facă temenele în fața destinului. Perechea lui e smiorcăitul: fiecare dimineată îl găsește atins de o altă maladie care-l trimite în fugă la doctor. De la 20 de ani, e sigur că va muri săptămâna viitoare și starea aceasta ține de vreo 40 de ani. Face parte dintre cei mereu bolnavi, dar care o duc mai bine decât cei sănătoși tun. Totul îl doare, ține să fie compătimit, refuză să-i lase și pe alții să-și descarce sufletul vorbind despre micile lor neplăceri. Pe lângă a lui, suferința ta e insignifiantă. Cancerul tău e apă de ploaie pe lângă reumatismul lui, pericardita ta e departe de a cântări cât embolia lui pulmonară. Ne va îngropa pe toți și se va plânge, odată morți prietenii lui, că nu mai are cui să-și împărtășească micile dureri.

Capitolul 6

Eros și Agapé la umbra lui Thanatos

„Credeți ori nu, domnișoara Lola a avut mereu o slăbiciune pentru domnii de o anumită vârstă. Dar nu numai din cauza asta...

Și-a frecat unul de altul arătătorul și degetul mare... ci fiindcă avea inima bună. Fiindcă domnii în vârstă, mai mult decât ceilalți, au nevoie să fie tratați cu blândețe?

Heinrich MANN¹⁰⁷

E ciudat să revezi acum blockbusterul lui Mike Nichols, *Absolventul*, apărut în 1967. La 20 de ani, simpatizezi cu viitorul ginere, Dustin Hoffman, un bărbat foarte tânăr ajuns la strâmtoare, împărțit între soacra care și l-a tras în pat și logodnica pe care o înșală chiar înainte de a se fi căsătorit cu ea. Mai târziu începe să te intereseze personajul mamei (Anne Bancroft, 36 de ani pe vremea filmărilor), care se culcă cu viitorul ginere și nici că-i pasă dacă îi distruge astfel familia. Aceasta, în rolul ei negativ, este de două ori vinovată, și pentru că își înșală bărbatul, și pentru că aria dorinței îi

depășește categoria de vârstă, prin însușirea logodnicului fiicei (ceea ce face să planeze umbra incestului și a rivalității). Abundența de nuanțe a lungmetrajului îl face să fie interesant din perspectiva fiecărui personaj, luând în același timp partea dificultății de a crește, a drepturilor iubirii tinerești, dar și a dorinței mature prin raport cu imaginea oficială a dorinței. Și când, în final, tinerii o șterg cu autobuzul, chipurile lor surâzătoare încremenesc dintr-odată, căci se profilează la orizont adevărata viață matrimonială, bogată în bucurii, dar și în poveri amenințătoare. La fel de îndrăzneț și de tulburător este și filmul, *Harold și Maude*, din 1971, povestea unui post adolescent Californian care nu are chef de nimic, fascinat de sinucidere, a cărui mamă îi prezintă, pentru a-l distra, numeroase pretendente, pe care acesta le descurajează tăindu-se la mână în fața lor sau făcându-se că-și spintecă pânțele cu un fals cuțit de măcelărie. Se îndrăgostește însă de sclipitoarea Maude, o aiurită delicioasă, femeie de 80 de ani, trecută prin lagărele de concentrare ale Germaniei naziste, pasionată de înmormântări și de furtul de automobile, care va sfârși prin a se otrăvi.¹⁰⁸ Trebuie să adăugăm *Vara lui '42*¹⁰⁹, poveste tulburătoare a unui adolescent de 15 ani care își petrece vacanța pe insula Nantucket, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Preocupat să-și piardă virginitatea cu orice preț, se îndrăgostește de o femeie de 30 de ani, al cărei soț, plecat la război, moare în Europa. Femeia i se va dăruia o singură noapte, după care va dispărea pentru totdeauna. Corupătoarea, octogenara excentrică, inițiatora: cele trei filme depun mărturie, fiecare în felul lui, despre adevărata inteligență a complexității iubirii. În plin dogmatism al revoluției sexuale, au știut să exploreze meandrele dorinței dintre băieți și femeile mature.

Degustătorii crepusculului

În condițiile în care rămân majoritare cuplurile de cursă lungă, cele care cunosc, cu prețul a nenumărate crize, o relație solidară neîntreruptă, recăsătorirea văduilor și a văduvelor se face sub semnul unei valori care este marea cucerire a vârstei: indulgența. Este vorba despre o coabitare, fie ea temperată ori pasională, marcată de tolerarea imperfecțiunilor, și de o parte, și de cealaltă. Așteptările fizice sunt mai relaxate, întrucât cele spirituale sunt mult mai pregnante. Orgoliului îi sunt preferate complicitatea și tandrețea.

Altfel spus, una dintre soluții în fața nedreptăților la adresa dorinței, dincolo de întărirea puterii economice și politice a femeilor, este schimbarea opticii opiniei publice față de mărcile trecerii timpului. O nouă sexualitate feminină se desfășoară, cu o lipsă calmă de pudoare, nu neapărat în paginile unei anumite literaturi cam lacrimogene, ci pe internet, pe site-urile rezervate adulților, în anonimatul căilor confidentiale și al grupurilor de pe rețelele de

socializare. Fiindcă acolo totul este permis și se merge sub masca pseudonimului, dorințele cel mai puțin recomandabile se pot exprima fără rușine, cu parteneri de toate vârstele, înfometați de senzații. Se caută în spațiul virtual sufletul geamăn, în aceeași măsură cu legăturile efemere. Pe acest plan, rețelele de socializare accelerează cursul mentalităților: femeii și bărbații se oferă fără griji, într-un soi de ultim libertinaj, știind să se facă atractivi, în pofida cărnii obosite, și să convertească ceea ce e de nedorit în apetisant.¹¹⁰

Va exista întotdeauna într-o populație anume un procent de bărbați și de femei care sunt atrași de cei în vârstă. Să numim această predispoziție *noblețea echivocă a ruinelor: amintirea splendorii trecute plus blândețea declinului*. Eternitatea acestei stări are farmecul precarității, al epidermelor friabile, al lacerățiilor elegante, al formelor sculptate de timp. Repulsia, în sensul criteriilor estetice, se poate preschimba în apetit (stă mărturie întreaga operă a lui Sade, care traduce metamorfoza dezgustului în gust, dacă nu chiar în deliciu). Există în orice societate *degustători ai crepusculului*, care țin la compania persoanelor în vârstă pentru a se liniști, a se compara, a se consola, a-și lărgi aria spirituală, a se lăsa seduși de experiența acestora, pentru a degusta farmecul unei conversații erudite sau sclipitoare.¹¹¹ Există frumusețe în prăbușire și e posibil ca vârsta să nu distrugă un chip, ci să îl consacre. Nu toate părțile trupului îmbătrânesc în același fel: există zâmbete juvenile pe figuri obosite, priviri imemorale pe fețe copilărești. Unii bebeluși par moșnegi cu tetina-n gură, unii bătrâni dovedesc o candoare de puști.

Trebuie înmulțite îndrăgostitele cu diademă albă.

Tragedia ultimei iubiri

Ce se caută în cuplurile cu diferență mare de vârstă? Eliberarea de povara anilor pe seama celui alt care își dăruiește prospețimea, care dă la schimb lipsa de maturitate pe experiență. „Era în firea mea și în circumstanțele tinereții mele să mă îndrăgostesc de o femeie aureolată de prestigiu, pentru a depune la picioarele ei jerba pasiunii mele prea multă vreme reținută, și erau destule șanse ca acea femeie să fie mai în vârstă decât mine”, scria Maurice Goudekot, ultimul soț al lui Colette pe care a cunoscut-o în aprilie 1925, când ea avea 52 de ani, iar el 36. S-au căsătorit în 1935 și ea a murit în 1954 (el s-a recăsătorit cinci ani mai târziu cu Sanda Dancovici, cu care a făcut un copil, și a murit în 1977). Să ne gândim și la relația pasională, de „îngeri sexuați”, dintre scriitorii Philippe Sollers și Dominique Rolin, care era mai în vârstă decât el cu 23 de ani. Complex al lui Oedip defectuos lichidat, căutare a tatălui absent, a mamei lipsă, nevoie de inițitoare ori de Pigmalion? Poate. Și-atunci? Chiar trebuie să-ți

elibereze vreun laborator certificat de puritate, pe care să-l fluturi pe sub nasul tuturor, pentru a fi admis la banchetul iubirii?

Nu este vorba doar despre a întineri sau a reînnoi obiectul dorinței, ci de a înțelege că numai dorința este factorul reîntineririi inimii și sufletului, care nu încetează să ne readucă pe lume. „Vârstă înaintată? Minți: cale de jeratic, nu de cenușă”, scria Saint-John Perse. Utopicul Charles Fourier (1772 – 1837), în *Noua lume industrială și societară*, își imaginează relația dintre Urgèle, 80 de ani, „hiperzână” pricepută în ale horticulturii, îndrăgostită de Valère, 20 de ani, care va forma cu ea un cuplu din gratitudine, prietenie și ambiție, fiindcă ea îl inițiasse, printre altele, în arta florală. „Tinerețea este cutezătoare în dragoste, când are suficienți stimuli“. Este vorba despre a învinge antipatiile naturale dintre tineri și bătrâni, în favoarea simpatiei și armoniei, acolo unde prejudecățile le exclud. Tineri și tinere se concurează în „devotament amoros” în fața celor în vârstă care se delectează primindu-le confidențele și lăudându-le farmecele.

A resimți emoții puternice, în cel mai larg înțeles al termenului, șansa, plăcerea, favorurile unei femei, a te bucura de tot ce e mai bun pe lume nu sunt lucruri rezervate numai celor sub 50 de ani. Chiar când barca e plină-ochi, tot mai rămâne destul de făcut înainte de a trage cortina. Și mai ales aceasta: *redescoperirea automatismelor ca miracol*. Ceea ce tinerețea execută mecanic, prin cheltuirea puterilor ei inepuizabile, maturitatea îndeplinește mai greu.¹¹² Să ne bucurăm, în orice caz, că obsesia virilității în scădere, la bărbați, și a anorexiei sexuale, la femei, sunt atenuate de medicina care combate disfuncția erectilă, respectiv stingerea pasiunii. Compătimirii legate de singurătatea amoroasă a doamnelor îi răspunde apocalipsa organică a domnilor care vorbesc deprimați despre dezastrul libidoului lor¹¹³, despre dezastruoasele lor aventuri prostatice. Desigur, nu există soluție miraculoasă, ci numai o constatare irefutabilă: cu timpul, tot ce era rutinier în domeniul erotic devine mai rar, deci mai prețios. „Dragostea nu are nicio importanță”, zicea Alfred Jarry, „fiindcă o poți face la nesfârșit”. Lucru care nu mai este adevărat după o anumită vârstă, când fiecare îmbrățișare redevine un miracol. Rațiunea ne recomandă să ne retragem din lume, dorința – să ne mai îmbătăm odată cu ultimele flăcări ale plăcerii și tandreții.

Însă această inimă uneori întinerită este adesea, concomitent, și o inimă rănită. A cunoaște mari bucurii până la capăt înseamnă a spori riscul unor mari suferințe. De unde și tragedia ultimei iubiri, când ființa adorată ți se închide în față ca o ușă trântită, punând capăt speranțelor pe care le nutreai: nu va mai exista nimeni altcineva, nu va mai exista nimic după. Îndrăgostit nebunește de Jeanne Loviton, supranumită Jean Voilier, editoare ce a sucit mințile multor celebrități dintre cele două războaie mondiale, Paul Valéry (1871 – 1945) i-a

scris, după ce ea îl părăsise: „Crezusem că ești între mine și moarte; îmi dau seama că eram eu între tine și viață”. Ultima dragoste are această particularitate teribilă de a ne priva până și de suferințele celei dintâi. La 20 de ani, dacă ești părăsit, dacă ești înșelat, rămâi devastat și în pragul sinuciderii. Ultima dragoste regretă până și acel gen de dezastru, lacrimile de neoprit, aneantizarea absolută. Este o năruire tăcută. Bătrânul îndrăgostit, bătrâna amantă, părăsiți, nici măcar nu-i mai impresionează pe cei din jur, cărora le par grotești, dezacordați, cum se spune despre planele care sună fals. În definitiv, nu au decât ce merită! Cum adică să le dea prin cap să se înhăiteze cu persoane mai tinere și să-și mai facă și speranțe? Păi, nu s-au uitat la ei înșiși?

Nu vei mai suferi, nu-l vei mai aștepta nici să sune, nici să se întoarcă, și asta cu inima zbătându-ți-se-n piept, nu-i vei mai suporta disprețul, cuvintele care rănesc, cruzimea care, e drept, când se manifesta ți se părea suavă. Mergeai chiar până la a-i iubi răutatea, faptul că te înșela, coborai până la abjecție, din simpla plăcere de a fi încă legat (ă) de ea (el). Ființa pe care o adori cel mai mult pe lumea asta ți-a semnalat decăderea și s-a dus să mai caute și prin alte părți. Era totul pentru tine, dar tu pentru ea nu erai decât o etapă, un compromis, în lipsă de ceva mai bun. Făcea doar turism sentimental, o excursie în țara ramoliților, în schimb tu îți pierdeai capul. Ți-a împrumutat tinerețea, acum și-o ia înapoi. Rănilor vremii redevin ceea ce încetaseră să mai fie pentru scurta clipă a cristalizării amoroase: semnele exilării. Dacă fiecare ființă întâlnită este o lume posibilă care se desfășoară, ultima dragoste semnifică sfârșitul tuturor lumilor posibile. Cel sau cea care a plecat ia chipul iremediabilului. Crezi cu naivitate că joci sorții o festă, că beneficiezi de un bonus de vibrație a emoției. Vârsta însă te-a prins din urmă, fiindcă nu ai cum scăpa destinului comun. Nu vei mai cunoaște alternanța vertiginoasă a extremei desfrânări și extremei pudori. Îți iei deci adio de la tot ce făcea viața să merite trăită, adio așteptării, surâsului, lacrimilor, spasmelor, incandescenței și chiar disperării. Jarul a ajuns cenușă.

Castul, tandrul și voluptuosul

Criza căsătoriei din dragoste se naște, după cum se știe, și din prelungirea vieții și din nestatornicia inimii omenești. Jurământul de fidelitate pronunțat la 20 de ani, în secolele al XVII-lea sau al XVIII-lea, nu avea același înțeles, într-o vreme în care moartea atingea omul între 25 și 30 de ani, cu același jurământ din 2019, ce s-ar putea referi la cei poate 60 de ani de viață în comun pe care cuplul îi are înaintea lui. Dincolo de problema, mereu sensibilă, a rătăcirilor conjugale, se profilează speranța unei noi căsătorii facilitate de lege; în țările

democratice, divorțul a ajuns o simplă și întotdeauna costisitoare formalitate (de acum se poate divorța și online). După 55 sau 60 de ani, în principiu, copiii au crescut, pensia capătă realitate și partenerii văd desfășurându-se înaintea lor noi orizonturi. A porni într-o nouă idilă face să șovăie rațiunea multora. Se divorțează la fel de mult și la 60, și la 30 de ani, iar majoritatea celor care pleacă este reprezentată de femei.

Ce mai contează ce urmează să fie trăit, îmbrățișări riscante ori mângâieri pudice, importanța nu mai stă în performanță, ci în complicitatea înflăcărată, în abandonul consimțit. În legătură cu acest subiect, pudoarea și discreția trebuie lăsate în seama celor direct interesați. Mit ori realitate, unele studii statistice pretind că marile îndrăgostite trăiesc mai mult. Să salutăm vestea, chiar dacă, pe acest plan, este recomandabilă prudența.¹¹⁴ „Am 74 de ani”, spunea Jane Fonda la începutul acestui secol, „și nu am cunoscut niciodată o viață sexuală așa de înfloritoare ca acum”. Să ne bucurăm pentru ea și să o credem pe cuvânt. Avem o unică certitudine: iubirea, la orice vârstă, ne trezește, ne justifică faptul de a fi. Iubindu-l, devin creatorul celui alt tot așa cum și el mă recrează pe mine. „A spune cuiva «te iubesc» înseamnă a-i spune: «Nu vei mai muri»”. Admirabil enunțul lui Gabriel Marcel. A iubi înseamnă și a te bucura că partenerul există, a te bucura că ești încă viu pentru a i-o spune în fiecare zi. Iar doi sunt deja suficienți pentru a degusta dulceața vieții, pentru a salva zilele de gratuitate, pentru a transfigura nesiguranța perpetuă a cotidianului. Ce-ai făcut azi? Mai nimic, dar puținul acesta nu-i totuna dacă-l detaliez împreună cu tine sau dacă-l rumeg în șoaptă și-n singurătate. În orice clipă avem nevoie de o ureche binevoitoare pentru a-i șopti îngrijorările și supărările noastre, în orice clipă suntem chemați să-l ascultăm pe celălalt pentru a-l consola și a-l sfătui.

Preferințele împărtășite, atenția la micile întâmplări țin mai bine împreună două persoane decât declarațiile răsunătoare.

Niciodată fragilitatea lucrurilor omenești nu este mai clar perceptibilă și mai emoționantă decât în astfel de clipe. Un cuplu unit înseamnă o conversație neîntreruptă, apetitul comun pentru lecturi, călătorii, întâlniri nepuizabile. Menținerea *sanctuarului* ține de fiecare: ce are mai drag, mai scump, familie, copii, prieteni, iubiri fără de care ar expia. Esențial este să rămâi în stare de permanentă înflăcărare, fie aceasta punctată de îndoieli, fie de melancolie. Cât timp ochii mai pot râvni, mâinile mângâia, buzele săruta, o inimă nou-nouță ne bate-n piept chiar și la 80 de ani, infuzându-ne elan vital.

În tinerețe, putem alege ascetismul mai degrabă decât plăcerile, edificându-ne împotriva propriei concupiscente. Vine un moment în care predomină absența înflăcăării, în care nu-ți mai e teamă că

dorești prea mult, ci că nu mai dorești deloc. Anchilozarea trupului anticipează anchilozarea sufletului. Căutarea, proprie stoicismului, a unui suflet imperturbabil, etanș în fața emoțiilor, voința de a deveni o ființă care „nu speră și nu se teme”¹¹⁵ (Seneca) și este mulțumită cu ce are constituie, vai, plata, sinistra descriere a finalului vieții. Anticii, apoi clasicii secolului al XVII-lea se temeau de ravagiile pasiunilor care ar fi împins ființele către dezordine și pierderea onoarei; noi ne temem mai mult decât de orice altceva de bancruta simțurilor, de defazectarea apetențelor.

Problema autocontrolului de felul acesta este că, în timp, sfârșește prin a reuși atât de bine, încât nu mai e nimic nici de controlat, nici de deșteptat. Pe vremuri, dorința era descrisă drept un torent care, în trecere, ia pe sus normele de conviețuire în societate și împotriva căruia trebuie ridicate diguri și baraje. Repede apoi se reduce, vai, la un fir de apă, pe cât de volatil, pe atât de instabil. Cine nu ar fi gata să facă orice pentru a cunoaște din nou miracolul unei înclinații născânde, ba chiar al unei mari iubiri a vieții? De trăit a trăit cel ori cea care s-a întâlnit cu eternitatea în timpul vieții sale, grație iubirii sau a prieteniei, și a avut sentimentul că există cât mai aproape cu putință de Ființă. Adevărata tragedie este să încetezi într-o zi să mai iubești și să mai dorești, să vezi cum se sleiește izvorul dublu care te leagă de lume și de ceilalți. Contrariul sexualității nu este abstenența, ci oboseala de a trăi. Cum zicea și marele Sfânt Augustin: „Dă-mi castitatea, dar nu imediat”. Viața spune da vieții, ființa face mai mult decât neantul, dorința este preferabilă apatiei. În clipa în care Eros și Agapé au amuțit, Thanatos a câștigat.

CUM ÎȘI IAU ADIO BĂTRÂNII PARTENERI

Trec pe lângă noi, deseori neobservați, cel mai viteaz îl susține pe cel mai întremat ca orbul pe paralizic, fiecare pas îi costă eforturi serioase, își cer iertare că există, se fac mici-mici, dar nu se lasă. Par atât de fragili, se clatină atât de tare, încât ți se face frică să nu se dezintegreze în clipa următoare. Văd prost, abia de mai aud și cam tremură. Stau să le vină rândul prin gări, prin sălile de așteptare ale medicilor, ale administrației, îngrijorați, pândindu-și ceasul, pendulele, mereu alarmați, pierduți într-o lume care-i ignoră și-i împinge din toate părțile. Cea mai mică contrariere sau complicație tehnică îi înnebunește. E un adevărat supliciu pentru ei să facă piața, să-și cumpere laptele și pâinea, să ducă sacoașă cu provizii, să tasteze pentru a forma un cod de acces, să scoată bani de la bancomat. Fiecare ieșire din casă, fiecare plimbare înseamnă un risc. Escroci mărunți încearcă să-i fure, să le ia lucrurile și-i sperie doar când ridică vocea. O simplă deplasare cu autobuzul sau cu metroul este o mare încercare. O întoarcere bruscă, un pas greșit și își pot rupe oasele. Urcarea sau

coborârea unei scări constituie un calvar, trebuie să se oprească la fiecare treaptă pentru a-și trage sufletul. Fie-vă milă de cei mai vulnerabili!

Ce se va întâmpla dacă unul dintre ei va dispărea? Nu sunt decât două slăbiciuni care se sprijină una pe alta, dar care, împreună, nu dau decât o slăbiciune la pătrat. Ea există prin el, după cum și el există prin ea. Sunt întretesuți unul de celălalt ca rădăcinile unui copac, alcătuiesc una și aceeași persoană, cu două chipuri și două nume. Și așa durerea unuia ajunge și durerea celuilalt. „Când pe nevastă-mea o dor picioarele, eu sufăr cel mai tare”, spunea magnific filosoful spaniol Miguel de Unamuno. Se întâmplă și ca, unul dintre cei doi îmbolnăvindându-se de o maladie gravă, celălalt să se decidă să-l urmeze și să rezolve problema murind împreună. S-a întâmplat astfel în septembrie 2007 cu scriitorul André Gorz și cu soția lui, atinsă de o boală incurabilă: „Tocmai ai împlinit 82 de ani – scria el într-o carte pe care i-o dedicase —, te-ai micșorat cu 6 centimetri, nu mai cântărești decât 45 de kilograme, dar tot frumoasă ești, plină de grație, dezirabilă. Trăim împreună de 58 de ani și te iubesc mai mult decât oricând”.¹¹⁶ Pentru oameni de acest fel este de neconceput să mai rămână pe fața pământului după dispariția ființei iubite. Înaintea lor, și alte cupluri, precum, în 1998, cel format din fostul senator socialist Roger Quilliot și soția sa, au decis să dispară în același moment, regăsindu-și astfel buna-dispoziție și seninătatea înainte de căderea cortinei. (Spre ghinionul ei, Claire Quilliot a supraviețuit pilulelor înghițite. A reușit până la urmă să se sinucidă, în 2005, la 79 de ani, aruncându-se într-un lac din Puy-de-Dôme, după ce luase iarăși medicamente după modelul autoarei ei favorite, Virginia Woolf, pe care o admira.) De ce să lași natura să-ți dicteze comportamentul și să te lipsească de singura ființă care contează pentru tine, din moment ce poți face în doi călătorii? Nu te omori pentru a înlătura angoasa morții, ci ca să eviți această moarte pe care o trăiești viu și care e singurătatea în absența ființei care înseamnă totul pentru tine. Există un romantism al tinereții, dar, uneori, există și un sublim al bătrânilor îndrăgostiți. Sinuciderea, spune John Donne, își conține iertarea, fiindcă, invers decât păcatul, nu poate fi comisă decât o singură dată.

Partea a patra

Să te-mplinești sau să uiți de tine?

Capitolul 7

Nici c-o mai fi, e prea târziu, iar și iar!

„Trecând recent prin zona rurală a statului Ohio, am văzut niște panouri montate de un comerciant din zonă. În locul obișnuitului «Vândut», scrisese «îmi pare rău, e prea târziu». Și exact așa și era. Dacă ar exista pietre de mormânt pentru speranță, acesta le-ar fi epitaful”.

George Steiner¹¹⁷

„Nu e de-ajuns norocul de-a avea talent, mai e nevoie și de talentul de-a avea noroc”.

Hector Berlioz

Fotograful Brassai povestește cum Marcel Proust, în tinerețe, se îndrăgostise de un efeb genevez, Edgar Aubert, fără însă a îndrăzni să-i mărturisească pasiunea.¹¹⁸ Pe spatele fotografiei pe care acesta din urmă i-a dat-o lui Proust era trecută, în engleză, următoarea dedicație extrasă dintr-un sonet al pictorului preraphaelit Dante Gabriel Rossetti: *Look at my face; my name is might have been, I-am also called No More, Too late, Farewell* (Privește-mi chipul; numele meu e ce-ar fi putut să fie, mi se mai spune și Nici c-o mai fi, E prea târziu, Adio).

Ocaziile pierdute

Un gest retractat, un cuvânt nerostit, o mână care nu se întinde la vreme și așa ratăm o ființă, o poveste care ne-ar fi putut răvăși. Și ni se par cu atât mai amănunțite, cu cât nu au avut loc vreodată. Nu am observat șansa, am fi putut improviza pe loc, am fi putut da dovadă de inițiativă. Tot atâtea momente în care de frică, de lene, din timiditate soarta nu ni s-a schimbat. Nu am avut simțul replicii. Iar dacă alții fac pasul în locul nostru, dovedindu-și îndrăzneala, imediat ne e ciudă pe noi. Cum să te ierți c-ai fost un laș? Cu siguranță data viitoare vom fi la înălțimea situației și vom fulgera persoana râvnită cu o propunere stupefiantă.

Deseori acordăm acestor ocazii ratate un credit lipsit de măsură. Suntem ca Baudelaire față de o trecătoare care mergea în fața lui: „În sprintenă noblețe, cu crupa-i de statuie: O, tu, pe care te-aș fi putut iubi, o, tu, care prea bine-o știi!”.¹¹⁹ Putem avea îndoieli față de acest model de a dori: ne aprindem cu atât mai mult pentru un necunoscut ori o necunoscută cu cât, în context, ne este suspendată încercarea cea mai de temut: cotidianul ca putere de indeterminate. Ființa care ne vrăjește ar fi ajuns poate, cu timpul, o harpie ori un crampon. Cum am putea ști dacă ființa care a trecut pe lângă noi ca o boare nu ar fi fost altceva decât o iluzie în plus? Evenimentul nu este sfâșietor decât dacă rămâne neîmplinit.¹²⁰ Regretele, mai ales cele târzii, pășesc prin memoria noastră ca tot atâtea evenimente-fantomă, precum acele persoane cu membre amputate, care își simt brațele sau picioarele ce

le lipesc. Motorul lor este condiționalul perfect: ar fi trebuit! Nu ne mai rămâne decât să ne plângem de milă în fața respectivului act ratat. Ceea ce s-ar fi putut întâmpla ajunge mai important decât ceea ce are loc, virtualul macină realul și îl devalorizează. Nădejdea că hazardul, acest zeu intermitent, ne va furniza *ex abrupto* un destin măreț e tipic nostalgicalui ocaziilor pierdute. Lințoliul iluziilor sale risipite îl sâcăie mai mult decât ambițiile realizate. I-a lipsit talentul improvizației. O singură întrebare îl frământă: cum să transforme accidentul în binecuvântare, aleatoriul în încântare?

Prea târziu, prea devreme. Există vieți care sunt sortite în întregime nerealizării; ce ar fi putut fi nu va fi niciodată. Unii se mulțumesc de la un capăt la altul al existenței să trăiască la timpul perfect al condiționalului ori la viitorul anterior, fiecare putând scrie povestea destinului evitate, care îl însoțesc ca tot atâtea spectre convocate în ceasurile de deprimare, când se dedă catalogării consternate a proiectelor avortate. Dacă aș fi reușit la doctorat, dacă mi-aș fi continuat studiile, dacă m-aș fi mutat în Orient, dacă aș fi luat de bărbat/de nevestă pe cutare! Meritam ceva mai bun, nu asta era soarta mea! Există astfel de oameni, bărbați sau femei, care își doresc să trăiască o mulțime de alte vieți posibile, în loc să trăiască măcar una, pe a lor adică. Totul le pare preferabil zemii lungi și fade a condiției lor. S-au născut într-o perioadă nefastă, au greșit secolul, partenerul, școala, prietenii. Fac pasiuni de scurtă durată pentru toate personajele cu care li se încrucișează pașii, ca pentru tot atâtea cărje existențiale, pe care le invidiază pentru a nu-și analiza propria situație.

Putem stabili în această privință o tipologie a punctualității, atât la nivelul vieții obișnuite, cât și la cel al istoriei: paranoicul ajunge mai înainte, ușor circumspect, pentru a verifica dacă este așteptat cum se cuvine și, dacă e posibil, pentru a-l învinovăți pe celălalt, fie și pentru un minut. Nimic nu este mai rău, din acest punct de vedere, prin comparație cu un ceas deșteptător care sună înainte de ora la care a fost fixat și te torturează cu sunetele lui stridente exact când încerci să mai ciupești câteva minute-n plus de somn, decât un nepoftit care se fofilează cu zece minute înainte de ora stabilită pentru întâlnire și ți se înfățișează mândru de detestabilă lui exactitate. Narcisistul întârzie din principiu, îi place să se lase dorit cu riscul de a-și exaspera anturajul, amână ce a promis, ține să verifice atașamentul celorlalți, în special în acea situație crucială, în care fiecare minut contează, care este întâlnirea de dragoste. Tergiversează cu o capricioasă indecizie. Ridică procrastinația la rang de etică. Avem deci două modalități de a rezista despotismului orologiului: extrema minuție sau dezinvoltura. Numai nevrozatul obișnuit are cultul rigorii și sosește exact la timp,

prostește de la timp, uimit că uimește, neavând nici măcar nevoie să arunce o privire la ceas.

În Europa, punctualitatea este o invenție recentă, apărând în secolul al XVI-lea, la Geneva, patria calvinismului, odată cu perfecționarea ceasurilor și a instrumentelor de măsurare a timpului. Există o antropologie și o geografie a orei: peste tot, dar mai ales în țările din sudul continentului nostru, întâlnim o elasticitate a orarelor, ce admite sfertul de ceas de întârziere. Condiții în care a fi punctual e semnul unei inabilități de comportament în societate ori o inadecvate culturală. Se spune că în gara Orsay, la sfârșitul secolului al XIX-lea, plecarea trenurilor era amânată cu câteva minute pentru a da o șansă și celor care obișnuiau să întârzie. Drăguță delicatețe. Dacă tineretul este de la sine în conflict cu orarele, având tot timpul înainte, poți vedea în schimb pensionari care continuă să se trezească în zori, ca pentru a se duce la birou, rătăcind apoi fără țință și fără treabă, în căutarea unei ocupații, așteptând cu nerăbdare ora prânzului pentru a-și găsi rațiunea de a fi. Jugul muncii continuă să-i apese, dar fără conținutul care-l cauza. A trăi sub tirania cadranelor, ca Iepurele Alb din *Alice în Țara Minunilor* care se uita mereu la ceasul de buzunar, în loc să privească natura și pe ceilalți, înseamnă a te condamna să fii „în întârziere, mereu în întârziere” fiindcă limba mare nu încetează să se învârtă și ți-ai pierde suflul încercând s-o prinzi din urmă. Ora exactă nu este niciodată ora exactă, ci ne scapă secundă după secundă printre degete.

Cum stau lucrurile însă cu punctualitatea istorică? Trebuie să faci parte din avangarda vremii tale, să fii una cu ea, sau, în mod deliberat, să rămâi la remorca ei? Ori să cumulezi cele trei poziții? Uneori nu e rău să fii în întârziere față de veacul tău, față de generația ta, să fii copilul cel mai mic într-o familie numeroasă – fostul cancelar german Helmut Kohl vorbea despre „grația unei nașteri tardive”¹²¹ –, să-ți treci examenele după toți congenerii, să te căsătorești, să ai copii mult dincolo de vârsta oficială; pe scurt, să le trăiești pe toate după toți ceilalți și să revendici minunatul titlu de anacronic. Astfel, ți se acordă o plajă largă de noi ani, un preafrumos viitor deja trăit de cea mai mare parte a celorlalți, ani pe care însă îi vei îndrepta într-o altă direcție, prin simplul fapt de a fi sosit cel din urmă. Trebuie uneori să ratezi întâlnirea cu istoria pentru a o lua înaintea ei. Acesta este *privilegiul supraviețuitorului*. E cazul filosofului francez structuralist Alain Badiou, ultim născut al generației structuraliste și abia la 70 de ani ajuns la o anume notorietate, multă vreme după moartea marilor figuri ale respectivei epoci: Barthes, Foucault, Deleuze, Lyotard, Derrida, Bourdieu. De aceea i-a putut recapitula, judeca, le-a putut da ultima împărțășanie. Cel viu domină morții și pare sinteza lor, chiar dacă nu este decât un butaș îndepărtat.

Fiecare viață se clădește pe respingerea sau pe excluderea altor proiecte. Sau, mai degrabă, prosperă pe o crimă: cea a virtualităților pe care le-a ucis și care nu s-au putut dezvolta. Evenimentul e fatal și-i suprimă pe cei care i s-ar fi putut substitui. Așa că, într-un târziu, e mare tentația de a regăsi posibilitățile abandonate pentru a le reînsoflete și a le reda avântul. Degeaba se știe că există noi puncte de plecare potențiale, că jocurile nu sunt niciodată făcute; ceea ce a avut loc tot restrânge ceea ce s-ar fi putut produce. Chiar fără să vrem, rămânem prizonierii propriilor fapte. Iar pentru cei ce nu beneficiază de îngăduința unei a doua, a treia ori a patra șanse, începe vremea penuriei de posibilități. Măinile încetează să se mai întindă, zilele rămân sărace în întâmplări, calea nu se mai abate: totul rămâne gata trasat și plat până la disperare. Astfel dispar unele figuri publice despre care dintr-odată nu se mai aude vorbindu-se și al căror nume nu mai răsună până în ziua decesului lor, când toată lumea deja i-a uitat. Durata reduce incertitudinile, chiar dacă, în anumite momente privilegiate, pare a exista în noi mai multă bogăție decât am fi putut aduna vreodată. Și-atunci ne bate până la capăt gândul de a scăpa de eul nostru împovăraător, de trecutul greu ca o bilă de fier legată de picioare, și începem să căutăm episodul salvator, întrucât „fiecare e îndreptățit să aștepte revelarea sensului vieții sale” (André Breton).

FAMILIA DEFUNCȚILOR NOȘTRI

Începând de la 50 de ani ne mirăm că mai suntem plini de energie când atâția alții au plecat deja dintre noi. Înmormântările devin tot atât de frecvente ca nunțile sau botezurile. Trăim împreună cu contemporanii noștri tot atât de mult cât cu morții noștri pe care-i chemăm alături de noi când ne dorim, la fel cum și noi vom fi convocați, la rândul nostru, într-o zi. Parcurgem rubricile de necrolog cu un sentiment amestecat, căutând uneori să vedem dacă nu cumva vreo persoană pusă pe farse ne-a trecut și numele nostru, mai mult sau mai puțin din neatenție. Zicem: totuși era prea tânăr ca să moară. A fost bolnav? Care i-au fost ultimele cuvinte? Ce fel de înmormântare și-a dorit: religioasă ori laică? Cu ce muzică? O să fie incinerat ori îngropat? Indice al dispariției ritualurilor colective, de acum fiecare își imaginează după dorință propria înmormântare.

Admirabile cuvintele lui Zola despre Gustave Flaubert, lovit de apoplexie în 1880: „Minunată moarte, lovitură de măciucă la care poți râvni, ceea ce m-a făcut să-mi doresc, mie și tuturor celor la care țin, acest gen de aneantizare, ca o insectă strivită de un deget uriaș”. Pentru toate îi poți invidia pe ceilalți, inclusiv pentru deces. Cu toată nenorocirea, au avut noroc. Din acest punct de vedere, funeraliile reprezintă o tradiție revigorantă: cei vii se numără și petrec pentru a alunga-o pe Cea cu coasa,

pe care-o resping cu lovituri de furculiță și de pahare ciocnite. Armata decedaților ne permite să rămânem în picioare în plin tir inamic, curajoși încă, în pofida celor ce cad. Orgoliul discret de a fi neîncetat activ e compensat de teroarea de a fi următorul pe listă. Ne este dată o misiune: să fim martorii și purtătorii de cuvânt ai celor dispăruți pe care îi reprezentăm pe acest pământ. Ei trăiesc în inimile noastre, în cuvintele și în amintirea noastră. Îi înviem vorbind despre ei, căci sunt morții noștri, familia defuncțiilor noștri. Horă a umbrelor care locuiesc în noi și nu ne părăsesc până la ultima suflare.

Pe măsură ce se apropie scadența, se impune o altă obligație: să nu ratezi ieșirea din scenă și, pe cât posibil, să nu lași decizia autorităților morale sau medicale. Supraviețuirea biologică nu este cea din urmă valoare, libertatea și demnitatea îi sunt superioare. Când autonomia și capacitatea de a împărți lumea cu ceilalți sunt pierdute, când să mănânci, să dormi, să respiri au ajuns aproape un supliciu, e vremea să dispari, s-o iei din loc. Pe cât posibil, cu eleganță. Cum a făcut-o marele scriitor belgian Hugo Claus, pe 19 martie 2008. Atins de maladia Alzheimer, suferind de tulburări motorii și refuzând degradarea care urma să apară, s-a dus îmbrăcat în cel mai bun costum la spitalul Middelheim din Anvers împreună cu soția sa și cu o prietenă editoare. După ce au băut o cupă de șampanie și au fumat o țigară, s-a întins pe pat și, într-o atmosferă liniștită, a fost anesteziat și i s-a făcut o injecție letală. Lucru pe care, în Belgia, legea îl permite, dacă pacientul și-a formulat cererea „de bunăvoie și bine gândit”. O plecare de mare senior.

Hora regretelor

Prea târziu: toate aceste lucruri minunate pe care nu am știut să le vedem, să le degustăm, să le cântăm, să le culegem, toate aceste ființe admirabile care ne-au făcut ochi dulci, iar apoi ne-au întors spatele, jignite de indiferența noastră. Femeia pe care nu am știut s-o iubim, pe care am lăsat-o baltă pentru niște himere și am făcut-o să sufere inutil, prietenul drag pe care l-am neglijat și care a plecat prea devreme dintre noi, debordanta iubire maternă care ne călca pe nervi și care de acum ne lipsește. Nu mai e timp! Ne-am trăit traiul și ne-am mâncat mălaiul. Regretele ne macină. Dacă-aș mai putea schimba ceva, dacă-aș avea măcar cu 20 de ani mai puțin! zice melancolicul. Dar, vai, e cu totul probabil că ar face din nou aceleași greșeli, cu aceeași convingere că are dreptate. Știm acele povești, acele filme în care personajele se întorc în trecut pentru a evita o catastrofă, pentru a modifica o genealogie, pentru a împiedica un incest fatal. (Ca *Înapoi în viitor*¹²², în care o tânără dintr-un orașel american se îndrăgostește de propriul fiu, aruncat din greșală în anii '50 de după cel de-al Doilea

Război Mondial. Toate eforturile fiului merg în direcția orientării interesului viitoarei sale mame pentru viitorul lui tată.) Noi, simplii muritori, nu avem posibilitatea regimurilor dictatoriale de a rescrie istoria, de a șterge figurile, de a retușa fotografiile.

Întotdeauna abia după consumarea evenimentului devenim lucizi și sesizăm semnele care îl anunțau: dac-aș fi știut! Înțelegerea vine după comiterea erorii și, cum zicea Hegel: „Bufnița Minervei (emblemă a înțelepciunii) nu își ia zborul decât la crepuscul”. Dacă nu am îndrăznit să facem pasul, probabil că nu am vrut să-l facem. Regretul este pe cât de steril, pe atât de inevitabil. Veșnicul alibi al defetismului: e prea târziu pentru a continua studiile, prea târziu pentru a mai face o călătorie atât de lungă, prea târziu pentru a te mai îndrăgosti. S-a dus vremea mea, spune cel căruia i-a înghețat sufletul. Numai că și la 20 de ani, și la 80, vreme tot mai e, cutezanța constând în a nu ceda în fața fatalității ireversibilului. *Prea târziu* însă poate fi și o șansă nebună, nesperată: avionul pe care l-am pierdut pentru câteva minute de întârziere s-a prăbușit la o oră după decolare și nu există supraviețuitori. Noroc să fie ori o monstruoasă coincidență? Chiar e cazul să pierdem sistematic toate avioanele pentru a scăpa de eventualele accidente? Riscând, va zice paranoicul, ca următorul aparat de zbor pe care-l vom lua să fie exact cel ce va cădea...

La fel stau lucrurile și cu *Prea devreme*. Acesta lasă promisiunile intacte, căci vor continua să sclipească undeva, în viitor. Precocitatea nu ucide variantele posibile, contratimpul nu împiedică desfășurarea unui anume eveniment. Nu, nu acum, nu așa, pe loc, îi spune iubita admiratorului grăbit, am compromite miraculoasa nehotărâre. Mai stai un pic. Nu sunt gata, mai lasă-mă să visez o clipă. Orice precipitare ar fi un sacrilegiu. *Prea devreme* este, totodată, și tragedia ipohondrului. Încă de la 20 de ani, el sau ea e convins (ă) că va muri: cea mai neînsemnată bubiță e o tumoare în creștere, o înțepătură de țânțar va degenera în otrăvire, o crampă musculară la nivelul picioarelor anunță paralizia, o migrenă e semn de accident vascular. Toată lumea râde de spaimele lui puerile. Numai că ipohondrul greșește doar având dreptate prea devreme. Boala pe care o diagnostichează azi tot îl va ajunge într-o zi. Doar c-a luat-o el înaintea programului. Ce îl terorizează acum poate că i se va întâmpla cândva, mult mai târziu, când va fi și uitat subiectul. Iar atunci va recunoaște, înfricoșat, corectitudinea spaimelor sale juvenile.

Toate adverbele de timp se referă la o tragedie sau la o speranță deosebită; din acest punct de vedere, *Nici c-o mai fi e* un enunț ambiguu. Poate semnifica violenta durere a iremediabilului, a iubirii pierdute pe veci, ca în *Corbul* lui Edgar Allan Poe (cu al lui *Nevermore*)¹²³ sau ca în finalul volumului *Forța lucrurilor* al lui Simone de Beauvoir:

„Da, a venit momentul să spun *Nici c-o mai fi!* Nu eu mă despart de trecutele mele bucurii, ele se despart de mine; cărările de munte se refuză picioarelor mele.

Nicicând nu mă voi mai prăbuși, amețită de oboseală, în aroma fânului; nicicând nu voi mai aluneca de una singură pe neaua dimineții. Nici c-o mai fi vreun bărbat.”¹²⁴

Numai că această durere clasică a trecerii timpului nu sintetizează singură profunzimea lui *Nici c-o mai fi*. Scriitorul Italo Svevo denunță pactul mistificator pe care sintagma îl conține, pact însă sacru, pe care se decide să-l pângărească doar pentru a-i salva conținutul. A-ți ține promisiunea ar însemna să faci inutil acest cuvânt, să-l golești de conținut. Așa că inversează termenii pactului cu un soi de voluptate a eșecului. Eroul, am mai spus-o, jură de ani întregi că va fuma ultima țigară: „Încerc să ofer un conținut filosofic maladiei ultimei țigări. Îți iei o atitudine mândră și declari: *Nici c-o mai fi*. Dar ce mai rămâne din respectiva atitudine semeață dacă te și ții de promisiune? Pentru a-l păstra în starea inițială, jurământul trebuie reînnoit.”¹²⁵ Fiindcă ultima țigară are mai multă savoare când este însoțită de sentimentul unei victorii asupra propriei persoane și de speranța unui „viitor apropiat sub semnul forței și al sănătății”, cel în cauză își va împodobi pereții dormitorului cu date peremptorii ale încetării fumatului și ale înmormântării viciului pe veci. „*Nici c-o mai fi*” pe care s-a fundamentat Europa după 1945, nici c-a împiedicat vreodată să se mai producă masacre pe teritoriul nostru (vezi războaiele din Balcani), de parcă spectacolul crimei, comis sub ochii noștri, ar fi trebuit să reînnoiască urgența declarației solemne pe lângă generațiile în ascensiune. Jefferson afirma cu cinism: „*Copacul libertății are nevoie să fie reînsuflețit în mod regulat cu sângele patrioților și al tiranilor*”. Pentru a fi consolidată, pacea are nevoie de prezența în preajmă a conflictului armat: civilizația nu se dezvoltă decât în sânul unei barbarii mereu amenințatoare, de care are nevoie ca de aer.

Cât despre *în sfârșit*, și el e greu de înțelesuri ambivalente, ca un reproș suspendat: în sfârșit, un scandal scos la lumină după decenii; în sfârșit, un genocid căruia i se spune pe nume; în sfârșit, un rău dezvăluit, o îndelungată bătălie judiciară încununată de succes. În sfârșit, acestui romancier admirabil i se recunoaște talentul, acest diadent este onorat așa cum se cuvenea, mesajul dorit a sosit după asemenea eforturi. Numai că *în sfârșit* înseamnă adesea *prea târziu*, amărăciune a recompenselor tardive, care rănește de două ori persoana beneficiară. A fost ignorată întreaga viață și când a ajuns să fie sărbătorită, la o vârstă canonică, nici nu mai vrea, nici nu-i mai face plăcere. Cei care-o fac ar fi trebuit să se gândească la asta mai

devreme! De parc-ar fi un aspirant, admis după ani de curte asiduă și de refuzuri brutale alături de idolul său, schimbând lucrurile radical: nu mai e timp, a tânjit prea mult. Ca în cazul lui Frédéric Moreau din *Educația sentimentală* a lui Gustave Flaubert, care o reîntâlnește pe Doamna Arnoux de care fusese îndrăgostit nebunește. După 16 ani, pe neașteptate, aceasta se grăbește să ajungă la el. Pare gata să i se dăruiască, își scoate pălăria, moment în care lampa îi luminează părul care albise. „A fost ca o izbitură-n piept.”¹²⁶ Moreau însă nu îndrăznește să o atingă și din repulsie, și dintr-o vagă spaimă a incestului. Vraja fusese sfâșiată. S-au despărțit.

Prin urmare, rareori suntem contemporani cu ceea ce trăim. Disonanța ne e moștenirea mortală. Există autori, artiști, cinești, inventatori care își ratează astfel epoca, indiferent de cât talent ar avea, care nu reușesc să locuiască pe același fus orar cu compatrioții lor. Le scapă *Zeitgeist*, spiritul vremii. Rămân la nesfârșit fără punctul de sprijin. Cuvintele, operele lor răsună în gol, fiindcă nu trăiesc în ritmul timpului lor. Pentru admiratori, aluatul nu a crescut, lucru care le-ar fi permis să-și înscrie munca în durată. Zece ani mai devreme sau mai târziu, ar fi fost aclamați. Au ratat însă momentul oportun. Istoria este crudă cu aceia ori acelea care în politică, filosofic, științe, afaceri au demarat într-un moment neinspirat ales, care nu au fost recunoscuți, care au eșuat în cariera lor și au pierdut războiul recunoașterii.

Kairos, zeul oportunități

Grecii numeau *Kairos* clipa propice în care trebuie acționat, nici prea devreme, nici prea târziu, arta de a te strecura prin interstițiile timpului. Și-l reprezentau pe Kairos, zeul circumstanței, ca pe un tânăr cu un smoc de păr în vârful capului. Când trece pe lângă noi, apar trei posibilități: fie nu îl vedem, fie îl vedem, dar nu facem nimic, fie îi înfigem mâna în păr și facem ce vrem din el. Trebuie să știi să-ți apuci timpul de păr, chiar riscând să fii zdrobit prin vreo fundătură temporală dacă ai comite vreo eroare. Numai bărbatul ori femeia de acțiune, cu ajutorul intuiției, știu să prindă clipa și să nu-i mai dea drumul, depășindu-și, cuprinși de rușine, concurenții. Cei din urmă au interpretat greșit evenimentul, primii au distins ceea ce toți vedeau fără a-l zări, sărind asupra ocaziei ca un tigru asupra prăzii. Întotdeauna șansa înseamnă alegere, pariul de a apuca mâna întinsă de întâmplare. Tot astfel, bărbatul sau femeia de spirit au geniul replicii, pe când ceilalți suferă de lipsă de spontaneitate: abia după ce totul s-a încheiat le vine în minte și ce-ar fi trebuit să răspundă. Arta deciziei imediate este proprie marilor oameni politici, marilor

generali, oameni de afaceri, chirurghi capabili să inventeze pe loc răspunsul, să transforme înfrângerea în victorie, să tranșeze soluția în plin haos social, vâltoare economică sau în fața unei răni potențial fatale. Dar e și talentul pianistului care improvizează, electrizat de hazard, argint viu capabil să prindă din zbor câteva note și să preschimbe o frază muzicală în acorduri somptuoase.

Este însă o diferență între cel care profită de o circumstanță anume pentru a lua, în grabă, decizia adecvată și simplul oportunist care se lasă în voia variilor situații, ca un pai luat de apă. Marea întrebare a activistului impetuos: nu cumva sunt gata să ratez ceva? Nu cumva ar trebui să ies în stradă, să stau afară toată noaptea și să prind șansa care e pe cale să treacă? Până și moartea ține de această logică: trebuie să știi să te stingi la momentul potrivit, nici prea devreme, nici prea târziu. Vai de cel decedat cu ocazia unui mare eveniment istoric ori în același timp cu o altă celebritate, cu un star muzical, de pildă, căci va fi eclipsat. Cocteau a murit în același timp cu prietena lui, Édith Piaf; Jean d'Ormesson, cu 24 de ore înaintea dispariției lui Johnny Hallyday, care a avut dreptul la funeralii naționale; actrița americană Farrah Fawcett a dispărut în aceeași zi cu Michael Jackson, dar stingerea ei a fost măturată de vijelia stârnită de concomitentul eveniment ridicat la rang planetar. Contrar cunoscutului loc comun, Doamna cu coasa nu egalizează, ea e o snoabă tributară hazardului și opiniei publice.

Printre adverbele de timp care ne ritmează viața, două se desprind, de egală intensitate: *deja* și *încă*. *Deja* înseamnă, pentru cei mai mari, o anomalie statistică, o precocitate iritantă: deja e la facultate, deja e medic, la 20 de ani deja și-a luat diploma, e deja căsătorit, e deja tată? (E stupefiant să fii consultat la spital de un doctor sau o doctoriță de aceeași vârstă cu copiii tăi.) Adică are deja o biografie lungă în mână, adică n-a ieșit bine din adolescență și are deja renume mondial, adică e blogger, influencer, e celebră pe Instagram, e starletă? Precocitatea e la fel de patologică precum senilitatea, un copil nu ar trebui să se joace de-a maimuța savantă și nici vreun tânăr să se deghizeze în ditamai domnul, dar nici vreun moșulică să umble cu zornăitori de țânc ofilit, îmbrăcându-se fistichiu ca un adolescent. Nici s-o iei prea repede, pe de o parte, riscând să arzi etapele, nici să te-ntorci contra curentului și să cazi înapoi, în puștisme, pe de alta.

Încă marchează agasarea, anomalia cronologică: încă mai călătorește, încă mai e activ, încă mai e sănătos tun? Încă mai pierde nopțile, încă mai face pe bufonul la cei 50 de ani ai lui? Dacă *deja* e dovada vreunei rare aptitudini la cei tineri, încă demonstrează persistență jenantă, vrând să însemne: tot pe-aici umbli, tot pus pe fapte mari? Dar și o rugăciune discretă: *Hai, încă o dată, măcar o ultimă dată*, zice muribundul implorând să fie ținut în viață. Încă o

ultimă călătorie până la malul mării, un ultim *tête-à-tête* cu peisajele sublime, cu o capodoperă. Încă un ultim dans, înainte de a cădea cortina. Măcar înc-o viață de trăit!

Pe pagina albă a viitoarelor tale existente¹²⁷

În cartea a X-a a *Republicii*, Platon povestește, prin intermediul unui mit, cum un tânăr pe nume Er, descoperit fără viață pe câmpul de luptă, se trezește când să fie incinerat și relatează cum a fost în împărăția morților. În acea lume imaterială, sufletelor li se propunea să revină la viața muritoare printr-o tragere la sorți, în funcție de meritele sau de greșelile comise în viețile anterioare. Erau mai multe vieți disponibile, chiar și de animale, decât suflete candidate¹²⁸, vieți de tirani, de bogați ori de săraci, dar cea mai mare parte dintre suflete, tulburate, alegeau în funcție de bucuriile sau de neplăcerile stării precedente, unele preferând chiar să se reîncarneze într-o lebedă, o privighetoare sau un vultur. „La fel și animalele treceau fie la condiția omenească, fie la a altor animale, nedreptii ajungeau fiare feroce, iar cei drepti, animale domestice; și-aveau astfel loc amestecuri de toate soiurile”. Apoi sufletele, trecând pe sub tronul zeiței Necesitate, beau din apa fluviului Ameles (nepăsarea) din câmpia Lethe, își pierdeau amintirile și, în sfârșit, coborau înapoi pe pământ.

Iată de ce înțelepții lui Platon practică anamneza, reminiscența ideii contemplate cândva: nu învățăm nimic nou, doar ne amintim vechi cunoștințe ascunse în conștiința noastră, pe care le-am uitat după trecerea prin câmpia Lethe. Recăpătarea cunoașterii pierdute este lucrarea filosofului și marchează lentă sa ieșire din caverna ignoranței. Marcel Proust reia ideea, asimilând reînvierea sufletelor, după moarte, „unui fenomen al memoriei”.¹²⁹ Viețile anterioare ne revin, curgând spre noi în valuri, prin magia unei senzații. Neatent, autorul însuși își reînvie mulți dintre eroii morți de-a lungul narațiunii, fiindcă îi regăsim vii în volumele ulterioare. Nu dorea să se despartă de poporul personajelor sale.¹³⁰

Cum am reacționa dacă un duh răutăcios ne-ar zice: mai ai dreptul la o existență? Cum ți-o dorești, virtuoașă, mediocră sau eroică? Tu alegi. Cum să te hotărăști să optezi pentru un nou ciclu, cu inevitabilele sale deziluzii, știind ceea ce știi acum? Un autor de romane științifico-fantastice, Philip José Farmer, inspirat fără îndoială de Platon, emite ipoteza că, într-o bună zi, ca urmare a unui strigăt imens, toți oamenii decedați de la începuturile lumii s-ar trezi, goi și chei, pe malul unui fluviu uriaș, *Fluviul eternității*¹³¹ între 30 și 40 de miliarde de persoane, în majoritate anonimi, dar și câteva celebrități printre care Herman Göring, Mark Twain, Iisus, Robert Burton

(scriitor englez, 1577 – 1640), Cyrano de Bergerac (autor care a trăit între 1619 și 1655) se trezesc împreună, fără a ști limpede care e statutul acelei aventuri. O *Biserică a celei de-a doua șanse* le oferă posibilitatea reorientării spirituale a sufletului, spre a deveni semizei. Această utopie a recapitulării totale a istoriei omenirii trece dincolo de marginile globului pământesc și presupune o planetă în expansiune, care o depășește cu mult pe a noastră, însă, mai ales, implică morți și reînvieri în rafală, fenomen prin care oamenii țâșnesc „din apele unui lac ca dintr-un uter”, după care sunt toți înregistrați pe o matrită prin care li se aplică un tratament biologic de reparare și reîntinerire. Resurrecție în serie, s-ar putea spune. Sustragerea de la ciclul reîncarnărilor este imposibilă: Biserica celei de-a doua șanse veghează la malaxarea până la sfârșitul timpului a respectivelor multitudini, în așa fel încât să-și poată face apariția un om nou, scăpat în sfârșit de toate imperfecțiunile celui de demult.

În așteptarea ipoteticei ficțiuni, nouă, bieților muritori, ne trebuie o viață în care încă să treacă măcar cu un cap peste *prea târziu*. Vine un moment, după 60 de ani, când un alt imperativ temporal iese la lumina zilei: din clipa aceea e acum ori niciodată! Beția crepusculului, suavitatea amintirilor nu împiedică dorința matinală de a porni cu dreptul. A doua sau a treia șansă n-o vom mai avea. Vine un moment în care e *prea târziu pentru prea târziu*.

FOTOGRAFII DE FAMILIE

Copilăria, propria noastră copilărie ne pare într-o zi ciudată prin excelență: abia dacă mai recunoaștem mica ființă care am fost cândva, iar alăturarea ei de adultul de acum are în ea ceva grotesc. Ca un zigzag nelalocul lui, de parcă un sculptor dement ar fi strâmbat nasul, ar fi lungit urechile, ar fi dat o nefericită lovitură de daltă înfundând obraji și trăgând pielea de pe pomeți. Prin ce bizară contorsiune, pornind de la toate figurile posibile, am moștenit-o exact pe cea care, în ziua de azi, e a mea? O mască din piele flască și din riduri! Nicio logică, doar un hazard crud, pe care sunt constrâns să mi-l asum. Ce este o fotografie de familie, cu tot cu nepoți și bunici? O poveste necruțătoare, care ne spune: asta o să vi se întâmple. Minunatele chipuri tinerești se vor zbârci, părul va cădea, trupurile se vor deforma până când vor ajunge de nerecunoscut. În acele imagini, juniorii par înghițiți cu lăcomie de cei mai în vârstă, pur și simplu vampirizați, de parcă săgeata timpului nu ar merge decât în direcția ofilirii. Preafrumosul tânăr tras ca prin inel se va îngărsa și va deveni greoi precum tatăl lui, fata visătoare va sfârși la fel ca mama ei, pe post de babă ridicolă și plicticoasă. Printr-un ironic scurtcircuit, o nepoată îți amintește de mama ta, un nepot a ajuns portretul leit al fratelui unuia dintre bunici. Bătrânii

vampirizează tinerii, imprimându-le pecetea lor necruțătoare. Pentru staruri, soarta este încă și mai crudă: ultimele fotografii literalmente le calcă în picioare pe cele din vremea frumuseții. Simone Signoret și Liz Taylor distruse de alcool sau Antonin Artaud știrb și strâmbându-se sunt pe vecie marcați de imaginile de la finalul vieții. Unicele excepții: învierea fotografică a morților. Un Steve Mequeen pozând în eternitate pentru marca de ceasuri Breitling, Alain Delon pentru Christian Dior par pentru totdeauna încremeniți în propria tinerețe. Ca niște mumii din hârtie lucioasă, îmbălsămate în propriul mit. Totodată, cu ajutorul hologramelor, pot fi reînsuflețite staruri defuncte – Marilyn Monroe, cântărețul Tupac, Billie Holiday – sau poți pleca în turneu cu Frank Zappa și Claude François.

Legea prăbușirii generalizate deține și minunate excepții: unele ființe se fanează prematur și ajung de nerecunoscut încă de la 30 de ani, altele îmbătrânesc cu eleganță și își domină urmașii de la înălțimea experienței. E drept, vârsta nu le-a înfrumusețat, dar a operat ceva încă mai bun, le-a înnobilit. Există bătrâni frumoși, magnifici. Ei sunt aristocrații timpului.

Marea întrebare a Părinților Bisericii: după Judecata de Apoi, care va fi corpul admis pentru reînviere, cel al vârstei de aur sau cel caduc? Ne vom putea oare alege atunci chipul preferat? Infirmitățile se vor întoarce cu tot cu handicapurile lor, martirii, cu urmele torturii? Sfântul Toma de Aquino consacră pagini stupefiantе acestei promisiuni: „Ai primit sămânța mărșăviei, vei învia cu a gloriei, ai primit sămânța necinstei, vei învia cu a onestității, ai primit sămânța slăbiciunii, vei învia cu a puterii, ai primit trup animal, vei învia cu trup spiritual”. Vei fi atunci deslușit prezenței lui Dumnezeu, bărbații vor rămâne bărbați, femeile vor rămâne femei, organele reproductive, de acum inutile, vor fi totuși menținute, la fel și intestinalele, ce vor fi umplute cu „umori nobile”, se vor păstra și părul și unghiile, utile ca podoabe, cu condiția să nu fie prea lungi. Sângele și sperma se vor păstra și ele, însă transfigurate. Hrana va ajunge inutilă, dar mâncatul va rămâne cu puțință. Specia omenească se va topi în „aurul lichid al unui trup spiritual”, incoruptibil, de neofilit și care nu va mai putrezi niciodată.¹³² Extraordinară concepție care recunoaște cvasiperfecțiunea corpului omenesc al cărui caracter perisabil se va îmbrăca, la înviere, cu mantia nepieritorului. La sunetul trompetei Judecății de Apoi, corpurile se vor ridica. „A învia înseamnă a se înălța.”¹³³ Splendidă formulare valabilă pentru toți, fie ei credincioși, fie necredincioși.

Capitolul 8

Să reușești în viață;

și după?

„Cred cu tărie că viața nu este o problemă de rezolvat, ci un risc de asumat și, față de acest risc total, singurele competențe pe care le știu sunt iubirea și sacralitatea”.

Georges Bernanos

Cunoaștem celebra cerință a lui Pindar: „Să devii ceea ce ești”, care completează cealaltă formulare specifică Antichității: „Cunoaște-te pe tine însuși”. Ordinul e ciudat: cum ai putea să devii ceea ce deja ești, altfel decât printr-un artificiu sau prin forță? ¹³⁴. Pentru antici, a te cunoaște însemna a fi conștient de propriile limite în cosmos: omul, nefiind decât un microcosmos în interiorul macrocosmosului, nu trebuie să-și părăsească propriul domeniu, ci, din contră, să-și pună în ordine ființa, în funcție de drumul astrelor, pentru a evita păcatul mortal al lipsei de măsură. Pentru moderni, lucrurile, începând din vremea Luminilor, stau exact invers, eul tocmai la așa ceva trebuie să ajungă, dezvoltându-și toate calitățile, chiar riscând astfel să se ofilească. Acesta era sensul parabolei talanților (monedă și calitate a persoanei totodată¹³⁵) în Evangheliile lui Luca și Matei: un stăpân a dat primei slugi cinci talanți, celei de-a doua doi și celei de-a treia unu. Primul i-a adus înapoi zece, al doilea, patru, iar cel din urmă, același talant, pe care-l îngropase. Stăpânul i-a răsplătit pe primii doi, dar pe cel de-al treilea l-a alungat cu duritate. Și a tras stupefianta concluzie: „Căci tot celui care are i se va da și-i va prisosi, iar de la cel care n-are și ce are i se va lua”. Morala filosofică a parabolei este că trebuie să fructificăm darurile primite de la natură sau de la Dumnezeu, altfel riscând să păcătuim împotriva spiritului. Propriile merite ne definesc mai bine decât privilegiile datorate nașterii. Numai că, în ziua de azi, această dezvoltare nu mai urmează ordinea tradiției ori a poruncilor credinței religioase: într-un univers individualist, dezvoltarea este pusă în operă prin explorarea de sine, chiar lăsând la o parte rolurile impuse de condiționările sociale, familiale sau de clan.

Vai, acesta-s eu!

De acum, autenticitatea, conformitatea cu eul profund adică, trebuie să primeze asupra convenției, sinceritatea asupra jocului social, singularitatea asupra colectivului. Atâta doar că și noțiunea de autenticitate e ambiguă.

Este oare vorba despre a deveni ceea ce suntem fiecare în parte de-o veșnicie: un eu predestinat, programat, care trebuie să ajungă să iasă din găoace și să se bazeze pe sine însuși, odată ce scopul pentru care a fost creat a fost atins? Un eu care nu ar trebui să se lase influențat de nicio piedică, de niciun tutore, ascultând doar de rafinata-i subiectivitate. Autenticitatea ar fi reformularea nobilă și modernă a

vechiului cuvânt pentru capriciu: „hatâr” regal. Nu-ți pune nici problema reformării, nici a progresului moral: ești perfect așa cum ești, cultivă-ți unicitatea, care e bună prin simplul fapt că e a ta. Nu te opune niciunei înclinații, fiindcă dorința ta e suverană. Toată lumea are îndatoriri, cu excepția ta. Iată ambivalența celui *Be yourself* născut în anii 1960: pentru a fi tu însuși, ființa trebuie să evolueze, să nu fii la 15 ani tot ce ai putea ajunge cândva.

Dăruit mie însumi, nu-mi rămâne decât să fiu exaltat fără rezerve: valoarea supremă nu mai este ceea ce mă depășește, ci exact ceea ce constat în mine însumi. Nu mai „devin”, sunt tot ce trebuie să fiu în fiecare clipă, pot fi una cu propriul meu caracter, cu propriile mele emoții, cu propria mea fantezie, fără nicio remușcare. Chiar dacă libertatea înseamnă facultatea de a te elibera de déterminisme, este revendicat dreptul de a fi cât mai aproape de acestea (același lucru se întâmplă și în cazul politicilor identitare: fiecare minoritate trebuie să adere doar la ea însăși, întru perfecțiunea a ceea ce reprezintă și să nu iasă din cercul celor asemenea). Nu se mai pune nicio limită poftelor, ființa nu se mai străduie să se construiască, adică să creeze o distanță între sine și sine. Fiecare dintre noi nu are decât să-și urmeze chemarea, fuzionând cu sine însuși. Bizară concesie, care privește în aceeași măsură individul democratic și comunitățile pline de ele însele, convinse că toată lumea le datorează totul.

Oricum ar fi, sfârșim întotdeauna prin a deveni ceva ce convenim să numim „eu”. *Confortului de a fi tu însuși i se adaugă neplăcerea de a nu fi decât tu însuși*. Te-ai construit deci, de acum vrei să te reconstruiești sau să te deconstruiești. În acest caz, vârsta poate că introduce o anume clarviziune în această proclamare a sinelui drept model absolut. „Cunoaște-te pe tine însuși”, zicea oracolul grec, pentru a-ți afla limitele și potențialitățile. Dar, vai, nu doar eul locuiește în mine, orice-aș face, și am nevoie de ceva mai mult decât de propria-mi ființă pentru a exista. Să examinăm rapid acest proprietar. Ce se întâmplă când devenim ceea ce suntem, când ne cunoaștem ori nu pe noi înșine? „Nu știu ce sunt, nu sunt ce știu”, spunea misticul german Angelus Silesius (1624 – 1677). Freud adăuga: nu sunt cel care cred că sunt, eul nu e stăpân la el acasă, ci e împins de marile forte care sunt Inconștientul și Supraeul, tornada dorințelor și tribunalul cenzurii. Bun, dar asta nu face din fiecare dintre noi un mare Altul sau o ființă care uluiește prin profunzime și straniețe; chiar dacă deseori analiza oferă pacienților fascinantul sentiment de a zbura pe deasupra abisului forului lor interior.

Riscul nu e doar acela de a se lua drept cineva important, cu șansa frecventă chiar de a ajunge așa ceva (Chateaubriand și Victor Hugo sunt exemple bune în acest sens), ci și de a se închide în splendida sa

unicitate, de a reproduce la infinit același personaj. Nu ar fi mai excitant îndemnul: devino ceea ce nu ești? Îți ia o jumătate de veac pentru a te descoperi, după care arzi de nerăbdare să te mai și pierzi un pic. Dacă-n fiecare dintre noi locuiesc mai multe personaje, care sunt cele care își vor face apariția în ultimul act? Se poate ca lipsa de maturitate prelungită dincolo de datele permise să fie totodată un atu, o modalitate de a rămâne până târziu capabil să mai fi uimit. Tinerețea este aceea în care toți sau aproape toți își doresc să fie cetățeni onorifici ai acestei țări pierdute de multă vreme. Mă simt încă tânăr, zice cvadragenarul, cincantenarul, ba chiar și sexagenarul și poate că au dreptate în revolta lor puerilă împotriva evidenței. „40 de ani”, spunea Péguy, „este o vârstă teribilă, o vârstă de neiertat (...) care nu suferă chiar atât cât i se pune-n seamă (...) Fiindcă este vârsta la care devenim ceea ce suntem.”¹³⁶ Viziune fatală, sunând ca o ghilolină: cvadragenarul e încarcerat în cadrul său temporal, fără posibilitatea de a evada. Singur, față-n față cu sine însuși, se simte repede depășit. Drept care devine o urgență să nu rămână copleșit de propria persoană, să se piardă în acțiune, în muncă, în iubire. Nu e nimic nici teribil, nici iremediabil în această stare de lucruri, pentru a relua formularea lui Péguy, fără a uita însă că, pe vremea lui, 40 de ani aproape că însemnau bătrânețe. Pe când, în ziua de azi, un cvadragenar e aproape un tinerel care dispune de suficiente resurse pentru a se schimba și a surprinde. Grijă față de propria persoană, atât de propovăduită de Michel Foucault spre finalul carierei sale, este legitimă în perioadele de formare, în anii de ucenicie. Ulterior intervine lenea sau ocrotirea prudentă. Să te arăți pe tine însuși drept subiect implică, totodată, și să încerci să scapi de această obligație.

Printr-o sclipitoare diferențiere, Rousseau deosebea dragostea de sine, manifestare pozitivă, de amorul propriu care se naște din competiția și comparația cu ceilalți. Ar mai fi și o a treia formă de iubire de sine, anxioasă, care s-a dezvoltat odată cu vulgarizarea freudismului și care a transformat fiecare ființă omenească într-un mic pachet de probleme și de tensiuni care sunt depuse cu regularitate la picioarele unei alte persoane ori ale analistului.¹³⁷ Este vorba despre un registru narativ apărut din spovedania creștină, autoexaminare *care transformă orice mic amănunt în epopee palpitantă*. Totul are sens, totul merită să fie notat, nu există deșeu, totul trebuie examinat minuțios și asociat la nesfârșit. Știm bine acei indivizi absorbiți de ei înșiși, aglutinați, pierduți în micile lor necazuri. (Aceasta fiind chiar definiția nefericirii: a nu putea niciodată să scapi de tine însuși.) Nu uită niciodată de ei, oriunde ar merge, orice ar face, alunecând continuu pe fâgașul propriei rutine. Se cred dăruiți cu o viață psihică inepuizabilă și pun sub lupă critică și cel mai mic lapsus ori act ratat, de parcă ar fi vorba despre un eveniment capital. Comentariul e

blestemul lor, nu încetează să se descifreze de parcă ar fi o enigmă de nepătruns. Îi captivează prăpastia amețitoare numită *eu*. Numai că acest abis este, în același timp, infernul care-i împiedică să iasă vreodată din ei înșiși, lipindu-i iremediabil de propria cochilie.

A fi deschis în fața a ceea ce nu înseamnă șinele nu e reductibil la capriciile ori la instabilitatea ființelor. Sartre recunoștea ironic în *Cuvintele* că s-a clădit pe sine însuși, bazându-se pe „minunatul mandat al ființei infidele față de tot”.¹³⁸ Respectiva infidelitate față de sine însuși nu e decât o altă formă de loialitate, tot așa cum un îndrăgostit dedat adulterului rămâne consecvent aventurilor sale extraconjugale. Visul depozitării controlate: a deveni un altul fără a înceta să fii cel care ești. Mult înainte de Sartre, Gide exclamase cu un dram de dandism: „Viitorule, cât de infidel te-aș iubi”, invitându-și cititorul să sară „la cealaltă extremitate a sa”. Cealaltă extremitate e până la urmă a aceluiași sine: vrei să fugi, dar tot strâns legat de tine rămâi. Această aspirație de schimbare a personalității seamănă cu setea de noutate ori cu sperjurul programat, cu voința de a evolua în consonanță cu epoca, dar și de a o dezavua când te îndepărtezi de ea. Numai că sperjurul tot pe sine jură. Ar vrea s-o șteargă englezește, fără însă a renunța la propriile responsabilități. Apostatul nu doar că se reneagă, ci și rămâne credincios ideii excelente despre sine însuși de-a lungul angajamentelor succesive. Schimbările sale bruște nu sunt deseori decât continuități.

Cele trei chipuri ale libertății

Absența rostului în aventura umană este chiar condiția libertății, dar și blestemul ei, constrângându-ne să descoperim acest sens în clarobscurul și indecizia din noi. Ne săpăm calea prin labirintul de erori și de fundături, de unde tâșnește uneori o rază de lumină. Și cum ne credem salvați, apare un alt pericol. Libertatea, capacitatea fiecărui bărbat și a fiecărei femei de a-și organiza viața așa cum crede de cuviință are cel puțin trei stadii, care nu sunt întotdeauna în continuitate: revolta, constrângerea și singurătatea. La ieșirea din copilărie se manifestă mai întâi ca răzvrătire împotriva familiei, profesorilor, ordinii prestabilite. Individul dorește să se dezvolte în absența tutelei, să își dovedească forța. Sunt propriul meu stăpân, urlă adolescentul sau adolescența care a beneficiat de educație și ține să rupă lanțurile. Și atunci apare constatarea că libertatea înseamnă și responsabilitate, obligându-ne să ne asumăm consecințele propriilor fapte. Trebuie să răspund de mine însumi, fără a mă eschiva: nu suntem niciodată liberi altfel decât legați cu un lanț scurt care ne limitează și ne definește, în același timp. Moment pe cât de uluitor, pe atât de constrângător. Prețul, dreptul de a vorbi la persoana întâi, de a

spune Eu, este o solitudine existențială care se poate învecina cu disperarea. Sunt singurul care suferă, care moare, copleșit de mine însumi, prizonier pentru totdeauna al trupului care mi-a fost lăsat și al istoriei pe care am trăit-o. Iată fața întunecată a autonomiei noastre. Cu cine să mă iau la harță când sufăr, când bat pasul pe loc, când eșuez, din moment ce sunt singurul obstacol ieșit în calea mea? Numai emanciparea este exaltantă; libertatea cucerită e dezamăgitoare.

Drept care e tentant să-i joci renghiuri, să vorbești mai degrabă despre o eliberare fără sfârșit și să prelungești revolta adolescenței cât mai mult cu putință. De parcă la 30, la 40 de ani ai mai fi în grija părinților, a societății cărora le-ai putea imputa toate dificultățile pe care le întâmpini! Nevinovăția se duce odată cu rotunjimea și catifelarea obrăjilor: vine o zi în care ajung cu adevărat autorul propriilor mele fapte, fără a mai putea arunca răspunderea pe seama altcuiva. Va trebui să dovedesc de ce sunt în stare și voi fi judecat în funcție de aceste dovezi. Acestea sunt nenorocirea și farmecul de a te face mare, de a ajunge adult. De aici decurge faptul că nu mai încetează compromisurile între nesupunere și cererea de sprijin: aveți grijă de mine când îmi merge rău, dar lăsați-mă-n pace când îmi merge bine. Aceasta ar fi dovada de tandrețe a societăților noastre democratice: atenuarea singurătății cetățenilor prin exercițiul solidarității care ne protejează drepturile și ne ușurează povara chinurilor.

Sensul vieții este, așadar, o întrebare care supraviețuiește tuturor răspunsurilor date. Vine o clipă în care trebuie să terminăm cu „Cine sunt eu?” pe care să-l înlocuim cu „Ce pot face eu?” Ce mi-e permis să întreprind în această perioadă a existenței mele? Pentru a evada din tine însuși e nevoie să-ți amintești că „drumul cel mai scurt de la noi la noi înșine e universul” (Malcolm de Chazal). Bogăția unui destin este întotdeauna legată de întâlnirile care l-au împodobit și fără de care niciunul dintre noi nu ar avea nicio consistență. A îmbătrâni înseamnă a cinsti recunoașterea unei datorii fără sfârșit: suntem alcătuiți din toți acești alții cu, care ni s-au încrucișat pașii, *fiecare dintre noi este o operă colectivă care își spune Eu*.

Mulți, după cum se știe, se străduiesc să fie ceea ce în realitate nu sunt ori să disimuleze adevărata lor natură (în registrul orientării sexuale, de pildă). După care se bucură să se convertească în ei înșiși (Seneca), să ajungă în adevărata lor fire ca într-un port liniștit, la adăpost de furtunile lumii. Să te găsești, să-ți găsești calea: aceasta este prima etapă a împăcării cu tine însuși, clipa miraculoasă în care ajungi stăpân pe soarta ta, în care încetezi să mai fi comandat din exterior și acționezi conform propriei voințe. Fericiți cei care știu de foarte devreme ce li se potrivește și nu se pierd în tergiversări, în

digresiuni. Cândva, în Occident, ate converti în tine însuși implica renunțarea la ființa ta cea adevărată, fie supunându-te legii divine, fie ascultând de un stăpân ori de o normă morală anume.¹³⁹ Te conformai unui comandament social, chiar reprimându-ți adevărata vocație. Dacă vrei într-adevăr să-ți schimbi viața, trebuie în prealabil să consideri că îți aparține mai degrabă ție decât lui Dumnezeu, bisericii, sinagogii, moscheii, comunității de care ții ori clasei de origine. Ceea ce presupune nu doar o slăbire a legăturilor tribale, de clan sau tradiționale, dar și certitudinea că schimbarea, de la o generație la alta, este preferabilă stabilității. A crește, a ajunge la majorat, conform crezului Iluminismului, înseamnă să treci de la heteronomia copilăriei, când erai sub supraveghere, la autonomia maturității, când se presupune că-ți formulezi propria lege.

Dorința de a avea o viață a ta, nu o uniformă impusă de conveniențe sau de ceilalți, este o aspirație recentă în istorie. Un angajament american, mai ales: fiecare va scrie după dorința sa scenariul propriului destin. Promisiune, desigur, ambiguă, deoarece e limitată de inegalitățile sociale și de discriminări de toate felurile. Lumea Veche, înrădăcinată în trecutul ei aristocratic, a rezistat multă vreme acestui comandament. Ajungi acolo, dai de o existență de-a gata și nu ai decât să o îmbraci¹⁴⁰, spunea Rainer Maria Rilke la începutul secolului XX, la Paris. Până și dorința unei morți personalizate, nota scriitorul, devine din ce în ce mai rară, fiecare fiind „fericit să dea de una care, cât de cât, să i se potrivească”.¹⁴¹ Și asta fiindcă suntem liberi, fiindcă avem un destin al nostru. Oamenii alienați nu au destin, ci doar o direcție comună, mergând în bloc compact către una și aceeași destinație. Individul democratic se revoltă contra acestui comportament de turmă, căci ține să fie proprietarul propriei persoane. Numai că această bucurie de sine, plăcerea de a fi suveran al propriilor teritorii nu împiedică ființa să fie sensibilă la accidente fericite aduse de hazard: de exemplu, să întrețină un vis al depozitării, a cărui perfectă ilustrare este iubirea, întrucât a iubi înseamnă, în primul rând, a nu-ți mai aparține, a consimți de bunăvoie și nesilit de nimeni să fii expropriat de tine însuși.

O ușă deschisă către necunoscut

A trăi bine, la orice vârstă, s-ar putea rezuma la un dublu comandament: să nu te mai schimbe nimic, odată descoperită formula potrivită, dar să rămâi disponibil în fața frumuseții lumii. Fără a renunța totuși la propria persoană, poți dori ca viitorul să aibă un chip surprinzător, să capete nu atât imaginea repetiției exasperante, cât pe aceea, mai agreabilă, a neașteptatului. Simplul fapt de a presimți, în

tinerețe, un destin favorabil îți permite adesea să dăruie zidurile care te țin prizonier. Farmecul plecărilor, al rupturilor este acela de a ne arunca în necunoscut, de a face în pânza vremii o despicătură benefică. Principiilor plăcerii și realității le-ar trebui adăugat un al treilea, principiul lui Afară, ca regat al diversității, al ineputizabilei savori a lucrurilor. Locul de-alt undeva, locul străin este deseori spațiul revelației.

Se întâmplă ca în timpul unei călătorii sau al unui accident neprevăzut să ni se ofere intuiția unor alte lumi tulburătoare, asemenea lui Pécuchet, care, excitat de o țărancă, splendidă în indecența ei, pe care o spiona de după niște tufișuri, își pune pentru o clipă sub semnul întrebării vocația de copist înverșunat. Este oare surprinzător că această chemare a misterului predomină mai ales în cele trei domenii – religie, erotism, călătorii —, în cele trei locuri ale transcendenței omenești care înseamnă chemarea către carne, chemarea către Dumnezeu și chemarea către alte continente? Trebuie să treci măcar o dată în viață de această ușa deschisă către spațiile neexplorate, fiindcă este ușa sacralității: totul este suspendat în iminența saltului, comparabil cu o convertire religioasă ce ne eliberează de noi înșine, de puterile asfixiante ale rutinei. Inopinatul este versiunea laică a mântuirii.

Faptul că viitorul este aleatoriu, așadar marcat de plasticitate, e șansa pentru ca un lucru nemaipomenit să ni se întâmple, fie și în ultimii ani ai vieții. Înlăcărea de a înfrunta valurile aventurii nu se risipește nicicând. În orice moment ar trebui să fie cu puțință să pornim către noi destine. Totuși cu următorul risc: cel care a stat 30 de ani doar în halat și-n papuci nu este înarmat pentru extravaganțele eroismului de ultimă clipă. Avem prea multe exemple de cincantenari, bărbați sau femei, sedentari și cocoloșiți, care s-au apucat cu înverșunare de sport, de azi pe mâine, și au sfârșit prin a ajunge la urgență. Seniorul care se ia dintr-odată drept acrobat și se apucă de bungee jumping, pensionara care se deghizează în călătoare și se afundă în nisipurile cine știe cărui deșert, străbunicul care-și descoperă vocația de Casanova și e scuturat de bani de puștoaice dezghețate sunt figuri bine-cunoscute ale comediilor. Nu totul este posibil la indiferent ce vârstă și există și o decență a capacității fizice. În *Jurnalul unui preot de țară*, Bernanos vorbește despre bărbații treziți de războiul fără de care nu ar fi rămas decât niște „cioturi de bărbat”. A dat Domnul să nu mai avem nevoie de război pentru a ieși la lumină. În fiecare etapă a vieții rămâne posibilitatea de a proceda la scuturarea metaforică de bani a bătrânului (ori a bătrânei).

Poate că, pentru a evita ruginirea sufletului, ar trebui să adăpostim în noi dușmanul cel bun, conform unui precept din Evanghelii,

daimonul fecund, nu steril. Să învățăm să devenim noi înșine cel mai destoinic adversar, cel care ne trezește și ne stimulează împungându-ne. Poate că acesta este secretul unei vieți de dorit: să ne cultivăm diviziunea corectă care ne pune-n mișcare și ne constrânge să înaintăm printr-o ușoară, dar fertilă șchiopătare.

„Dacă demonii ar trebui să mă părăsească, mă tem că îngerii mei nu le-ar prelua avântul”. (Rainer Maria Rilke)

A reuși, dar nici chiar așa

Ce se întâmplă odată ce am reușit în viață? ¹⁴² Ne culcăm pe lauri, îi așteptăm pe ceilalți să ne încoroneze, să ne acopere piepturile cu decorații, cu nimicuri zornăitoare, ne administrăm succesul ca pe un obiect de patrimoniu? Problemă pasionantă a ultimilor ani pentru marii antreprenori industriali, pentru marii cercetători, matematicieni, navigatori, artiști, de ambele sexe, ajunși în culmea gloriei și obligați să continue, orice ar fi, ca paraziți ori ca martori ai propriei opere care i-a aruncat după ce i-a folosit. ¹⁴³ O viață reușită, dacă există așa ceva, iese din logica restului pozitiv ori negativ. Ea nu e altceva decât un șir de provocări și de înfrângeri peste care s-a trecut, de motive rușinoase care-i constituie reversul. Să fie existența un pisc pe care, până la urmă, reușești să îl escaladezi pe la 50 de ani, după care începi să cobori din nou spre câmpie, admirând crepusculul? Metafora este ispititoare, dar tot doar o metaforă rămâne. A îmbătrâni înseamnă deseori a face un recensământ melancolic a tot ce nu am putut realiza. Această melancolie schițează însă prin contrast un vast domeniu de deștelenit: ceea ce ne rămâne de explorat.

La modul ideal, o existență reușită aduce în convergență toate scopurile urmărite, către o totalitate determinată, către ceea ce vechii greci numeau excelență, o formă de perfecțiune într-un domeniu anume. Uneori, viața care ia sfârșit răspunde principiului condensării: terminăm în numai câțiva ani tot ce neglijaserăm mai înainte. Nimeni nu poate, cu riscul de a cădea în generalizări vagi, să definească precis ce este o viață reușită, în schimb *fiecare știe din instinct ce este o viață lipsită de valoare ori urâtă*. Întrebare fundamentală în educație, la fel ca în politică: cum să-i consolezi pe cei care pierd, cum să potolești competiția, cum să-i aduci înapoi în cetate și să le oferi o altă șansă? Cum să eviți ranchiuna, ura de nestins, cum să-ți revii după ce ai ratat, pentru a evita să spui ca acel personaj al lui Zweig: „Există mereu în mine un învins care vrea să-și ia revanșa”. ¹⁴⁴ Poate ar trebui să vorbim despre o *viață înfloritoare*, o viață care se deschide către neprevăzutul tulbure, care scapă de obligația bilanțului și antamează o forță a viitorului, chiar când ajunge aproape de capăt. Conceptul de reușită are ceva ce mai degrabă ne încurcă: pare a pune capăt căutării,

Întrucât situația cea mai de dorit a fost atinsă, odată ce aventura s-a încheiat.

Îndeplinirea obiectivelor, a misiunii este motivul unei imense mândrii atinse de culorile melancoliei. Dulcea tristețe a unei vieți care a încetat să mai rătăcească, fiindcă își închipuie că și-a găsit portul, sortită de-acum să rămână încremenită. Trebuie să ne imaginăm un Ulise nefericit, odată ajuns acasă, după cum sugera marele poet grec Konstantinos Kavafis (1863 – 1933), care-i dorea lui Ulise să ajungă cât mai târziu cu putință în Ithaca:

*„Dar nu-ți scurta defel călătoria:
Cât mai mulți ani e bine să dureze.
Când în insula ta vei ancora, bătrân.
Bogat, cu tot ce-ai adunat în lungul drum.
Să nu sperî bogăție Ithaca să-ți ofere.”¹⁴⁵*

Întoarcerea nu ar trebui să fie decât o nouă escală. Cel mai drag obiect al dorinței noastre este de preț doar atât timp cât rămâne inaccesibil și, mai ales, neștiut: apreciem mai degrabă drumul decât destinația, iar faptul că ne mișcăm ne face să fim vii. Unii dau adevărate dovezi de ingeniozitate pentru a nu le reuși chiar totul în domeniul lor, spre a proteja viitorul și a nu ridica obstacole în calea lui. (Precum bogătașii care se ruinează aproape voluntar pentru a lua de la capăt aventura palpitantă a îmbogățirii.) Dumnezeu, spun Evangheliile, vrea să fie căutat nu pentru a fi găsit, ci pentru a continua să-l căutăm.

Așadar, nu ne rămâne decât să eșuăm, să încercăm, să eșuăm din nou, să încercăm, să eșuăm încă și mai abitir, cum zicea Samuel Beckett. Cum se poate naște adevărul din eroare, dintr-o neconținută corecție a eșecurilor prin care trecem? Chiar ajunși la o vârstă onorabilă, încă nu suntem în întregime ceea ce am fi putut fi. Există o oboseală de a rămâne lipit de tine însuși ca stridia de stânca ei și o frumusețe în a te părăsi cât de puțin, în a fi iarăși pus la încercarea noutății ori a alterității. Cine m-ar putea îmbogăți, cine m-ar putea lega de ceva mult mai vast decât mine? Ce nefericire în a nu avea decât o viață, un trup, o identitate, un sex, în loc să fim multipli, să ne putem încarna în voie în miile de destine posibile, care ne înconjoară! Atât de mult mi-ar plăcea să reasc ca femeie, hindus, sud-american, locuitor al Evului Mediu, al Renașterii, al Imperiului Mayaș, ba chiar ca lup, ca urs, ca pițigoi, să cunosc o metempsihoză fără sfârșit!

Nu totul e cu putință

O viață fericită nu este doar „un vis de adolescent realizat la vârsta

coaptă” (Vigny, *Cinq-Mars*) ci și un destin asimilat unui lucru cu mult mai vast, deschis către o anume dimensiune. Existența de aici, de pe pământ, este ceva perfect în oricare dintre clipele sale și de perfecționat în fiecare moment, cu condiția să facem deosebirea dintre potențial și posibil. Cel dintâi este crucial în adolescență, când se etalează talentele, când se cultivă abilitățile prin muncă și învățare. Ține de dezvoltarea interioară indispensabilă fiecărei persoane. La tine însuși ajungi prin activitate și cunoaștere. Posibilul ține de un alt ordin: exterior individului, reprezintă un compromis între lume și aspirațiile personale, dezvăluind fiecăruia aspecte necunoscute care îl obligă să se autodepășească. Mă realizez prin intermediul capacităților mele, mi-o iau înainte, mă recreez prin cele deja trăite. Iată ce înseamnă expresia: nu m-aș fi crezut în stare să fac lucrul acesta! Trecem, grație posibilului, de la direcționarea de sine la augmentarea propriei ființe prin intermediul realității.

Să nu ne lăsăm purtați de speranțe fără sens: începând de la o anumită vârstă, nu mai putem să ne punem viața în joc ca pe un zar gata de a fi iarăși aruncat, nu mai putem face orice, nu ne mai lansăm în cercetări biologice, nu ne mai apucăm de curse de automobile, de parașutism, de matematici. La 60 de ani este încă mai puțin adevărat decât la 20 că numai cerut ne e „limită”. Aceasta este atitudinea americană a lui *can do*, a lui „poți s-o faci” dacă-ți suflecî mănecile, optimism al unei națiuni de pionierat ce crede în asimilarea eficienței cu voința. Putem astfel, mai puțin decât oricând, să ne sustragem necesității alegerii și să ne abandonăm în brațele beției pe care o dă lipsa de limite. Vârsta reduce incertitudinile. Însă constrângerile, limitându-ne posibilitățile, ne întăresc libertatea.

Rămânem totuși, în anumite momente privilegiate, cuceritori de elanuri, de dorințe, de visuri atât de bogate, încât nu mai suntem în stare să alegem, încremeniți în fața multitudinii lor. Este un soi de amețală care ne poate paraliza, analogă vertijului adolescentului care vede deschizându-i-se înainte toate drumurile. Atunci „realul este atât de îngust, iar posibilul imens”, după cum spunea Henri-Frédéric Amiel în *Jurnalul* său: acel rentier elvețian din secolul al XIX-lea a fost întreaga viață cuprins de abulie și nu a reușit să întreprindă nimic, neputând-o lua în toate direcțiile în același timp. La fiecare vârstă, noi posibilități ne așteaptă în lumea aceasta. De la psihanaliză putem aștepta, cum zicea Freud, nu să „ne împăcăm cu realitatea, ci cu propriile aptitudini. Să vrei ce vrei, să poți ce poți. A nu vrea ceea ce poți înseamnă să cedezi în fața realității. Nu a putea ceea ce vrei – ori crezi că vrei – ține de puterea absolută, ci a putea să joci până la capăt partida, să-ți spui povestea, să răspunzi lumii în felul tău. A iubi și a munci”.¹⁴⁶

Aceasta este vara indiană a vieții: recucerirea posibilităților

pierdute, chiar când câmpul virtualităților se îngustează zi de zi, ca o piele tăbăcită. Trebuie să rămâi o conștiință deschisă, care se lasă emoționată și impresionată, fără a fi nicicând potolită. Evocând o mică vânzătoare de cafea cu lapte, cu chipul „împurpurat de razele dimineții... mai trandafiriu decât cerul”, care trece de-a lungul trenului oprit în gară, în beneficiul călătorilor abia treziți, Marcel Proust scrie: „În fața ei am simțit acea dorință de a trăi ce renaște în noi de fiecare dată când redevenim conștienți de frumusețe și fericire”.¹⁴⁷ Savoarea zilelor care trec stă în acest lucru foarte simplu și capital, în același timp: să nu știi ce vei găsi, să descoperi noi cărări, să nu fii întors în permanență în tine însuși. Aceasta este *măreția de a o rupe cu ceea ce este*, visul de a evada. Ce ne putem dori mai mult în cursul existenței? Evenimente minunate, întâlniri miraculoase cu ființe excepționale care ne ridică mai sus decât credeam că suntem. Care ne dăruiește grația vizitei Sfintei Fecioare la vara sa, Elizabeta. Rugăciunea oricărui bărbat sau a oricărei femei în vârstă: Dă-mi, Doamne, o ultimă vâlvătaie-a iubirii, reculegerea dinaintea sfârșitului, încă o naștere târzie pentru ca ultimii mei ani să fie luminați de bucuriile pe care mi le-a hărăzit soarta. O viață „reușită” înseamnă o existență în stare de perpetuă renaștere, în care capacitatea de a reîncepe depășește ceea ce deja e dobândit, atingând forța unei izbucniri neîntrerupte.¹⁴⁸ Este necesar ca, în același timp, să fim mulțumiți cu ce ne oferă viața, dar și să-i cerem mai mult, să dăluim în ea așteptarea miracolului, a învolburării. O existență este cu atât mai bogată cu cât distanța dintre punctul de plecare și cel de sosire este mai mare: să te naști în ghetou și să sfârșești ca mare artist, cum s-a întâmplat, de pildă, cu muzicianul și producătorul Quincy Jones. Există întotdeauna o modalitate elegantă de a ocoli fatalitatea, chiar dacă nimeni, până la urmă, nu scapă de ireparabil.

Urmărirea unei vieți captivante trebuie să asculte de două comandamente contradictorii: să ne împlinim destinul, dar să rămânem totodată atenți la freamătul lumii, la cântecelul lucrurilor stranie. Să ne lăsăm scufundați în minunata zi de azi, dar și să ne arătăm disponibilitatea și față de farmecul venit din afară. *Fericire a continuității, fericire a suspendării*, fericire a contracției pe de o parte, a dilatării pe de alta, serenitate și beție, ritornelă și fugă. Contrastul dintre unele și altele este unicul generator de exaltare.

A TRANSMITE ÎN PLINĂ NEÎNȚELEGERE

Într-o democrație, spunea Tocqueville, fiecare generație este o nouă națiune, iar tradiția este nu atât un imperativ, cât o informație. A transmite a devenit o sarcină problematică: pentru maturi este mare

tenația de a înșenunchea în fața celor mai tineri, de teamă să nu fie suprimați, după cum deja o semnalase Platon în **Republica**. Însă a accepta totul din partea noilor veniți, a mătura cu dosul palmei moștenirea căreia îi suntem depozitari nu înseamnă a ajuta urmașii, ci a-i menține în temnița prezentului, a-i închide în pura actualitate căreia îi sunt oglindă și ecou. Moment în care nu am mai fi maeștri ai maturizării, ci ne-am transforma în maeștri ai prosternării. În loc să învățăm necesitatea timpului îndelungat, am ajunge servilii curtezani ai tinereții și ai clipei.

Dacă e să ne luăm după un clișeu, am trăi inversarea relației educaționale, grație inovațiilor tehnologice. Copiii ar deveni părinții părinților lor și i-ar învăța, zi după zi noțiunile elementare ale internetului. Nu ar fi altceva decât niște „indigeni digitali” (Nicholas Negroponte), delegitimând reputația cunoașterii și a înțelepciunii atribuite, din greșeală, adulților. „Important nu va mai fi să aparții unei anumite clase sociale, rasiale ori economice, ci generației potrivite. În prezent, bogății înseamnă tinereții și defavorizații, bătrânii”.¹⁴⁹ De acum, cei mici au sarcina de a-și educa părinții și de a-i adapta, la fel ca fiii și fiicele imigranților, la noul mediu mondial. Ierarhia vârstelor ar fi dată peste cap: „bătrânii” nu ar mai avea ce să-i învețe pe ceilalți, ci doar să învețe ei înșiși, fiindcă tocmai ei ar fi noii analfabeți, excluși de noile unelte. You are too cool for school, ziceau, după câte se pare, Jeff Bezos și Steve Jobs (sunteți prea șmecheri ca să vă mai duceți la școală, care nu produce decât roboți). Numai că accesul tuturor la toate cunoștințele nu are nimic de-a face cu inițierea într-o disciplină specifică. A da click pe astrofizică sau pe chimie organică nu face din noi astrofizicieni sau chimiști și nici măcar beneficiari ai vulgarizării științifice. Doar niște analfabeți pedanți. Democrația clickului nu e decât democrația ignarilor. Savantul nu este un diletant care a reușit, ci un om care a muncit întreaga viață, aprofundând unele și aceleași subiecte. Ne revenim din aceste himere cu atât mai mult cu cât numeroși mari patroni din Silicon Valley le interzic propriilor copii accesul la ipad-uri, tablete și alte tipuri de computere care dăunează concentrării și creativității. Nu ar trebui confundată cunoașterea cu priceperea de a face un anumit lucru; dexteritatea tinerilor e o izbândă tehnică, nu o superioritate simbolică.¹⁵⁰

Dacă datoria noastră, ca oameni mai în vârstă, este să-i învățăm pe urmași despre trecut, să resuscităm marile personalități plecate în lumea morților, pentru ca acestea să rămână printre cei vii, să le dezgropăm din praful în care dorm, este însă necesar și să stăpânim noile unelte, riscând altfel să devenim niște străini în vremea noastră, spectre pierdute într-un univers de semne pe care nu le mai pricepem. Analfabetismul funcțional electronic al persoanelor în vârstă le privează de orice mijloc de supraviețuire în labirintul birocratic modern. Și astfel încearcă să se orienteze printre inovații la fel cum caută frecvența dorită pe scala aparatului de radio.

De la o anumită vârstă, cu toții devenim imigranți în timp. Vechile snobisme nu mai funcționează, reflexele s-au schimbat, limba comună e înșelătoare, avem cu disperare nevoie de mediatori, de traducători pentru a converti dialectele particulare într-un limbaj comun. Prin intermediul cuvintelor, suntem datați și situați social. Trebuie să reînvățăm obiceiurile tinerilor, să ne asumăm noile expresii, să ne punem în acord cu gusturile zilei, altfel ni s-ar reproșa: „Tați, nu mai ești la modă”, cum se zicea prin anii 'bo ai secolului XX. Lăcomia cu care învățăm argoul liceenilor, al periferiei, de parcă ne-am iniția într-o limbă străină, este dublată de rușinea de a-l utiliza altfel decât între ghilimele, de frică să nu părem ridicoli. Fiecare palier de vârstă are totemurile sale semantice, înjurăturile sale perimate, expresiile sale ieșite din uz, care îmbătrânesc odată cu el, în afara cazurilor în care, inventive ori ciudate, sunt considerate suficient de cuprinzătoare pentru a putea intra în lexicul comun. Însuși limbajul nostru sedimentează în enunțurile lui modelele și ticurile fiecărui deceniu, ce reapar la suprafață ca aluviunile unui fluviu.

Greșeala adulților este de a crede că toate acestea sunt bine știute, când, de fapt, cunoașterea nu este o masă uniformă, care merge cu același pas pentru întreaga omenire. Referințele s-au schimbat, marile date istorice nu mai trimit la aceleași trăiri. Trebuie de fiecare dată să ne reconvertim cu răbdare domeniile de activitate într-un idiom comun, fără a le vulgariza ori a le degrada, folosind o strategie de desincronizare intuitivă. Ne este necesar un GPS temporal pentru a pune toate categoriile pe aceeași lungime de undă. În cazul în care „cuvintele mor de sete”, cum zicea Octavio Paz, cea mai bună modalitate de a le ermetiza este de a le face din nou de dorit celor care nu doar le ignoră, dar nici măcar nu bănuiesc că ar putea exista.

Trecutul este o comoară pe care avem datoria de a o resuscita, pentru a nu-i lipsi de ea pe cei ce ne urmează. A le dărui cheile lumii nu înseamnă a-i invita să ne imite, ci, eventual, să ne conteste, dar în deplină cunoștință de cauză. Poate că vor întoarce împotriva noastră această libertate: „Te-am învățat limba mea. Și tot ce-ai obținut din ea e posibilitatea de a mă urî” (Shakespeare). Esențial e să putem spune: legătura e asigurată, filiația e împlinită. Ne-am înarmat copiii pentru viitor. Cu condiția să nu le transmitem numai sila de viață, de specia omenească, așa cum fac în zilele noastre atâția profeți ai dezastrului. Fiecare generație nu poate îndeplini decât un rol istoric precis, după care trebuie să facă loc. Nu este decât o za dintr-un lung lanț care a precedat-o și care-i va supraviețui. Se spune că Fred Astaire (1899 – 1987), care l-a întâlnit de mai multe ori pe Michael Jackson, care l-a inspirat și l-a asistat la filmarea clipului pentru „Thriller” (1982), i-ar fi trimis următoarea telegramă: „Sunt un om bătrân. Așteptam înlocuirea. Mulțumesc”.¹⁵¹ Adevăratul maestru trebuie să accepte să dispară odată ce și-a făcut treaba.

Partea a cincea

Ce nu moare din noi

Capitolul 9

Moarte, unde ți-e victoria?

„Toți oamenii sunt muritori; dar pentru fiecare om moartea proprie este un accident și, chiar dacă o știe și o aprobă, rămâne o nedreaptă violență”.

Simone de Beauvoir

Capra domnului Séguin

Orice poveste pentru copii oferă cel puțin două posibilități de citire: una edificatoare, cu scopuri educative, alta mai subtilă și uneori ascunsă. Să luăm *Capra domnului Séguin* de Alphonse Daudet, care, aparent, este o apologie a neascultării. Domnul Séguin este un crescător de animale care trăiește în Provence și nu reușește să păstreze nicio capră, întrucât toate patrupezele sale, unele după altele, ispitite de lumea largă, pleacă în sânul naturii și sunt mâncate de lup. Și când o cumpără pe Blanguette, se repetă același scenariu: capra tânjește și dă să fugă. Stăpânul o închide în grajd, dar capra reușește să scape printr-o spărtură din perete. Va zburda apoi, la rândul ei, pe munte, amețită de libertate, și se va ospăta, alături de caprele negre, cu iarba delicioasă. La sosirea serii însă se cutremură: lupul își face apariția prin iarba înaltă și o privește liniștit. Capra se bate cu fiara întreaga noapte, cu coarnele împungând spre pământ, dar în zori, epuizată și plină de sânge, se culcă și se lasă devorată.

Citită copiilor neascultători, povestea pare un elogiu adus disciplinei: oricine se ridică împotriva părinților sau educatorilor săi riscă tot ce e mai rău. Vai de cei care nu sunt cumiți! Dincolo însă de această morală fadă, există un înțeles mai substanțial: imediat ce o ființă vie ajunge la maturitate, se bucură de libertate până pe înserat, după care, chiar dacă luptă cu sălbăcie, tot îl doboară moartea. Capra domnului Séguin nu se predă, luptă până la epuizare, iar această bătălie nocturnă constituie întreaga valoare a poveștii. „Nu luptăm pentru a învinge răul, ci pentru ca acesta să nu câștige”.

(Seneca)

Te poți resemna în fața morții, poți face pace cu ea? Nu, fiindcă aceasta nu încetează, până la capăt, să ne transforme în praf, fiind „netrebnica” aceea care ne macină și ne face fărâme (Guy de Maupassant).¹⁵² Nu este un dușman cu care putem negocia, ci o lege

implacabilă care nu încetează să erodeze, zi după zi, procesele noastre vitale. Cu moartea nu putem decât să semnăm armistiții provizorii. „Viața este ansamblul de forțe care rezistă în fața morții”, spune fiziologul Marie François Xavier Bichat (1771 – 1802) într-o frază plagiată de mii de ori. Chiar dacă unii contestă precizia definiției¹⁵³, aceasta rămâne grăitoare. Murim în fiecare zi, în fiecare ceas care ne e acordat, iar cel din urmă va fi cel potrivit. Viața se naște din respingerea permanentă a sinuciderii celulare, *apoptoza* (Jean Claude Ameisen¹⁵⁴) care previne autodistrugerea organismului de către el însuși. A exista, o spusese deja Proust, înseamnă a rezista morților fragmentare și succesive care se infiltrează pe toată durata vieții noastre.¹⁵⁵ Parafrazându-l pe Bichat, am putea spune: „Moartea este ansamblul forțelor care aneantizează viața pentru a o resuscita mai bine”. Vom fi șterși de pe fața pământului pentru ca alții să se ivească la rândul lor.

Eternitatea îndrăgostită de timp

Epoca noastră îngână un bocet bizar: moartea ar fi amenințată. Ne îndreptăm către o penurie de decese. „Mă tem să nu fim ultima generație care moare”, scrie Gerald Jay Sussman, profesor la MIT (Massachusetts Institute of Technology) și specialist în inteligență artificială. Trăind despotismul unei obsesii fără rival, lupta împotriva morții a ajuns obiectivul celor mai bogați locuitori ai planetei, care țin să scape din lotul comun și, mai ales, de marea egalizatoare care e Doamna cu coasa. „Să-l ia naiba de corp fizic, doar nu prezintă niciun interes!”, strigă specialistul în robotică Hans Moravec. „Cu toții vrem să fim nemuritori”. Întrucât carnea și procesele biologice sunt cele care ne grăbesc ruinarea, trebuie mers cât mai rapid către o eră postbiologică, a roboților care gândesc, complecși și incoruptibili, permițând înlocuirea corpului cu o structură bionică. „Clonele, cyborgii, organele artificiale se unesc pentru a oferi un nou chip omenirii noastre.”¹⁵⁶ Spiritul ar fi în stare să triumfe asupra naturii, să ucidă boala și moartea care, odată trimisă la magazinul de antichități, ar face însăși nașterea de noi generații superfluă. Unii miliardari își construiesc cripte extrem de costisitoare, pentru a le adăposti creierii cu scopul de a-i recupera după tranziția tehnologică și reîncărcă în mașinărie.

Iată-ne intrați în era promisiunilor extatice. Pe 6 octombrie 2012, urologul și chirurgul Laurent Alexandre, partizan al transumanismului, susținea la Paris o conferință în care anunța apropiata dispariție a morții. Cum speranța de viață s-a triplat în ultimii 250 de ani, am fi, după părerea lui, în fața a patru scenarii: recul drastic din cauza poluării, stagnare, augmentare lentă până la 120 sau 150 de ani ori

creștere exponențială a duratei de viață, grație salturilor calitative permise de nanotehnologii, robotică și geniu genetic. Concluzia expunerii a tras-o prin această afirmație provocatoare (asupra căreia a revenit ulterior, cu umilință): „Convingerea mea este că unii dintre voi, cei aflați în sală, veți trăi o mie de ani”.¹⁵⁷ S-ar anunța o luptă titanică între siliciu și neuron, pentru a ne „interfața” creierul cu inteligența artificială. Nu doar că îmbătrânirea este reversibilă, grație acțiunii de „decronificare”, adică de întinerire celulară, dar chiar dispariția morții nu va mai fi decât o chestiune de timp. Această cută detestabilă din preistoria umanității ar trebui să treacă și ea în inventarul trecutului. Esențial e să rezistăm până când cercetările vor ajunge să doboare monstrul. Se știe că un neurochirurg italian, Sergio Canavero, dorește să grefeze capetele unor donatori aflați în moarte cerebrală pe corpuri de schimb noi, ca pe un hard disk care ar fi reinstalat într-un computer.

Plasticiana franceză Orlan lansează online, în 2011, în limba engleză, o petiție împotriva morții: „Ajunge. Ține de prea multă vreme. Trebuie să înceteze. Nu sunt de acord. Nu vreau să mor. Nu vreau să-mi moară prietenii. E timpul să reacționăm împotriva morții”. La rândul lui, un om de știință englez, Aubrey de Grey, propune regenerarea țesuturilor celulare pentru a prelungi la infinit speranța de viață. Pentru aceasta, a înființat Methuselah Foundation la care vor contribui donatori bogați. Noii demiurghi din Silicon Valley, printre care Raymond Kurzweil și a sa Universitate a Singularității, doresc să învingă moartea dându-i lovituri de miliarde de dolari: e de ajuns să fie stabilit prețul. „Pur și simplu moartea mă înfurie, nu are niciun sens”, spune Larry Ellison, cofondator al firmei Oracle și al șaptelea în topul mondial al bogăției.¹⁵⁸ „Pariez că îmbătrânirea este un cod, un cod pe care e de-ajuns să-l spargem și să-l piratăm”, spune, la rândul lui, John Yunis, patronul unui fond de investiții. Imortalitatea sau, mai degrabă, amortalitatea devine astfel revendicarea celor mai bogați oameni, avizi să dețină acest ultim privilegiu.

Pe bună dreptate, anunțarea morții iminente a morții (pe când alții ne prevestesc sfârșitul lumii) ne lasă perplecși. Aceste predicții răsunătoare riscă enorm, după cum spunea Hegel despre erudiție, să se îndrepte către stele și să sfârșească într-o vâlcea. Faptul ca mia de ani să fie într-o zi accesibilă fiecăruia o face totuși de dorit? Chiar e necesar să ne încăpățânăm să existăm, să împovărăm planeta secole întregi cu prezența noastră? Nu ne putem opri să nu ne gândim la paradoxul lui Ulise: primit de nimfa Calypso, urmare a unui naufragiu în drumul lui spre Ithaca, e îngrijit, hrănit, iubit, vreme de șapte ani, de cea căreia îi devenise amant. Preafrumoasa lui păzitoare îi propune

darul nemuririi. Ulise însă, plângând pe malul râului, visează să se întoarcă la ai săi. Calypso îl plictisește obligându-l să facă dragoste cu ea noapte de noapte. Chiar dacă Penelopa nu se compară cu splendoarea zeiței, Ulise tot vrea să se întoarcă acasă, să-și revadă ținuturile natale și familia. Atracția celor cunoscute este mai puternică decât seducția necunoscutului. Lui Zeus i se face milă de Ulise și, prin intermediul lui Hermes, îi ordonă lui Calypso să-l lase să plece: în patru zile, Ulise își construiește o plută, primește arome și hrană din belșug din partea gazdei sale, înfruntă talazurile și o furtună îngrozitoare și, până la urmă, ajunge la ai săi.

Textul poate fi citit în două feluri: Ulise, deși era atras de Calypso, își dovedește limpede preferința pentru o existență perisabilă, deci limitată. Cât despre Calypso, aceasta nu poate ascunde, atașându-se de el, că este o nemuritoare care se îndrăgostește de un muritor, de efemeritatea vieții. Ceea ce ne spune Homer este de o tulburătoare profunzime: zeii, sortiți să trăiască veșnic, în același timp invizibili și omniprezenți, ar fi invidioși pe mortalitatea oamenilor. Oare Iisus însuși, născându-se ca om pe acest pământ, nu și-a manifestat dragostea față de *încarnare*, mărturisind măreția eternității în timp, dar și valoarea timpului pentru cei care sunt increați? Pe cruce a vărsat lacrimi omenеști. Răspunzând „spiritelor nestatornice” care întrebau „Ce făcea Dumnezeu înainte de a fi făcut cerul și pământul?”, Sfântul Augustin răspundea că întrebarea nu avea sens, întrucât Dumnezeu, autor al tuturor timpurilor, nu putea face un timp înaintea timpului, fiindcă pentru El, în lipsă de timp, „nu exista atunci” și nici „niciodată”.¹⁵⁹ Totuși întrebarea nu era absurdă. Oficial, Universul, așa cum îl cunoaștem, a fost creat de Atotputernic pentru a face veșnicia de dorit. Și dacă a fost invers? Dacă Dumnezeu a inventat lumea, obosit de statutul lui? Nu s-a îndrăgostit de propria creație, deși își incita creaturile să facă tot posibilul pentru a-l întâlni în Paradis? Dacă omnipotența Lui era, de fapt, dovadă de slăbiciune, dacă datoria oamenilor era să-l ajute pe Dumnezeu să moară? Fiindcă adevăratul miracol este scurtimea vieții, nu construcțiile fantasmagorice ale religiilor care ne promet beatitudinea, adică, din punctul nostru de vedere, o toropeală fără sfârșit. Deliciile Edenului nu sunt atât de delicioase ca fugarul destin omenesc. Dacă există vreo eternitate, aici și acum se află, în locul în care trăim.

Norocul de-a muri într-o bună zi?

În istoria ideilor, distingem în general trei forme de nemurire: cea a poporului, la evrei, cea a cetății, la greci, și cea a individului, în creștinism.¹⁶⁰ Epoca noastră este legată de acesta din urmă, chiar dacă favorizează nemurirea fără zeu și împăcare, o simplă durată

nelimitată. Pentru mai multă precizie: este vorba mai degrabă despre o hiperlongevitate, întrucât chiar și o ființă omenească milenară ar sfârși prin a se stinge. În Evul Mediu, moartea nu era capătul vieții, ci doar trecerea către Creator: înfricoșarea de a fi pus față în față cu Dumnezeu, de a fi supus pedepsei pentru eventualele greșeli trebuia să șteargă spaima de stingere. Sfârșitul era poarta îngustă a mântuirii ori a damnării: îți pierdeai bietele tale bunuri pământești cu speranța de a dobândi altele, cu adevărat esențiale și pe veci. Spaima era atenuată de perspectiva răscumpărării.

Ce are unic ideea de eternitate și reinventarea ei de către creștinism este că ne acordă fiecăruia, cât de neînsemnați am fi, un loc sub soare. Persistența umilei mele persoane dincolo de paranteza terestră este un anunț sclipitor. Simplul fapt de a fi îmi dăruiește o durată potențial nelimitată dacă trec „testul” în fața Judecății de Apoi. Încercarea, ce-i drept, e atenuată de lunga digresiune a Purgatoriului, acea sală de așteptare a Mântuirii, în care sufletele defuncților stăruie până când li se hotărăște soarta. Altă invenție de geniu: Hristos moare în plină glorie, la 33 de ani. Un Iisus octogenar și decrepit ar fi făcut o impresie proastă. Pe cât este Dumnezeu Tatăl un bătrân solemn și teribil, pe atât crucificarea fiului în puterea vârstei este o găselniță narativă grandioasă. Evangheliile oferă o temelie religioasă mitului tinereții veșnice. Paradoxul creștinismului: *pentru a cunoaște viața eternă, trebuie să începi prin a muri*. Atunci Dumnezeu va cântări sufletele, intermediarii își vor desfășura pledoariile, Judecătorul suprem își va comunica decizia. Oamenilor le este oferit un sens, odată cu posibilitatea de a se răscumpăra în caz de rătăcire. Moartea este purificarea ce permite deosebirea esențialului de superfluu. Apariția mea pe pământ nu mai este un simplu accident, întâmplătoarea mea naștere mă așază pentru totdeauna în cadrul marii familii a potențialilor resuscitați. Sejurul aici, jos, e un pelerinaj între Cădere și Mântuire.

Cât despre nemurirea profană, pentru moment doar o ipoteză, nu e neapărat o bucurie. Unele promisiuni sunt însoțite de blesteme. În *Călătoriile lui Gulliver*, Jonathan Swift ni-l arată pe eroul său întâlnindu-se cu o populație de nemuritori, *Struldbrugii*, după o anumită vârstă, aceștia sunt singuri și nefericiți, fiindcă sunt lipsiți de drepturi civice și reduși la starea de ființe căzute în dizgrație, cărora le este alocată o minimă rație zilnică. Compozitorul ceh Leos Janáček a creat, în 1925, o operă intitulată *Afacerea Makropoulos*, după o piesă de teatru a lui Karel Čapek. Tema este următoarea: cântăreața Emilia Makropoulos, născută în secolul al XVI-lea, a fost folosită drept cobai de un magician care descoperise elixirul vieții. Mereu proaspătă, trei secole mai târziu, mereu de dorit, cu o voce de o puritate nealterată,

ea se simte plictisită de faptul că nu poate îmbătrâni și muri, agresând persoanele care o înconjoară cu longevitatea și dezinvoltura ei. Supraviețuiește fără a fi legată de „mediul lucrurilor și al umbrelor”, iar propriii copii, la fel ca prietenii, îi sunt indiferenți. „Voi, ceilalți, aveți norocul de a muri”, spune ea ființelor normale din jur. „O, Doamne, deschide-mi porțile nopții, ca să pot și eu să plec și să dispar!”¹⁶¹ Viața fără orizontul morții nu este decât un îndelungat coșmar și, din toate formele de plictiseală, aceea a nemuritorilor pare a fi cea mai rea. Fiindcă sunt condamnați pe veci la această stare.

***„Să iubești ce nicicând n-o fi văzut de două ori”?*¹⁶²**

În timpul conversației cu un tânăr poet, probabil Rainer Maria Rilke, într-un peisaj montan, Sigmund Freud evocă trecerea anotimpurilor. Poetul nu simte nicio bucurie la gândul că toată această frumusețe e sortită pieirii, care la iarnă va înceta. Lucrurile pe care și-ar fi dorit să le admire i se par degradate de caracterul lor provizoriu. Freud îi răspunde că tocmai efemeritatea le dă valoare și că frumusețea și perfecțiunea nu sunt prețioase tocmai pentru că nu durează. „Dacă ar exista o floare care nu ar înflori decât o singură noapte, rodul înfloririi ei nu ne-ar părea mai puțin maiestuos.”¹⁶³ Să presupunem, scrie el mai departe, că va veni o vreme în care tablourile și statuile pe care le admirăm acum s-ar dezintegra sau că, după noi, ar veni o rasă de oameni care nu ar mai înțelege nimic din operele poezilor și gânditorilor noștri, dacă nu chiar o epocă geologică în care tot ce trăiește pe pământ, ar amuți. Bucuria noastră în fața acestor lucruri minunate, perfecte nu ar fi mai puțin legitimă. Anticii, printre care Marc Aureliu, o presimțiseră: și cele mai mari civilizații vor fi supuse uitării și acoperite de praf. Totul va dispărea, totul va fi pierdut: limbi, specii, imperii. Acesta este prețul de plătit pentru că într-o zi ne-am ivit în istorie.

Acolo unde Rilke exprimă melancolia caducității, Freud exaltă euforia perisabilului. Spre a le prelungi dialogul, să ne închipuim pentru o clipă că dorințele lui Rilke ar fi satisfăcute: nici frumusețile naturii nu s-ar trece, nici cele ale culturii. Viața ar fi o perpetuă primăvară. Tot ce a fost clădit într-o zi va rămâne în picioare. A uita, a estompa, a înlocui ar deveni imposibil, iar secolele care trec ar rămâne într-un blocaj etern. Construcțiile tuturor culturilor, din toate timpurile, s-ar îngrămădi unele lângă altele. Tristeții irevocabilului i-ar urma dispararea interminabilului. Am fi colonizați și locuiți de integralitatea civilizațiilor anterioare și a evenimentelor trăite încă din copilărie. Dacă nu ar dispărea totul într-o zi, inclusiv noi înșine, viața ar fi intolerabilă, iar permanența, la fel de îngrozitoare ca eclipsarea. Există o sfâșietoare măreție a ceea ce nu durează altfel decât în clipita

unei revelații fugare, în convergența dintre moment și de-a pururi. Lucru exprimat foarte bine de acest poem al lui Jacques Prévert:

„Mii și mii de ani
Nu ar fi de ajuns
Pentru a trece-n cuvinte
Mărunta secundă a eternității
În care m-ai sărutat
În care te-am sărutat
Într-o dimineață în lumina iernii
În parcul Montsouris din Paris
Din Paris
De pe Pământ
De pe Pământul care e un astru”.
(„Grădina”, Cuvintele)

Dacă există o paradoxală tristețe a ruinelor, aceasta se întâmplă fiindcă ele încarnează, la scară minerală, împietrirea care ne pândește pe plan moral, *triumful timpului mort asupra timpului viu*. Orice european fervent este cuprins într-o zi la Roma, la Praga, Veneția, Viena, Atena, Cracovia, Granada de sindromul lui Stendhal: o senzație de sufocare în fața preaplinului de capodopere. Hipertrofia lumii de ieri, marile mausolee greco-romane, arabo-andaluze, austro-ungare, toate aceste construcții din piatră în întreaga lor splendoare, toate aceste palate, castele, bazilici ne strivesc. Fără a mai pune la socoteală giganticele muzee contemporane în care suferi de o veritabilă indigestie de capodopere. Toate aceste minuni baroce, gotice, romane nu ne spun deloc *îndrăzniți și voi!* Din contră, ne încremenesc în rolul de servitori ai imemorialului ori în cel de simpli consumatori ai timpului de odinioară. În fața acestor construcții-sarcofag ești cuprins de dorința contradictorie de a le păstra și de a le profana. Ești împărțit între pietatea conservării și sacrilegiul degradării. Este o chestiune de educație să smulgem aceste pietre moarte din inventarul strict al arheologiei pentru a le metamorfoza în edificii vii. Se pune problema să refacem inimile pulsatile ale orașelor noastre, ale națiunilor noastre, de a le integra în vremurile prezente. Este de datoria fiecărei generații să spiritualizeze din nou marile monumente dacă nu vrem ca acestea să decadă în comemorări sau în panurgism turistic. Reapropierea trecutului nu pe încheie niciodată.

Aceasta este tragedia existenței umane: trebuie să pactizăm cu ceea ce ne aneantizează, să admitem regretul și pierderea ca fiind consubstanțiale fericirii de a fi. Melancolia a ceea ce e trecător s-ar putea să nu se compare cu nefericirea a ceea ce nu ar trece nicicând, încurcându-ne cu perpetua sa prezență.

Îmi spun numai:

„La ora aceasta, în acest loc.

Am fost într-o zi iubit și-am iubit (...)”¹⁶⁴

Martirii andurantei

Utopia omului augmentat și nemuritor nu e de acum. Nenumărate metode au apărut în decursul veacurilor, ispitite de profeții longevității: injecții cu sânge tânăr, elixiruri ale vieții, restricții calorice, vegetarianism strict, ser magic, iaurt bulgăresc, DHEA¹⁶⁵ etc.¹⁶⁶ În lipsa tratamentului miraculos care i-ar garanta fiecăruia dintre noi, prin regenerare celulară sau prin criogenizare, o viață seculară rămâne cealaltă metodă: privarea sistematică. Încă din secolul al XIX-lea, Auguste Comte își impunea reguli teribile: limitarea excitanților, tutun, cafea, alcool, hrană; măsurarea porțiilor alimentare, privarea de sex, „cel mai perturbator dintre instinctele noastre”¹⁶⁷. Numai că, vai, fondatorul pozitivismului nu a trecut de 59 de ani, slab rezultat pentru un efort atât de dificil! Principalul argument care poate fi adus în fața militanților nemuririi este că, nevoind să moară, uită să trăiască. Prezervarea celulelor și a țesuturilor, reconstrucția pieselor defectate ca pentru o mașinărie, biotestele regulate, reprogramarea celulară, implanturile inteligente riscă să ne absoarbă întreaga energie și să ne îndepărteze de adevărata problemă: ce facem cu timpul liber? A încerca să-ți prelungești existența prin toate mijloacele, privându-te de alcool, de mese copioase, de dragoste, diminuând rațiile calorice, „ușurând farfuria pentru a lungi viața”, supunându-te suplimentelor cotidiene, vitaminelor, celulelor, sângelui – după exemplul unui Dracula metodic – înseamnă să-ți interzici să viețuiești pentru a supraviețui cu orice preț până dincolo de 100 de ani. Desigur, longevitatea este rodul unei loterii genetice și al lucrului cu sine însuși, dar, uneori, amintește de flagelările asceților din era creștină. Să recunoaștem că suntem cu toții împărțiri între dorința de a profita din plin de zilele noastre și cea de a ne cruța pentru a ne prelungi existența. Pe de o parte, sunt cei ce țin să reziste, pe de alta, cei ce vor să simtă, dar cei mai mulți dintre noi le vrem pe amândouă. „Puternica dorință de a dura” (Paul Éluard) devine o valoare canonică, deși, pentru a o cuceri, trebuie plătit prețul unor restricții teribile, ca în cazul acelui student american, erou al unui reportaj televizat de la sfârșitul secolului XX, care nu lua decât o singură masă pe zi, pe bază de cereale și de sucuri naturale, nu punea strop de alcool în gură, nu făcea dragoste și evita să se masturbeze – activitate extrem de periculoasă, pentru a ajunge la vârsta de 140 de ani. El dovedea, cu silueta lui famelică, o înfrigorătoare plictiseală. Așa arată, în zilele noastre, noii martiri ai nemuririi, care își asumă o stare

generală execrabilă prin metodele de prelungire a vieții, fără a-și pune întrebări legate de sensul acestei prelungiri și fără a vedea că-și transformă prezentul în infern. Cum spune Cicero, „chiar și o viață scurtă are o durată suficientă pentru a fi bună și frumoasă”¹⁶⁸. Care e secretul dumneavoastră? sunt întrebați cu lăcomie centenarii, bărbați ori femei. Invariabil, aceleași răspunsuri: să râzi din toată inima, să mănânci cum se cuvine, să bei îndestulat, să iubești din plin, să fumezi, să nu te lipsești de nimic. Exact ce fac și eu, care mă simt din ce în ce mai rău. Gândirea mă sfătuiește să mă potolesc imediat, dacă vreau să trec în anul viitor. Și-atunci cine sunt cei care își dau dreptul să facă tot ce îmi este mie interzis? De unde vin?

A câștiga timp însemna până de curând să câștigi ceva timp cu ocazia unor sarcini istovitoare, împovărătoare. De acum, înseamnă productivism înverșunat, acumulare maniacală de zile smulse din calendar și, cumva, să mori cu prețul de a ține să rămâi pentru totdeauna în viață. Existența, la fel ca iubirea, nu este un maraton în care trebuie să rezisti cât mai mult cu putință, obligat fiind la restricții și examene medicale complete, ci o anumită calitate a relațiilor, emoțiilor, sentimentelor. Mai are însă până și cea mai mică valoare, dacă este redusă la simpla funcționare a organelor, la permanenta repunere în funcție a acestora? Ce e mai trist decât acele aziluri pentru bătrânii care își așteaptă sfârșitul depănându-și iar și iar amintirile și care sunt hrăniți, îmbrăcați, treziți și spălați ca niște bebeluși uscați care bat câmpii?

Tocmai fiindcă dorim să abolim timpul, să-l uităm ori să-l accelerăm, ceva trebuie să se întâmple în sufletul oamenilor, ceva de ordinul bulversării, al neașteptatului. Intensitate sau prelungire, iată alternativa evident insuportabilă. *Platitudinea unor ani îndelungați și lipsiți de savoare sau plenitudinea unui timp trăit cu adevărat*. Riscul fiind ca, în locul nemuririi, să nu obținem decât o degradare lipsită de grandoare. Cât sarcasm în reflecția din același roman al lui Italo Svevo:

„— De ce continuați să fumați, în pofida pericolului la care vă expuneți?

— Mi-e frică să nu cumva să nu mor”.

Să ne amintim și că Serge Gainsbourg a fumat, din plăcere și până la capăt, între două și cinci pachete de țigări pe zi, în pofida a patru infarcte (al cincilea avea să-l doboare, în 1991).

Zombiul din noi

Sunt perioade în care existențele noastre se atrofiază și par, din

punct de vedere spiritual, dezactivate, asemenea acelor zombi din filmele de groază, suflete moarte, marionete fără creier și fără pasiuni, mânate însă de un apetit de nestins pentru carnea proaspătă. Ne fascinează acești monștri apăruiți în pictura occidentală a Renașterii, al căror nume provine din Haiti și care încarnează un soi de nemurire grotescă, întrucât nu pot nici trăi, nici muri, ci doar devora tot ce mișcă. Ce este un zombi? În cinematografie, un mort care nu știe că e încă viu; în realitate, un viu care nu știe că deja a murit. O ființă lipsită de cuvinte, care nu cunoaște decât icnetele aspre, vaietul fără sfârșit care-i simbolizează poziția de creatură blestemată. În aceasta, așa cum ne-a fost fixată de filmul lui George Romero¹⁶⁹, se amestecă stupoarea și ferocitatea. Este un suflet chinuit, care poate rămâne în stare de prostrație ani de-a rândul, trezindu-se dintr-odată, când ființe vii, animale ori oameni, se apropie sau fac zgomot. Mănâncă fără a-și potoli vreodată foamea, mănâncă mizerabil, mușcându-și degetele, lăsând să i se scurgă pe fața distrusă măruntaie și mațe, ca un vultur sau un șacal feroce. Creatură în putrefacție, care nu va ajunge niciodată la liniștea unui schelet, dovedește un fel de romantism morbid al descompunerii.

În zilele noastre, echivalentul zombilor sunt acei neo-morți cu statut juridic cețos, păstrați pentru transplanturi, din punct de vedere legal – cadavre calde sau reci, dar încă beneficiare ale câtorva funcții vitale¹⁷⁰. Zombiul este, totodată, o ființă distrată care s-a înșelat în privința datei și se întoarce înainte de termen, parodiind învierea promisă la sfârșitul vremurilor. Trebuie din nou ucis și, dacă este posibil, trebuie să i se distrugă creierul pentru a se putea odihni liniștit și pentru a-i lăsa în pace pe ceilalți. *Cartea egipteană a morților* susține că murim de două ori, prima dată când sufletul părăsește trupul, a doua oară, când moare și ultima persoană care își mai amintește de noi. Nu ne ștergem cu aceeași viteză din memoria celor care ne iubesc și, dacă unii ne elimină repede din amintire, în pofida durerii aprinse din ziua decesului, alții continuă să ne regrete. Nu murim chiar în ziua morții noastre, ci fie mai înainte, fie mai târziu, când doliul urmașilor ne așază în lungul lanț al celor duși. Câți artiști, cântăreți, actori, oameni politici nu au dispărut încă din timpul vieții, pentru contemporanii lor nemaiînsemnând decât un crud „credeam că a murit de mult”? După decesul lui Napoleon, din 5 mai 1821, s-au scurs aproape două luni până să se afle în Anglia și în Franța. Reacțiile au fost amestecate. „Nu mai e un eveniment, e o știre”, a spus Talleyrand. E groaznic să supraviețuiești propriei cariere, propriei reputații, fără a fi dus mai departe de aceasta; de unde și admirabila încăpățănare a unor actori de a muri pe scenă, cea care i-a hrănit și, în același timp, le-a dăruit transcendența.

Deseori ne comportăm, fără a o ști, ca niște cadavre dotate cu

vorbe, dar al căror resort e crăpat, mișcate doar de o mecanică lipsită de suflu. Marea provocare a fiecăruia, la orice vârstă: să știe să se ridice împotriva deșertului moral care-l înecă, să implore dispariția înainte de termen. Cel mai rău lucru nu e să treci într-o bună zi în lumea cealaltă, ci să nu fi ajuns nicicând să trăiești ceva esențial din perspectiva iubirii sau a sentimentelor. Vine o clipă în care ceea ce ai fost apasă asupra a ceea ce ești. Povară uneori considerabilă, pe care ne-am bucura să o putem lăsa jos ca pe un bagaj mult prea greu.

BEBELUȘI BĂTRÂNI ȘI TINERI FLECARI

Care este generația baby-boomers? Cea care exaltă tinerețea, teoretizează refuzul autorității, sfârșitul ierarhiilor și al puterii parentale. Totodată, cea care a măturat toate regulile sau tabuurile în numele atotputerniciei dorinței, convinsă că pasiunile noastre, până și cele mai deplasate, sunt inocente, iar a le multiplica la nesfârșit înseamnă a fi cel mai aproape cu putință de bucuria maximă, absolută. Numai că această generație indulgentă nu a dorit să-și învețe nimic copiii, în afara refuzului autorității asimilate cu arbitrarul. Din această carență a făcut dogmă, din indiferență - virtute, din abdicare - un nec plus ultra al pedagogiei liberale. Supremație a tăticilor amici, a mămicilor prietene, negând orice diferență între aceștia și copiii lor și oferindu-le celor din urmă numai un credo ultrapermisiv: fă ce-ți place. Iată de ce acești „adulți juvenili” (Edgar Morin) nu i-au înzestrat pe cei mici cu cele necesare pentru încercările care-i așteptau și, închipuindu-și că sunt pe cale de a crea o nouă omenire, au fabricat niște anxioși deseori tentați de conservatorism. De aici la progeniturile lor, o cerere de ordine, o înțepenire morală, o nevoie de repere cu orice preț: tinerii bătrâni au pretenții de la tații și mamele lor Peter Pan să-și asume în sfârșit vârsta și responsabilitățile. Numai că de acum cu burtă, cu chelie, miopi, copiii generației baby-boom, deseori ajunși persoane influente și serioase, au rămas lipiți de himerele lor. Vagabonzi bătrâni până-n mormânt, umăr la umăr cu tineri angoasați care îmbătrânesc prematur, conștienți că părinții lor, refuzând să se maturizeze, le-au furat tinerețea.

Și astfel vedem postadolescenți de 30 de ani arzând gazul acasă la părinții lor (și din rațiuni economice). Ca să nu mai vorbim despre jihadiștii, deseori proveniți din familii din care lipsește tatăl, care își oferă serviciile unor satrapă sângeroși care, în numele lui Dumnezeu, le ordonă să pună mâna pe arme, să țină femeile în sclavie și să ucidă, să ucidă fără sfârșit pentru a ajunge-n rai. Minunat exemplu al unei anarhii totale care se transformă în aservire supremă. (Ce este un anarhist? Un nostalgic al puterii absolute, care urlă „Nici Dumnezeu, nici stăpân”, negăsind un despot care să-i sucească gâtul.) Dacă fiecare treaptă de vârstă se ridică pe uciderea simbolică a celei precedente, băieții și fetele din ziua de azi, în

majoritate, sunt lipsiți de acest avantaj. Aceasta este drama sistemelor educative prea liberale, bazate pe egalitatea absolută dintre generații, care numai sisteme educative nu sunt. Transmiterea a fost întreruptă ca o legătură telefonică.

Ultimul exemplu, cronologic vorbind: promovarea tinerei suedeze Greta Thunberg, de 16 ani, ca eroină a luptei împotriva încălzirii globale. Propusă pentru Premiul Nobel, primită de numeroși șefi de stat și de papă, a antrenat în siajul ei zeci de mii de liceeni, jelind pentru planetă și oferindu-și chipul anxios, încadrat de două codițe, pe post de simbol al dezastrului care stă să vină. Numai că Pythia noastră scandinavă, combinație de Pippi Șosețica și Jeanne d'Arc, se mulțumește să reia ceea ce mass-media ne tot repetă de ani întregi, și anume că aventura umană s-a încheiat și că Apocalipsa e pe-aproape. Bizară ventrilocitate: lumea se extaziază fiindcă regăsește la Greta Thunberg și la follower-ii ei îngrijorările care le-au fost inculcate și leșină de admirație în fața acestei ecolalii infantile. Micii papagali ne mârâie prin procură și ne oferă o lecție bună, la care ar trebui să medităm. Numai că este vorba despre o simplă cameră de ecou, iar la populația puerilă regăsim în mod obișnuit cuvintele care i s-au pus în gură printr-o continuă îndoctrinare. Acest nihilism cu chip de bebeluș este direct inspirat de sectele catastrofiste. Propaganda friicii face ravagii printre micuții noștri, căroră li se prezintă zi și noapte cum globul terestru va lua foc, iar cataclismele ne vor distruge. În numele unei lupte drepte împotriva dereglării climatice, se creează generații înspăimântate, iar prin asta li se ascunde nepăsarea. Și mai degrabă sunt paralizate decât mobilizate. Dreptul tuturor de a confunda vârstele pune copiii în imposibilitatea de a-și trăi copilăria. „Greva mondială pentru viitor” se produce concomitent cu momentul în care tineretului i se explică faptul că nu mai are niciun viitor și că prăbușirea generală a început. Dacă grija față de mediu este universală, boala sfârșitului lumii e pur occidentală și spune multe despre cultura noastră.

Epoca noastră privilegiază o singură legătură între vârste: pasta reciprocă. Ne maimuțărăm copiii, care ne copiază. Când adulții visează la imaturitate, copiilor le revine sarcina zdrobitoare de a se dovedi responsabili. Numai că această responsabilitate le este dictată de profesori de panică, iar ei îi terorizează în loc să-i ajute să înfrunte viitorul. Îndoctrinarea cu disperare face ravagii asupra creierelor fragile și influențabile. Iar lucrul acesta nu mai este educație, ci blestem, deochi aruncat asupra noilor generații aflate în pragul existenței.

Capitolul 10

Nemurirea muritorilor

Nu există decât un singur avantaj în a te îmbolnăvi de tânăr, ba chiar de foarte tânăr, anume acela de a fi mai puțin surprins când, cu vârsta, trebuie să te tratezi, să-ți interzici anumite excese. Când moartea e invitată încă din primii ani de viață, ea dăruiește zilelor ce urmează o savoare specială. Își face astfel cunoscută muzica, altfel spus, inepuizabila fecunditate a durerii, viața de spital, recăderile sau remisiunile. Parcurgi astfel experiența vulnerabilității și nu mai ai impresia că degenerezi când e nevoie să te menajezi. Din copilul suferind se formează deseori un adult zdravăn. A ne aminti de toate relele de care am scăpat ne întărește încrederea în noi, pentru a trece peste cele ce vor urma. Și ne zicem, la fel ca Ulise: „Ține-te bine, inimă, vei îndura încercări încă mai crude”. E drept, ai trecut pe lângă ce poate fi mai rău, dar, mai ales, ai cunoscut bucuria de a fi scăpat: convalescența se înrudește cu fericirea negativă care, în primul rând, înseamnă absența răului. Plăcerea nebună de a regăsi utilizarea membrilor, dacă ai fost privat de ea, redescoperirea mersului, a poftei de mâncare, a companiei celorlalți. Pentru cel care iese din spital, din sanatoriu, dintre pereții unei încăperi sinistre, vine o clipă cu totul deosebită în care *ordinarul redevine extraordinar*, trama cotidianului, obișnuită pentru toată lumea, s-a transformat în ideal de preț. O fericire care ia naștere în primul rând prin dispariția nefericirii.

Ce ne învață bolile trupului?

Prin boală deprindem cel puțin trei lucruri: prudența, rezistența și fragilitatea. Pascal (1623 – 1662), în a sa *Rugăciune lui Dumnezeu pentru a cere buna folosire a bolilor*, o vedea ca pe o pedeapsă divină cauzată de o proastă folosire a sănătății. O considera o corecție necesară, o modalitate de a te detașa de bucuriile lumii, de plăcerile înșelătoare de aici, de jos. Pentru el era un „flagel ce consolează” și permite păcătosului să regăsească drumul către Dumnezeu. Este o viziune binevoitoare, în care păcătosul trebuie să asemene rănilor trupului său cu suferința lui Hristos pentru a răscumpăra păcatele omenirii. „Și te rog, Doamne, să simt laolaltă și durerile naturii, pentru păcatele mele, și alinarea Duhului prin mila Ta”. În ochii lui Pascal, boala constituia un semn divin, un mod de apropiere de Creator prin suferințele îndurate. Prin urmare, trebuie să-i mulțumești lui Dumnezeu pentru încercarea la care te supune. Această rugăciune pascaliană conține mai mult decât un ascetism morbid ce provoacă repulsie: orgoliul de a fi ales prin suferință, certitudinea de a avea trupul marcat de voința Atotputernicului. Boala este un mesaj trimis de cel din urmă celui mai credincios dintre supușii lui, un limbaj de descifrat cu pasiune, o Evanghelie specială; aproape o consolare. Condiții în care a suferi nu mai înseamnă să suferi, ci să te bucuri că

ai fost desemnat de Dumnezeu drept o creatură demnă de interes. Pedepsa este un pas spre Purgatoriu, o etapă esențială pe calea învierii.

Așadar, o boală, indiferent care ar fi aceea, fie și un simplu și banal guturai, este mai mult decât un accident. Este o aventură, o altă înfățișare a vieții, căreia fiecare îi e în același timp victimă și beneficiar. A fi la bunul plac al intestinelor, bronhiilor, articulațiilor este o minunată lecție de umilință. Poți „agăța” o boală care se naște în cel mai intim ungher al trupului tău și care, în cazul în care se agravează, sfârșește prin a te deposeda de tine însuși. Durerea este o pedagogie a deșteptării minții, cu condiția să o depășim. Ne lovește, ne trezește, ne dăruiește o identitate, ne asigură o ordine anume: putem fi cardiaci, bolnavi de plămâni, putem suferi de artrită, de scleroză sau de reumatism, avem hipertensiune ori colesterolul mărit și împărțim o asemenea condiție cu alte mii de ființe la fel ca noi. Persoanele atinse de aceeași boală se strâng la un loc, se destăinuie unele altora, își dau sfaturi, se simt mai puțin singure în suferința lor. Iată de ce fiecare societate, fiecare cultură și-a asumat afecțiunile omenești spre a le oferi sensuri diferite. Orice atingere adusă sănătății obligă la găsirea riposte: ceea ce îi doboară pe unii îi incită pe alții. Din acest motiv, romantismul a ridicat fiecare patologie la rang de preludiu al inspirației: sifilisul, în cazul lui Baudelaire și Maupassant; epilepsia, la Dostoievski, astmul în cazul lui Proust, cancerul în al lui Fritz Zorn, melancolia în cazul lui Rousseau ori Kafka.

Tuberculoza a generat o literatură impresionantă: nu a descris oare Thomas Mann, în *Muntele vrăjit*, sanatoriul de la Davos, *Berghof*, ca pe un loc al vacanței și veseliei, a cărei atmosferă l-a sedus pe tânărul Hans Castorp, venit în vizită la vărul său, în pragul războiului din 1914? Fermecat de locuri și de cei întâlniți, îndrăgostit de Clavdia Chauchat, va sfârși prin a rămâne acolo, sus, și prin a se supune „principiului nesăbuiței, principiului genial al maladiei”, convins că tuberculozii sunt deținătorii unei inteligențe speciale pe care nu o cunosc cei de la câmpie, locuitorii ținuturilor plate. Când va coborî, în sfârșit vindecat, o va face pentru a se duce să se amestece în demența agresivă a Marelui Război purtat de mase de oameni în principiu „sănătoase”. Altfel spus, „pentru a ajunge la sănătatea supremă, trebuie să fi trecut prin experiența profundă a bolii și a morții, tot așa cum cunoașterea păcatului este cea dintâi condiție a mântuirii” (Thomas Mann). Sănătoșii sunt bolnavi care se ignoră, pe când pacienților li s-a trezit deja o conștiință superioară, care le face de neconceput vindecarea. Granița dintre normal și patologic e arsă. Nu susținea oare filosoful și teologul Franz von Baader (1765 – 1841), pe urmele teosofiei lui și misticului german Jakob Böhme (1575 – 1624), cizmar de meserie, că boala este expresia unei vitalități dereglate, a

unei vieți care se întoarce împotriva ei și se devorează din propriu-elan?

Dincolo de aceste speculații, boala nu este atât o alegere benefică ori funestă, cât un blestem statistic. Este inevitabil ca fiecare să fie atins de o maladie în cursul vieții, cu risc crescut după o anumită vârstă. Nu este vorba despre vreo nedreptate, ci doar despre o probabilitate: *maladia este salariul longevității*. Unele boli ne apără de altele și mai grave, fiind para-focuri prin a căror recurență poate că se evită alte tulburări. Nu ne vindecăm cu adevărat, ci doar ne obișnuim, ne asimilăm propriile maladii. Altele sunt pe post de paravan, ducând la diagnostice greșite și ascunzând dereglări mai grave, ce se dezvoltă în tăcerea organelor și ne macină cu perfidie. Știți cum se zice: dacă după 50 de ani, dimineța, când te scoli, nu te doare nimic înseamnă că ești mort. Durerea e certificat de vitalitate. Organismul scrâșnește, protestează și se revoltă. Din acest punct de vedere, cu toții suntem propriii noștri „medici empirici” (Leibniz), pândind în carne semnele de ameliorare ori de slăbiciune. Mulți oameni, în pofida vârstei, continuă să petreacă, să bea, să tragă chefuri, fără a le păsa de consecințe. Alții se protejează, ca acei bătrâni rockeri care au trecut dintr-odată de la cocaină la ceai verde și bourbon cu apă minerală. Așa că unii chitariști sau cântăreți celebri, mai ridați decât scoarța de sequoia, scăpați vii din toate orgiile și supradozele prin care au trecut, par niște monumente în pericol, pe care nicio cotizație nu-i va putea vreodată reabilita.

Ierarhia durerilor

În tinerețe, corpul ne era prieten, un slujitor aproape. Nici măcar nu-l menajam, trebuia să-și revină de la sine, să fie gata s-o ia din loc și ne uluia cu rezervele și forța sa. Ne simțeam invincibili. După 30 de ani a început să protesteze și, până la urmă, a cerut o atenție constantă. Slujitorul a devenit un stăpân exigent, care ne hărțuiește și face mai fină linia dintre dezinvoltură și neliniște. Chiar am motive să mă alarmez ori nu sunt decât un fricos? N-am fost niciodată bolnav, zice fanfaronul. Ar fi timpul să te îngrijorezi. De când mă știu sunt suferind și-am dat gata toate bolile, zice altul. Vezi să nu te lauzi. Timorații citesc în cel mai mic rău simptomul unui dezastru ce se anunță. Trebuie de urgență să meargă la o consultație. O paloare, o palpație, o amețală când te ridici, o pierdere a suflului, o durere fulgerătoare de abdomen sunt premonitorii. Și cum societatea, în numele prevenirii, nu încetează să ne pună în gardă în legătură cu toate patologiiile posibile, generații întregi de ființe sunt îndreptățite să între în panică. Prudență devine celălalt nume al groazei. La care trebuie să adăugăm categoria bolnavilor de las-c-am-auzit-eu: aceștia

contractează toate afecțiunile despre care li se vorbește, inclusiv pe acelea ale celor mai buni prieteni ai lor. Păi, dacă asta li se întâmplă celorlalți, trebuie să mi se întâmple și mie...

Puține persoane pot trăi fără medic: nu fiindcă sunt cu adevărat bolnave, ci fiindcă au nevoie să se ocupe cineva și de ele, să le asculte. Sănătatea perpetuă, banala, monotona și invariabila sănătate li s-ar părea de nesuportat. Doctorii trebuie să le acorde atenție și să asculte, iar devotamentul, admirabil fie el, nu e îndeajuns. Peripețiile corpului suferind pot lăsa loc unor rivalități subtile: câți nu-și fac un titlu de glorie din bolile care i-au atins, dând la o parte cu dosul palmei pe oricine a trecut prin încercări mai ușoare? „Doar două ore și jumătate a ținut intervenția ta? Un fleac! Pe mine m-au ținut pe masa de operație opt ceasuri în șir. De trei ori am ieșit din comă și am încercat experiența morții care stătea lângă mine”. Aceștia sunt pacienții ostentativi. Zbuciumul le-a construit o statură formidabilă, așa că-și multiplică poveștile înfricoșătoare ca soldații care-și istorisesc experiențele de pe linia întâi. Aparțin aristocrației disperării și nu admit să fie asimilați cu maladiile minore, lipsite de anvergură. Bolile trupului au rangurile lor de noblețe și poporul lor de rând. Plebeul îndură prostește încercările cele mai înspăimântătoare, nobilii își poartă suferințele cu demnitate, transformându-și infirmitățile în medalii de onoare. Aceștia s-au întors din regatul umbrelor și mai că s-ar dezbrăca pentru a-și arăta pielea plină de cicatrici, de tăieturi sinistre pe care le supun atenției pentru a intimida. Sunt niște torturați mândri de stigmatele lor, niște Christii profani crucificați pe altarul Științei. Îți interzic să-ți compari problemele prin care treci cu încercările lor. Boala care i-a atins îi face ineputabili, drept care trebuie să-și comunice povestea fără întârziere. Fiecare zi e o nouă bătălie pe care o duc în fața martorilor, completând ziarul în care țin pagina-ntâi a propriilor traumatisme. Nu doresc compasiunea noastră, ci doar să ne uluiască. Reversul lăudărosului este stoicul discret. Acesta practică eufemismul, vorbind evaziv despre problemele lui minore de sănătate, deși e pe buza gropii.

Cât despre lăcomia cu care unii se informează despre necazurile voastre și vă propun să vă ajute, aceasta chiar e suspectă. Le place să vă știe suferinzi, întrucât vă detestau în deplină sănătate și se simt mai puțin singuri văzându-vă căzuți la pământ. Nenorocirea voastră îi bucură și le face suferința mai ușoară. A te îmbolnăvi în secolul XXI înseamnă, în același timp, a te felicita că ești contemporan cu progresele nemaipomenite ale medicinei, cu saltul înainte pe care aceasta îl va face odată cu inteligența artificială, cu imunoterapia, dar și a te teme ca nu cumva aceeași medicină să nu te poată salva. Într-o vreme în care numita disciplină încă mai ținea de magie ori de

vrăjitorie, Montaigne protesta împotriva doctorilor care făceau „sănătatea bolnavă” pentru a-și exercita autoritatea, prescriind tot soiul de unguente, pomezi, regimuri, ca să nu scape din mână pacienții. Scriitorul se baza pe cutumă și moravuri pentru a se menține în formă bună, fără a avea nevoie să consulte casta doctorului Diafoirus. Nu e nimic mai terifiant pentru contemporanii noștri decât să se ajungă la limitele științei. Dacă cine știe ce mandarin, ce înaltă autoritate ne mărturisește că nu mai poate face nimic pentru noi sau pentru cei apropiați, simțim cum se cascadează o prăpastie sub tălpile noastre. Modernitatea nu tolerează eșecul, ci vede doar lene, reavoință, obscenitatea supremă. La fel ca Montaigne, și noi ne știm răspunzători de propria sănătate. Independent de hazardul destinului sau de capitalul genetic, suntem propriii noștri medici, propriii eliberatori sau gropari. Și ce poate fi mai rău pentru un superstițios decât să-și vadă medicul de familie murind înaintea lui? De parcă ordinea priorităților s-ar fi inversat: cel care se presupunea că veghează asupra sănătății tale nu a detectat boala care urma să-l lovească. Astfel, cele pe care le afirma sunt aproape invalidate, ar fi trebuit să rămână la căpătâiul tău până la capăt, dar te-a trădat. Ca să nu mai vorbim despre profesioniștii care dau un prost exemplu: pneumologul care fumează și își scuipă plămânii, dieteticianul obez, dermatologul ars de soare, orelistul surd. Dacă doctorii văd cum le pier mulți dintre pacienți, există și pacienți care epuizează batalioane întregi de profesioniști, ca acel nonagenar îndrăgostit dintr-un roman al lui Gabriel García Márquez, care îngropase unul după altul o întreagă familie de medici, de la bunic la nepot, și supraviețuia sănătos tun diagnosticelor pe care respectivii i le puseseră¹⁷¹. Din acest punct de vedere, care ne este doctorul preferat? Cel care ne anunță că nu avem nimic, că este vorba despre o alarmă falsă. Ieșim ușurați din cabinetul lui până când un glăscior interior ne sugerează cu perfidie că poate s-a înșelat și că ar fi mai înțelept să mai întrebăm pe cineva pentru a fi confirmat primul diagnostic. Pentru cel torturat, angosta e fără sfârșit, căci aceasta îi dramatizează zilele și i-a devenit indispensabilă spre a-i da culoare vieții.

În definitiv, există o bucurie incontestabilă de a scăpa de o infecție; bucuria, spunea Spinoza, de a ști distrus ceva ce ai urât, de a vorbi despre un pericol de care te știi eliberat. Nu există admirație mai mare decât pentru acela care a supraviețuit unui accident, unei avalanșe, unui cutremur, decât pentru o persoană cu handicap care a reînceput să meargă, decât pentru un om în agonie care iese din comă, tot atâtea exemple care sfidează știința, mai ales când aceasta i-a condamnat. Miracole care ne ajută să ne suportăm condiția, ne luminează și cele mai întunecate stări cu o rază de speranță irațională. Minunată

senzație de a fi trecut pe marginea prăpastiei și de a fi scăpat cu bine. Posibilitatea de a ne folosi din nou de membrele, de corpul, de puterile noastre, de a ne ridica din patul de suferință, de a scăpa de dependența umilitoare de ceilalți este un moment savuros care ne readuce în starea obișnuită de bine. Ne revenim uimiți că suntem încă în viață și ne spunem: sunt mai puternic decât mi-aș fi închipuit. Dacă am putut înfrunta asta, atunci voi putea purta și alte războaie, îmi voi putea mobiliza noi resurse. Unicul sens al bolii este de a fi combătută, chiar dacă devine, cu timpul, un dublu întrețesut cu viețile noastre. O ținem la distanță, deși ghicim că e o luptă fără ieșire. Durerea nu ne învață nimic și nici nu ne face mai buni. Ne tratăm fără speranța de a ne vindeca, doar pentru a amâna dezastrul. Spectrul sfârșitului ne face și mai luminoasă lumina fiecărei zile. Există, din acest punct de vedere, un optimism tragic care se naște din dialogul nostru cu viața, când aceasta ne întoarce, după o luptă îndelungată, încrederea pe care o avem în ea. Înfruntăm flagelurile cu hotărâre și modestie, hotărâți să nu cădem în genunchi. Cetățeanul contemporan este subiectul suferind al revoltei împotriva suferinței sale. Fragilitatea îi este și atu în cadrul unei comunități de o fecundă neliniște, care îl leagă de ceilalți pacienți. Ceea ce individualizează persoanele indiferent de vârstă este energia pe care o depun și care îi duce înainte. Unul seamănă cu un stejar doborât de o nimica toată, altul, deja îngropat de unii, supraviețuiește tuturor agoniilor și se încăpățânează să continue, mereu la fel de viu.

Biete consolări

În a opta carte a *Memoriilor de dincolo de mormânt*, Chateaubriand povestește cum, la întoarcerea din America de Nord, în 1792, a scăpat ca prin urechile acului dintr-o furtună, undeva între Anglia și Franța. „Nu simțeam nicio tulburare în timpul aceluia seminaufragiu și nici cea mai mică bucurie că am fost salvat. Mai bine e să scapi de viață când ești tânăr, decât să fii alungat din ea de timp¹⁷² Iată o declarație plină de fanfaronadă a unui om sigur că are eternitatea înainte. Să fii plictisit de existență la 20 de ani pare lux de copil răzgâiat. Lucru pentru care observația lui Jean Paulhan e cu atât mai profundă: „Sper să trăiesc până când voi muri”, amintind de gluma unui disident din blocul sovietic: „Partidul ne spune că nu există viață după moarte, că religia este opiul popoarelor. Dar viață înainte de moarte există?” Să remarcăm, în acest sens, că jihadiștii nu cred în viața dinainte de moarte, fiind niște *biofobi*. Existența, așa cum e ea, imprevizibilă, inopinată, îi sperie. Țin să o părăsească în cel mai rapid mod cu putință, ucigând maximum de nevinovați și aducând o minunată recoltă de cadavre Dumnezeului lor sângheros. Se aruncă în aer pentru

a fi scutiți de incertitudine, adică de libertate.

În fața scandalului morții, filosofia, la fel de fecundă ca religiile în sensul liniștirii, a inventat tot soiul de subterfugii, precum Consolările din Antichitate, care au dat naștere unor adevărate capodopere¹⁷³. Despre ce este vorba? Despre a înfrunta dinainte adversitatea, pentru a o putea dezarma mai eficient când te lovește. Despre a-ți aduce sub ochi, printr-un exercițiu spiritual de pregătire, *praemeditatio*, toate sursele suferinței și ale dificultăților posibile, spre a nu te lăsa surprins când acestea își fac apariția¹⁷⁴. Trebuie să te pregătești pentru nenorocirea reală prin nenorocirea imaginară și să blochezi teama de moarte, de boală, de mizerie prin simularea lor, spre a le dezamorsa. Astfel, trebuie să dormi pe pat tare, să mănânci pâine neagră și să bei apă rece, să porți haine zdrențuite, să parcurgi episoade de sărăcie fictivă pentru a nu-ți fi frică de pierderea lucrurilor tale de preț. „Obişnuieşte-te cu tot ce te descurajează”¹⁷⁵, va spune Marc Aureliu. Trebuie să te obișnuiești cu tot ce poate fi mai rău, pentru a-l întâmpina fără să clipești, când apare. Seneca amintește cazul generalului roman Pacuvius, cuceritorul Siriei, care pune seară de seară să fie îngropat, după libații și mese ca pentru funeralii, de parcă ar fi urmat să moară în fiecare noapte. Mima sfârșitul, în aplauzele convivilor, iar acea pantomimă era pretextul unui perpetuu dezmăț. „Ce făcea bărbatul acela în chip blamabil noi facem ireproșabil în clipa în care ne ducem să ne culcăm, spunându-ne plini de bucurie, de veselie: «Am trăit și am parcurs o carieră care mi-a adus avere». Dacă zeul adaugă și un mâine, să-l întâmpinăm cu bucurie.”¹⁷⁶

Să recunoaștem că o asemenea metodă e propice pentru cele mai teribile insomnii: să anticipăm dezastrele posibile pentru a evita să fim luați pe nepregătite când ne lovesc. Oricât de înțelepți am fi, tot suntem de fiecare dată surprinși de boala care ne atinge, de dereglări, de moartea pe care o știm ineluctabilă. Stoicismul nu este decât un fatalism voluntarist: trebuie să întâmpinăm bucuroși, drept conforme cu ordinea lumii, chiar și încercările cele mai dureroase. „Nu cere să se întâmple după cum vrei tu ceea ce se întâmplă. Dorește însă ca lucrurile să se întâmple așa cum e să se întâmple și vei fi fericit” (Epictet).¹⁷⁷ Scenariul a tot ce poate fi mai rău, întreținut de marii chinuiți, ține și el de regula conspirației: să crezi că abominabilul nu se va produce fiindcă l-ai imaginat. Angoasa preventivă este o formă perversă de optimism, în timpul mării dezbateri care a avut loc în Franța în 2019, anumiți militanți au propus ca aleșii să facă stagii de sărăcie obligatorie, pentru a fi sensibilizați față de condiția marginalizaților. Numai că experiența oricât de scurtă a mizeriei, departe de a ne trezi, poate mai degrabă să facă lipsa de griji materiale mai de dorit, iar sărăcia mai de urât. Cât despre exercițiile de durere sau de privațiune simulată, preconizate de antici, nu ne

ajută cu nimic să suportăm nenorocirile reale, când acestea ne ajung. Să prevedem în detaliu răul ce ne va lovi nu ne-a imunizat nicicând împotriva lui. Dezolarea nu e atenuată de anticiparea ei. Când se produce, suntem dați peste cap, scandalizați.

Certitudinea că vom muri ne transformă viața în tragedie și în pasiune: lipsa de permanență a tuturor lucrurilor ne sporește voința de a mușca din plin din existență. De cum s-a născut un copil, el e îndeajuns de bătrân pentru a muri, spune un proverb german; din contră, răspunde modernitatea, întotdeauna ești prea tânăr pentru a muri, fiindcă știința și medicina au împins mai departe frontierele sfârșitului, așa că ne revoltă ideea de a pleca, indiferent de vârstă, din viață. Încă din 1886, Lev Tolstoi observa într-un roman de mică întindere, *Moartea lui Ivan Ilici*, în ce măsură ajunsese moartea, pentru societatea vremii sale, o contrarietate scabroasă, nu lipsită de indecență¹⁷⁸. La rândul lui, Sigmund Freud nota, în 1915, în plin război mondial, că societățile nu mai acceptă caracterul natural al morții și o coboară la rangul de accident cauzat de o maladie sau de o infecție. De multă vreme, moartea a încetat să mai fie ceva normal¹⁷⁹. Lucrurile ar fi putut sta și altfel, s-ar mai fi putut ciupi unul sau doi ani, iar această idee e insuportabilă. Mai rea decât moartea este incapacitatea fizică și mintală a bătrânului care vegetează ani de-a rândul într-un ospiciu. Boala care te transformă în invalid, care te șterge din rândul omenirii și te preschimbă într-o legumă gângavă, căreia i se scurg balele, e mai atroce decât dispariția. Și pe bună dreptate ne înspăimântă. Angoasa clasică pune în fața credincioșilor nedesăvârșiți perspectiva pedepsei veșnice în flăcările iadului. Teroarea modernă este supraviețuirea interminabilă pe un pat de spital, cu diminuarea tuturor facultăților, la bunul plac al altora.

Încă o clipă, domnule călău

Moartea nu este un rău, scria Sfântul Augustin, când urmează unei vieți frumoase, când deschide porțile Paradisului, adică ale eliberării de păcat¹⁸⁰. Numai că acesta este un argument care nu convinge necredinciosul și nu atenuază cu nimic șocul sfârșitului. Nu cumva exact inversul se petrece? Când viața ajunge, ca pentru noi, valoarea supremă căreia i se subordonează toate celelalte, moartea și durerea par intolerabile. Chiar este adevărat că mori mai bine când ai trăit cum se cuvine, „sătul de zilele tale”? Cine hotărăște dacă ai trăit cum se cuvine și că îți este îndeajuns? Alt întăritor moral: pentru a învinge moartea, ar trebui întreținută alteritatea (Emmanuel Levinas). Cuvintele sună minunat, dar deosebit de inefficient când dispar ființele la care ținem, așadar alteritatea prin excelență. Sau: „Ce mai contează că mori, din moment ce ai evitat acea moarte care constă în a trece pe

lângă viață!”¹⁸¹ Firește, e groaznic să treci pe lângă esențial, dar sentimentul unei vieți împlinite nu face mai puțin atroce finalul. Chiar și unui destin la firul ierbii îi repugnă să fie șters de pe fața pământului. După părerea unora, moartea nu ar fi un eveniment care ține de viață. Epicur: „Moartea nu înseamnă nimic pentru noi, întrucât, când existăm, moartea nu e aici și când moartea e aici, nu mai existăm.”¹⁸² Bossuet va răspunde, într-o predică sublimă, că moartea este înscrisă în aerul pe care îl respirăm, în hrana pe care o mâncăm, în „chiar remediile prin care încercăm să ne apărăm”, fiindcă locuiește în chiar izvorul vieții.¹⁸³

Fapt e că moartea sosește, fie că vrem, fie că nu, și nicio filosofie sau religie, oricât de generoasă ar fi, nu-i poate ascunde groaza. Într-o zi anume, părăsim scena, iar banchetul continuă fără noi. „În pragul Marii Nopti care-i atât de neagră, înțeleptul nu mai este decât un biet orfan” (Vladimir Jankélévitch). Toate aceste sofisme de o imensă înălțime spirituală riscă să fie măturate cu dosul palmei când vine ceasul, iar cel care stă să plece imploră să i se mai acorde un răgaz. Iar atunci fiecare minut are greutatea unui veac, fiecare secundă e ascuțită ca o ghilotină. Încă o clipă, te rog, domnule călău. Și cine nu devine atunci, fără voia lui, *un cerșetor al prelungirii*? „Va veni o zi în care un sfert de ceas ni se va părea mai prețios și mai de dorit decât toate bogățiile Universului”. (Fénelon)¹⁸⁴

Eternitatea este aici și acum

Permițând nașterea de noi generații, moartea este apărătoarea începuturilor, protectoarea diversității. Binecuvântarea natalității are drept consecință fatalitatea morții care garantează eclozarea. „Nașterea copiilor înseamnă moartea părinților”, afirma Hegel printr-o frapantă formulare. Ce nu va dispărea însă din noi? În primul rând progenitura, după cum deja o semnalase Platon în *Banchetul*, prin glasul lui Diotima, întrucât procreația, înlocuind cu un individ tânăr unul mai bătrân, asigură perpetuarea speciei care alege să se mențină în viață. A avea copii, într-un număr rezonabil, înseamnă a manifesta dragostea a priori față de viață, în înflorirea ei fără sfârșit. Propaganda antinatalistă a unor ecologiști fanatizați în numele „planetei” nu este nimic altceva decât un nihilism criminal, care ar dori să stângă orice prezență omenească. Viața este îndrăgostită de sine însăși, este rațiunea ei de a fi și se bucură de propria proliferare în persoana celor mici, băieți și fete, care o reînnoiesc. De acum, lumea cealaltă, chiar și pentru credincioși, este în primul rând căderea. La fel, nemurire înseamnă tot ce ne sporește: prietenii, iubirile, pasiunile împărtășite, înțelegerile cu ceilalți, binefacerile revărsate către întreaga lume.

O viață e demnă de a fi trăită dacă îmbrățișează domenii vaste și

întâlnește *acele absoluturi relative* care sunt iubirea, adevărul, dreptatea. Gloria nu e rezervată decât unui mic număr de eroi, sfințenia câtorva drepti: în schimb, și cea mai umilă dintre existențe întâlnește inevitabil frumusețea, fraternitatea, bunătatea. Esențial pentru om este să-și satisfacă ambițiile, dar și să trăiască dincolo de propria condiție, să ia parte la aventuri ample, să resimtă măcar o dată senzația infinitului. Fiecare dintre noi este în același timp un punct și o punte, o totalitate închisă și un loc de trecere. Această totalitate incompletă va dispărea într-o zi, nu va mai fi decât o urmă într-un registru, un algoritm pe un ecran, o inscripție pe o piatră de mormânt. Se poate întâmpla ca o moarte ca aceea a lui Seneca, de pildă, cel care, tăindu-și venele, s-a sinucis la ordinul lui Nero căruia îi fusese preceptor, să răscumpere o carieră plină de lingușiri și aranjamente cu puterea¹⁸⁵. Să observăm, din acest punct de vedere, la fel ca Michel Serres, că eroul contemporan are mai mult de pierdut decât eroul clasic, sortit să dispară oricum între 25 și 30 de ani. Sacrificiul celui dintâi atinge cu atât mai mult sublimul, cu cât pune în joc un patrimoniu existențial doar potențial considerabil.

Mai degrabă decât să pândim un paradis improbabil, de ce nu am vedea nemurirea ca pe capacitatea de a ne reîncarna de mai multe ori în viața prezentă? „Există în noi ceva ce nu moare”, zicea Bossuet, „o limpezime divină”, o ușă deschisă către eliberare¹⁸⁶. În pragul morții, sufletul, după părerea lui, ar trebui să se bucure că în sfârșit pornește spre propriul adevăr. Pentru agnostic, această admirabilă flacără care ne ține în picioare este certitudinea că Mântuirea nu intervine la capătul existenței, ci e prezentă aici și acum, în biata noastră proză cotidiană. Eternitatea este ceea ce trăim exact în clipa de față. Alta nu există.

Desigur, moartea mea este groaznică, însă mult mai puțin decât dispariția celor la care țin, fără de care nu aș vrea să mă trezesc singur pe lumea aceasta. Cea dintâi este o formalitate atroce, a doua – o catastrofă ontologică. Extincția progresivă a ființelor dragi, pe măsură ce înaintezi în vârstă, deșertifică lumea și face din supraviețuitor un anacronism într-un univers gol. „A trăi mult înseamnă a supraviețui prea multora”, spunea Goethe. Permisă ne este numai o *scurtă eternitate*. Câtă vreme iubești, câtă vreme crezi rămâi nemuritor. Trebuie să iubim destul viața pentru a accepta să ne părăsească într-o zi, lăsând dreptul la bucurie generațiilor următoare.

ARTA DELICATĂ DE A CONSOLA

Relaxarea risipită a celor care suferă este pândită de două prăpăstii: formalitatea și silogismul delirant. Filosofia romană este plină de argumente pe cât de nobile, pe atât de patetice. De exemplu, să încurajezi

victima să se resemneze în nenorocirea ei, spunându-și că se putea și mai rău. Ți-ai pierdut o mână? Împacă-te cu gândul că ți-ai fi putut pierde tot brațul. Ți s-a îmbolnăvit un ochi și-l poți pierde? Bucură-te că este celălalt întreg. Pierderea trebuie transformată în câștig, trebuie să-ți imaginezi răul cel mai rău pentru a te considera norocos. (Nu asta facem spontan, când ieșim vii dintr-un accident, de pildă, cu doar câteva zgârieturi?) Unei mame, Marcia, care și-a văzut fiul murind, Seneca îi explică faptul că ar trebui să se considere fericită fiindcă l-a văzut trăind atâta vreme pe calea cea dreaptă a virtuții. Dacă ar fi îmbătrânit, poate că ar fi decăzut în mizeria depravării, ar fi ajuns la închisoare, în exil ori ar fi fost obligat să se sinucidă¹⁸⁷. Până la urmă, întrucât „norocul suprem este să nu te naști”, fiul pierdut ar trebui și el să se bucure că a regăsit de foarte tânăr starea dintâi, cea de dinainte de a se naște. „Să-ți fie rușine, Marcia, să nutrești și cel mai neînsemnat gând josnic ori vulgar și să-i plângi pe ai tăi, din moment ce condiția lor s-a îmbunătățit. Căci și-au luat zborul către întinsele, „liberele spații ale veșniciei...”¹⁸⁸

Respingerea suferinței poate merge până la lipsa de sensibilitate: dacă, pentru noi, cea mai teribilă durere este pierderea ființei iubite, atunci a reacționa ca Epictet – „Orice-ar fi, nu spune niciodată: am pierdut-o, ci: am dat-o-napoi. Soția ți-a murit, adică a fost dată-napoi. Copilul ți-a murit, adică a fost dat înapoi” – este un act de o rară violență, cu excepția celor care au ridicat ataraxia la rang de virtute. La fel se întâmplă în cazul preferinței pentru angajații durerii fictive care sunt funcționarii de la pompe funebre, cu prefăcuta lor compasiune. Cel puțin să nu așteptăm de la aceștia nimic altceva decât exercitarea unui serviciu. Suferința din dragoste, o despărțire, o decădere, o moarte, o boală solicită cuvinte și sfaturi diferite. Unele implică acțiuni concrete, altele, un timp mai îndelungat de introspecție. După moartea fiicei sale dragi, Tullia, Cicero, distrus, s-a întors la studiu, a citit, la prietenul lui Atticus, toate textele aparținând „indiferent cui, despre ușurarea durerii” și a sfârșit prin a-și scrie lui însuși o Consolație, un fel de autoterapie prin care se încurajează să-și stăpânească suferința¹⁸⁹.

Cu toate acestea, imediat ce suntem confrunțați cu suferința unei ființe iubite sau cu un doliu, regăsim chiar fără să vrem predicile cam mieroase pe care, altfel, le blamăm când sunt susținute de rabini, preoți, imami, moralști, cu ocazia funeraliilor. „Domnu-a dat, Domnu-a luat”. Religiiile rămân incomparabile sisteme de transfigurare a suferinței și a morții. Prin ele, o colectivitate descoperă un sens în dispariția membrilor săi, făcând-o suportabilă pentru supraviețuitori. A liniști un prieten, un părinte înseamnă să-l aduci în stare să se plece în fața a ceva mai puternic decât el. Acea nenorocire excepțională are nevoie, cu timpul, să fie transformată în nenorocire obișnuită, care ține de necesitățile naturii. „Ceea ce se poate întâmpla unui individ se poate întâmpla oricui altcuiva” (Publilius Syrus). Cazul particular este înecat în generalitatea condiției umane. Cel care

consolează trebuie să se pună în locul prietenului, al părintelui și să-l facă să accepte inevitabilul. La rândul lui, dacă ar fi lovit de același lucru, nu ar aștepta altceva de la ceilalți. Convenția e atroce, dar indubitabilă. În multe societăți, doliul este limitat printr-o reglementare oficială. Se pune problema înlăturării durerii sterile printr-o medicație colectivă. Inima trebuie să se împace cu ordinea socială care înăbușă puțin câte puțin regretele personale. Egoismul determinant al celor vii își recâștigă drepturile în fața morților. Deseori este de ajuns, pentru a mângâia pe cineva, să-l ascultăm, să-i lăsăm durerea să se descarce. Forma supremă de delicatețe, în materie de consolare, este să fim prezenți și să înconjurăm persoana respectivă cu o puternică legătură de afecțiune, până când poate zbura din nou cu propriile aripi.

Concluzie

A iubi, a sărbători, a servi

Un bărbat de 46 de ani, însoțit de o fată frumoasă, oprește mașina lângă o tutungerie deschisă încă la două dimineța. În clipa în care coboară din automobil se aud urlete feroce și o gașcă de tineri se aruncă asupra lui. Să fi fost din vina acestuia? E trecut de 40 de ani, e o insultă adusă omenirii. Vârsta este o crimă, iată sloganul justițiarilor nocturni. Țintele le sunt, în special, fosilele însoțite de femei sub 30 de ani. Vederea cuplurilor nepotrivite îi înfurie. Bărbatul îi face semn însoțitoarei să demareze și să dispară, pe când el o rupe la fugă, urmărit de șapte sau opt inși vânjoși. Șeful acestora, un anume Regora, vrea să regleze personal conturile. Cvadragenarul, în bună formă fizică, reușește să-i alerge cu sufletul la gură o parte din noapte. Dacă rezistă până la ivirea zorilor, e salvat, iar poliția îl va proteja. Regora totuși, în extremis, îl prinde și-l aruncă într-o groapă. Vânătoarea e încheiată. Numai că l-a epuizat pe cel pus pe linșaj. Când soarele se ridică, acesta a ajuns un bătrân al cărui păr a albit într-o singură noapte și și-a mai și pierdut toți dinții. Condiție în care proprii soldați se întorc împotriva lui, pregătindu-se să-l omoare.¹⁹⁰

Minunat apologet, Dino Buzzati. Vine o **zi** în care generațiile ascendente ne privesc așa cum și noi ne uitam cândva la cei mai mari: cu dispreț și milă. Teribilă lecție de viață această întoarcere a bumerangului: iată-ne ajunși ceea ce desconsideram cândva.

Pentru a înțelege lumea și a acționa asupra ei trebuie întrețesute fără încetare generațiile prin legături de prietenie, de interese și de conversație, în așa fel încât schimburile se să facă în toate modurile posibile. Fiecare generație reprezintă o mentalitate marcată de

evenimente istorice precise, aproape o societate de sine stătătoare care nu poate scăpa de ochelarii de cal decât aliindu-se cu precedentele și următoarele. După 50 de ani, fiecare dintre noi, bărbat sau femeie, sărac sau bogat, simte cum alunecă, puțin câte puțin și nu cu aceeași viteză, spre lumea de ieri. Oricâte eforturi am depune, tot ne temem să nu ne fugă pământul de sub picioare. Dacă a crește înseamnă a te afirma, a îmbătrâni e similar cu a te clătina. Faptul de a fi trăit nu face din mine un om care posedă, ci care e un depozitar. Sunt lipsit de toți acei ani ce s-au scurs, care se adună cumva în sens negativ, sustrăgându-se ființei mele. Nu-i pot tezauriza, ca pe o avere, ci, din contră, îmi sunt trecuți la debit. Timpul mă lipsește de certitudini, de hotărâre.

Copilăria este prin natura ei ingrată, având nevoie de toate puterile pentru a se construi, iar mulțumirea ajunge mai târziu, când individul se simte în stare de jertfă, de reacții dezinteresate. Existența este în același timp un dar și o datorie: un cadou absurd pe care ni-l face Providența și o creanță pe care o contractăm pentru apropiații noștri. Vine un moment în care trebuie să înapoiem familiei, prietenilor, părinților, patriei generozitatea cu care ne-au tratat. Datoriile privitoare la viață nu se rambursează, ci se recunosc și se respectă prin preocuparea față de soarta urmașilor. Ziua stingerii datoriei este, totodată, ziua în care ne stingem din viață, când nu mai putem oferi nimic, nu mai putem da nimic celorlalți și devenim, prin moarte, prada celor vii.

Suntem precedați, tot așa cum vom fi urmați, simpli trecători printr-o viață care nu ne-a fost dată, ci împrumutată. Deținem uzufructul, nu proprietatea ei. A înainta în vârstă nu înseamnă, invers decât ceea ce s-ar putea crede, că ni se anulează datoriile, ci, din contră, multiplicarea acestora. Pentru a ne prelungi existența, trebuie să începem prin a ne asuma noi obligații. Libertatea nu înseamnă relaxarea, ci creșterea responsabilităților. Aceasta nu devine mai ușoară, ci ia în greutate. Bătrânii au dreptul la respect și la odihnă, zicea Charles Péguy în 1912. Poate pe vremea lui, dar în zilele noastre...! Viața nu este o boală de care trebuie să te vindeci. La orice vârstă, salvarea constă în muncă, în angajare, în studiu.

Fiecare destin este o punte aruncată între două abisuri. Nu suntem nimănui indispensabili și vom dispărea în cosmos, în anonimat și în praf, dar materia nu alunecă în disperare. Din contră. Viața, am mai spus-o, are mereu structura făgăduinței. Făgăduință a ce? Nu se specifică. Nicio zână nu s-a aplecat asupra leagănului nostru. Unica făgăduință care a fost respectată și care nu va putea niciodată să fie ștearsă este că am trăit. Fie și numai asta ar trebui să trezească în noi o recunoștință infinită.

Trebuie să rămânem până la capăt ființe ale confirmării, ale necondiționatei ralieri la ceea ce este, celebrând mirificul lumii, splendorile ei. A locui pe acest pământ este un miracol, chiar dacă unul amenințat. A îmbătrâni înseamnă a trece la un exercițiu de admirație fără sfârșit, a descoperi mii de ocazii de a te uimi în fața stării de grație a unui animal, a unui peisaj, a unei opere de artă, a unei muzici. Pentru a combate mai bine urâtirea lumii trebuie, totodată, să te înclini în fața a ceea ce are aceasta sublim, să-i regăsești farmecele necesare. Dacă unii și-au pierdut iluziile cu vârsta, înseamnă că acele iluzii chiar nu meritau să fie trăite, nu erau decât himere adolescente ori fantasmе ademenitoare. E de preferat să te atașezi cu pasiune de timpul care trece decât să-l blestemi.

Prin urmare, trebuie să trăim mai presus de mijloacele noastre fizice, intelectuale, de îndrăgostire, de parcă tocmai am fi moștenit o avere imensă, de parcă am mai dispune, chiar la 70 sau 80 de ani, de alocarea unor ani în plus, a unei vârste de aur. Încă din copilărie învățăm un lucru: prețul fără de preț al existenței. Rămânem niște ființe în tranziție, pierdute pe o cărare întunecată și care încearcă să se limpezească în lumina rațiunii și a frumuseții. Nu rămânem liberi decât printre ceilalți, frați, prieteni, colegi, părinți, mereu pătrunși de curiozitate, niciodată resemnați. Ne vom pierde învelișul trupesc, vom dispărea în flux, vom redeveni cenușă. Și-atunci? Nu am fost oricum altceva decât niște trecători, fragment dintr-un tot care ne depășește. Să ne bucurăm că totuși am avut o durată, că încă mai putem să fim martori ai minunilor lumii.

În amurgul vieții, cât de fericită sau de dureroasă s-a dovedit, să ne cântărim șansa care ne-a fost dată. Am fost în același timp răniți și împliniți. Multe dintre rugile noastre n-au fost auzite, altele, pe care nici nu le-am formulat vreodată, au fost împlinite însutit. Am trecut prin coșmaruri și am primit comori. Existența s-a putut dovedi pe cât de crudă, pe atât de îmbătătoare și de opulentă.

Singurul cuvânt pe care ar trebui să-l pronunțăm în fiecare dimineață, în semn de recunoștință pentru darul care ne-a fost făcut, este: Mulțumesc!

Nu ni se datora nimic.

Mulțumesc pentru acest har nesăbuit.

Post scriptum

Capitolul „Nemurirea muritorilor” a fost extras dintr-o conferință susținută la New York, la serviciul cultural al Ambasadei Franței, în noiembrie 2014, în cadrul unei serii de seminare organizate de Fundația Onassis în universitățile de pe Coasta de Est.

„Vara indiană a vieții” a fost publicat în numărul 202 al revistei *Le*

Débat, în noiembrie 2018.

Am aprofundat în cartea de față lucruri asupra cărora am reflectat pe tema reînceperii, a neîncetatei reluări, pornind din *la tentation de l'innocence* (1995) și continuând în *L'Euphorie perpétuelle* (2000), *Le Paradoxe amoureux* (2009) și *Le Mariage d'amour a-t-il échoué?* (2010)¹⁹¹. Mai multe ecouri din respectivele eseuri pot fi găsite în acest volum.

Cuprins

Introducere. Renegații cultului tinereții

Partea întâi. Vara indiană a vieții

Capitolul 1. Renunțarea la renunțare

Ușile batante

Dușul rece

Înțelepciune sau resemnare?

Capitolul 2. Să rămâi în dinamica dorinței

Pensie sau derută?

Vârsta filosofică

Ce-o să facem cu acești 20 de ani (de viață-n plus?)

Partea a doua. Viața mereu reîncepută

Capitolul 3. Rutina salvatoare

nE și-așa destul că existăm". (Doamna de Lafayette)

Splendoarea trivialului

Aici începe o viață nouă

Cele două naturi ale repetiției

Eterna renaștere

Cântec de lebadă sau auroră?

Capitolul 4. Împletirea timpurilor

Să trăiești de parcă ar fi să mori în clipa următoare?

Vechiul budoar al trecutului

Întotdeauna este pentru prima dată

Vă purtați iarăși ca niște copii?

Eurile noastre fantomă

Partea a treia. Iubiri târzii

Capitolul 5. Poftele vesperale

Asimetriei șiperempțiune

Jugul concupiscentei

Solicitări indecente

Capitolul 6. Eros și Agapé la umbra lui Thanatos

Degustătorii crepusculului

Tragedia ultimei iubiri

Castultândrul și voluptuosul

Partea a patra. Să te-mplinești sau să uiți de tine?

Capitolul 7. Nici c-o mai fi, e prea târziu, iar și iar!

Ocaziile pierdute

Hora regretelor

Kairos, zeul oportunității

Pe pagina albă a viitoarelor tale existențe

Capitolul 8. Să reușești în viață; și după?

Vai, acesta-s eu!

Cele trei chipuri ale libertății

O ușă deschisă către necunoscut

A reuși, dar nici chiar așa

Nu totul e cu puțință

Partea a cincea. Ce nu moare din noi

Capitolul 9. Moarte, unde ți-e victoria?

Capra domnului Séguin

Eternitatea îndrăgostită de timp

Norocul de-a muri într-o bună zi?

„Să iubești ce nicidecum n-o fi văzut de două ori”?

Martirii anduranței

Aombiul din noi

Capitolul 10. Nemurirea muritorilor

Ce ne învață bolile trupului?

Ierarhia durerilor

Biete consolări

Încă o clipă, domnule călău

Eternitatea este aici și acum

Concluzie. A iubi, a sărbători, a servi

Post scriptum

Observații

[←1]

Michel Philibert, L'Échelle des âges, Le Seuil, 1968, p. 63.

[←2]

Trimit aici la prima parte a lucrării *La tentation de l'innocence* (Grasset, 1995) în care analizez metamorfozele bătrâneții și supravalorizarea copilăriei și imaturității în Occident; [Tentația inocenței, apărută în limba română la Ed. Nemira, 2005, traducere de Muguraș Constantinescu. (TV.r.)]

Patrice Bourdelais, în *Le Débat* nr. 82 (mai 1994), amintește că, în 1750, doar între 7% și 8% din populația franceză își sărbătorea cea de-a șaizecea aniversare. În 1985, 82% din bărbații adulți și până la 92% din femei aveau șansa de a atinge vârsta de 60 de ani. Unui sexagenar din zilele noastre îi trăiesc părinții, rudele colaterale, copiii și nepoții. Până la patru generații pot coabita în cadrul aceleiași familii, mai ales în cazul femeilor. În secolul al XVIII-lea, bătrânețea începea când nu mai puteau fi folosite armele ori pe la 60 de ani. Faptul că speranța de viață atinge acum 110 ani privește un număr tot mai mare de oameni. Rata centenarilor crește în Franța cu 7% pe an.

[←4]

Les millenials sau Génération Y sunt cei născuti aproximativ între 1980 si 1994. (N. t.)

Romanii distingeau, numai pentru bărbați, *infans* - de la 0 la 6 ani, *puer* - de la 7 la 16, *adulescens* - de la 17 la 29, *juvenis* - de la 30 la 45, *senior* - de la 46 la 59, *senex* - de la 60 la 79, *aetateprovectus* - după 80 de ani, adică înaintat în vârstă sau, cuvânt cu cuvânt, împins înainte de timpul vieții. Limba latină are două cuvinte pentru timp: *tempus* și *aetas*. *Aetas* înseamnă timpul vieții, proveniența fiind cuvântul *aevum*, care înseamnă viață și durata vieții; în grecește există cuvântul *aîon*, care înseamnă și măduva spinării, considerată a fi sediul vieții.

În 2040, în Japonia, 40% din populație va avea mai mult de 65 de ani. În prezent, sunt mai mult de 65.000 de centenari. În China, unde politica de a nu avea decât un copil nu a permis asigurarea reînnoirii generațiilor, există 22,6 milioane de cetățeni trecuți de 80 de ani. Prăbușirea natalității riscă să apese asupra dezvoltării țării care va îmbătrâni înainte de a deveni bogată, conform formulării oficiale, în India, dintre cele 87 de milioane de persoane trecute de 60 de ani, jumătate sunt sărace și lipsite de venituri. În 2060, în Franța vor fi mai mult de 200.000 de centenari. Din 2014, speranța de viață în Franța a ajuns la 79,4 ani pentru bărbați și la 85,3 ani pentru femei. Fenomenul atinge toate țările dezvoltate, fără ca experții să poată depista o cauză univocă. Franța rămâne totuși unul dintre liderii mondiali în ceea ce privește speranța de viață. În legătură cu acest subiect, de consultat *L'Erreur de Faust. Essai sur la société du vieillissement*, Descartes & Cie, 2019, de Jean-Hervé Lorenzi, François-Xavier Albouy și Alain Villemeur.

Potrivit lui Angus Deaton, laureat al Premiului Nobel pentru economie, durata de viață a populației din regiunea Apalașilor este inferioară celei din Bangladesh. Deaton explică această epidemie de morți prin lipsa de speranță, obezitate și criza opiaceelor, consumul masiv de calmante vândute de laboratoare farmaceutice perfide ducând la un număr halucinant de supradoze. Creșterea mortalității atinge și clasa muncitoare albă din Marea Britanie și ar fi interesant de văzut dacă nu cumva mișcarea Vestelor Galbene din Franța dovedește aceeași problematică. Să reamintim că diferența dintre speranța de viață a celor 5% cei mai bogați și a celor 5% cei mai săraci cetățeni ai Franței este de 13 ani.

[←8]

în legătură cu acest subiect, de consultat cartea extrem de personală și de literară

a lui Christine Jordis, *Automnes. Plus je vieillis, plus je me sens prête à vivre*, Albin Michel, 2017.

[←9]

Heidegger, Qu'est-ce que la métaphysique?, întrebările I și II, Gallimard, 1938, PP- 34-35.

[←10]

Victor Hugo, *Les châtiments*, Hachette, 1932, p. 337; [Pedepsele, apărută în limba română la Ed. Minerva, 1996, traducere de Ion Baiu. (N. r.)]

[←11]

Jean-Paul Sartre, *Les Mots*, Folio Gallimard, pp. 201—202;
[Cuvintele, apărută în limba română la Ed. Rao, 1997, traducere de
Teodora Cristea și Marius Robescu. N. r.)]

[←12]

Exemplul în Michel Philibert, op. cit., p. 174.

Despre această redefinire a vârstelor vieții, de văzut cartea fondatoare a lui Michel Philibert, citată anterior. La fel și Marcel Gauchet, *Le Débat*, 2004, 2005, nr. 132, și magistrala sinteză a lui Eric Deschavanne și Pierre-Henri Tavoillot, *Philosophie des âges de la vie*, Grasset, 2007.

[←14]

Sören Kierkegaard, *Étapes sur le chemin de la vie*, 1845, Tel Gallimard, 1979.

Vezi Laurent Schwartz, *Vers la fin des maladies? Une approche révolutionnaire de la médecine*, prefată de Joël de Rosnay, Les liens qui libèrent, 2019. În prefată, Joël de Rosnay îi dă dreptate doctorului Schwartz, care dorește să înlocuiască complexitatea cu „simplexitatea“ ce ar permite regruparea maladiilor în câteva mari categorii pentru a le trata global. Dacă va reuși, va fi un mare progres pentru medicina personalizată, predictivă și proactivă de mâine.

Conform biologului Jean-François Bouvet, trăim mai mult, dar bolnavi vreme mai îndelungată. Pentru ca speranța de viață să crească, va trebui ca lupta împotriva cancerului și a maladiilor neurovegetative să progreseze atât pentru bărbați, cât și pentru femei. În schimb, dacă, pentru un centenar, probabilitatea de a muri în anul în care a împlinit suta de ani este de 50%, această probabilitate descrește după 105 ani, conform Elisabetei Barbi, de la Universitatea Sapienza din Roma (studiu apărut în revista Science din 29 iunie 2018). Desigur, vestea este încurajatoare, dar tot trebuie mai întâi să ajungi la vârsta respectivă, să faci parte dintre *happyfew*...

[←17]

Anne-Laure Boch, neurobiolog, *Le Débat*, 2013, nr. 174.

În Franța, un program botezat „Chronos“, conlul de Fundația Jean-Dausset, a prelevat încă din anii '90 probe de sânge de la nonagenari, centenari și super-centenara Jeanne Calment (al cărei record de longevitate a fost pus sub semnul întrebării în 2018 de cercetători ruși). Despre epigenetică, vezi Joël de Rosnay, *La Symphonie du vivant*, Editions LLL, 2018.

David Le Breton, *L'Adieu au corp*, Métailié, 2013, p. 13.

Despre progresele tehnostiințelor și uberizării societății, Luc Ferry,
La Révolution transhumaniste, Plon, 2016.

Gaston Bachelard, *La Psychanalyse du feu*. Folio Gallimard, 1992;
[Psihanaliza focului, apărută în limba română la Ed. Univers, 2000,
traducere de Lucia Ruxandra Munteanu. (N.r.)]

Michel Philibert, *L'Échelle des âges*, Le Seuil, 1968, p. 199.

[←24]

L'Austérité, p. 38, citată în Lucien Jerphagnon, *Connais-toi toi-même... et fais ce que tu aimes*, Albin Michel, 2012, p. 296.

Unii juriști propun instituirea unui regim de senioritate, pentru a apăra de escrocare persoanele slăbite, și decretarea unei „prezumții de simplă vulnerabilitate“, diferită de tutelă și de curatelă. Măsura ar fi reversibilă în caz de ameliorare psihică sau fizică a persoanei de protejat. Didier Guével, profesor de drept privat, în Recueil Dalloz, Dalloz, iunie 2018, nr. 22.

Vezi J.-B. Pontalis, *Ce temps qui ne passe pas*, Folio Gallimard, 1997.

În Rusia, decizia lui Vladimir Puțin, din 2018, de a împinge până la 65 de ani vârsta de pensionare, în timp ce speranța de viață a rușilor era de 67,5 ani la bărbați, din motive de alcoolism și sistem medical deficitar, a fost foarte prost primită. În Belgia, pensia e fixată la 67 de ani, din 2020, ceea ce deja s-a întâmplat în Germania. Franța a stabilit ieșirea la pensie, în anumite condiții, la 62 de ani, recomandând, din motive de echilibru financiar, limita de pensionare până la 64 de ani. Trebuie evitat cu orice preț un război latent între generații, fiindcă tinerii vor trebui să plătească pentru cei foarte în vârstă care, de altfel, le lasă un deficit enorm: „Câștigurile longevității vor fi considerate, fără doar și poate, marca unei vieți trândave, devenite obligație pentru generațiile active. Monstruozitate contrară evidenței”. François de Closets, citat în Colette Mesnage, *Éloge d'une vieillesse heureuse*. Albin Michel, 2013, p. 190.

[←28]

în legătură cu tema, vezi Jean Starobinsky, „*L'ordre du jour*“, în *Le temps de la réflexion*, Gallimard, 1983, pp. 123-124.

[←29]

Citat de Norbeto Bobbio în *Le sage et la politique*, Albin Michel, 2004, tradusă din italiană de Pierre-Emmanuel Dauzat, p. 101.

[←30]

Eric Deschavanne, Pierre-Henri Tavoillot, *Philosophie des âges de la vie*, op.cit., p. 494 și următoarele.

[←31]

„Age and happiness“, The Economist, 18 decembrie 2010, citat in
Martine Boyer-Weinmann, Vieillir, dit-elle, Champ Vallon, 2013, p.
152.

„La 70 de ani regăsești fericirea unei persoane tinere, de 30 de ani. La 80 de ani, regăsești (în medie) bucuria de la 18 ani. Cum e de înțeles acest rezultat surprinzător? (...) Bătrânețea te eliberează de o greutate, aceea de a cumula bunuri inutile, pentru a reda locul bunurilor intrinseci“, scrie Daniel Cohen, comentând aprobator un sondaj din *Homo Economicus*, *Prophète e'garé des temps nouveaux*, Albin Michel, 2013, p. 27.

[←33]

La Force de l'âge, Folio Gallimard, p, 468, în Deschavanne și Tavoillot, op. cit.

Citat în Éric Deschavanne și Pierre-Henri Tavoillot, op. cit., p. 487.

În Franța, legea permite completarea pensiei printr-o activitate paralelă, cu modalități diferite pentru funcționari și pentru profesiunile liberale. Deocamdată, profită de lege numai un procent infim de pensionari, respectiv 5%.

[←36]

„Il n’y a pas d’amour heureux“, în *La Diane française*, Seghers, 1946.

Lettres a Lucilius, Scrisoarea 24, Garnier Flammarion, 2017; [*Scrisori către Lucilius*, apărută în limba română la Editura Seneca, 2014, traducere de Ioana Costa. (N.r.)

François Riviere, J.M. Barrie, *Le garçon qui ne voulait pas grandir*, Calmann-Levy, 2005, și Beatrice Balti ,J.M. Barrie, *Celui qui preferait Ies Fees aux Femmes*, Editions Complicites, 2018.

[←39]

Efect special din filmele de animație sau din grafica pe computer, prin care se transformă un chip suprapunând un șir de imagini ale aceleiași fețe. (N.r.)

Italo Svevo, *La Conscience de Zeno*, Folio Gallimard, p. 25;
[*Conștiința lui Zeno*, apărută în limba română la Ed. Polirom, 2006,
traducere de Constanta Tănăsescu. (N.r.)]

[←41]

Idem, p. 47.

Louis Jerphagnon, *Connais-toi toi-même. ...*, op. cit., p. 236.

Montaigne, *Les Essais*, Cartea II, Capitolul 3 7, Robert Laffont, Colecția Bouquins, P 736, prefață de Michel Onfray; [Eseuri, vol. II, Cartea a II-a, apărut în limba română la Ed. Științifică, 1971, traducere de Mariella Seulescu. (N. r.)]

[←44]

Groundhog Day, cu Bill Murray și Andy MacDowell, în regia lui
Harold Ramis, 1993

Frază relatată de Michel Tournier, „Cinq clefs pour André Gide“, în *Le Vol du vampire*, Idées Gallimard, 1982, pp. 224-225.

[←46]

Lăsatul Secului, zi de sărbătoare, înainte de Miercurea Cenușii, în
calendarul catolic. (N.r.)

Les Essais, Cartea III, cap. 2, op. cit., pp. 890 – 891; [Eseuri, vol. II, Cartea a III-a, apărută în limba română la Ed. Științifică, 1971, traducere de Mariella Seulescu. (N.r.)]

[←48]

Sören Kierkegaard, *La Reprise*, traducere Nelly Viallaneix, Garnier Flammarion, 2008, p. 66.

[←49]

Citat din Lisa Halliday, *Asymétrie*, traducere Hélène Cohen, Gallimard, 2018, P-331.

Platon, *La Timée*, Garnier Flammarion, 1969, p. 417; [*Timaios*, în Opere, vol. VII, apărut în limba română la Ed. Științifică, 1993, traducere de Petru Creția și Cătălin Partene. (N.r.)]

Daniel Mendelsohn, *Une Odysée, Un père, un fils, une épopée*, J'ai lu, traducere Clotilde Meyer și Isabelle Tandièr, 2019, p. 295; [O Odisée, un tată, un fiu, o epopee, a părută în limba română la Ed. Polirom, 2019, traducere de Bogdan-Alexandru Stănescu. (N.r.)]

Jorge Luis Borges, „Pierre Menard, auteur du Quichotte“, in *Fictions*, Gallimard, 1983.

Henry David Thoreau, *Walden*, p. 336; [*Walden sau viața în pădure*, apărută în limba română la Editura Act și Politon, 2016, traducere de Ștefan Avădanei și Alexandra Pascu. (N.r.)]

Gilles Deleuze distinge liniile de fugă americane, care sunt o modalitate de a relua o linie întreruptă și de a adăuga un segment liniei frânte, pe când francezii, pe urmele lui Descartes sau ale Revoluției Franceze, caută un punct de plecare și de ruptură absolută. Niciodată începutul și sfârșitul nu sunt interesante, începutul și sfârșitul sunt numai niște puncte. Interesant e miezul. Zeroul englezesc este întotdeauna la mijloc." Gilles Deleuze și Claire Parnet, *Dialogues*, Champs Flammarion, 2008, p. 50; [Dialoguri, apărută în limba română la Ed. Comunicare.ro, 2017, traducere de Bogdan Ghiu. (N. r.)]

Baudelaire, *Curiosités esthétiques*, citat în Philibert, op. cit., p. 103.

Nietzsche, *Par-delà bien et mal*, Capitolul 245, Idées Gallimard, 1979, p. 191 ; [*Dincolo de bine și de rău*, apărută în limba română la Ed. Humanitas, 2015, traducere de Radu Gabriel Pârvu și Ioana Pârvulescu. (N.r.)]

[←58]

David Riesman, *Individualism reconsidered*, 1954, citat în Philibert,
op. cit.,
pp. 241-215.

[←59]

În legătură cu această temă, vezi Michel Tournier, „Émile Ajar ou la vie derrière soi“, în *Le vol du vampire*, op. cit., p. 340 și următoarea.

Julien Gracq, *En lisant, en écrivant*, José Corti, 1981.

[←61]

„Les formes cycliques de Wolfgang Rihm“, *Le Monde*, 12 februarie 2019.

Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte, 1852.

Jean-Paul Sartre, *Situations I*, Gallimard, p. 365.

Henry James, *L'Autel des morts*, Stock, Cosmopolite, p. 27. [*Un episod international. Altarul morților*, apărută în limba română la Editura Dacia, 1999. (N.r.)]

Aristotel, *Éthique à Nicomaque*, Cartea X, „Du plaisir et du vrai bonheur“, capitolul VII, traducerea Alfredo Gomez Muller, Livre de Poche, 1992, p. 415 și următoarele; [*Etica nicomahică*, Cartea a X-a, apărută în limba română la Ed. Antet, 2003, traducere de Traian Brăileanu. (N.r.)]

Marc Aureliu, Epictet și Seneca, citați în Pierre Hadot, *Qu' est-ce que la philosophie antique?*, Folio Gallimard, 1 995, p. 296. [*Ce este filosofia antică*, apărută în limba română la Ed. Polirom, I 997, traducere de George Bondor și Claudiu Tipuriță.(N.r.)]

[←67]

Seneca, *Lettres à Lucilius*, op. cit. [Scrisori către Lucilius, op. cit.
(N.r.)]

[←68]

Amintește-ți că vei muri; în limba latină, în original. (N.r.)

„Plagiatul omenesc, de care indivizilor (ba chiar și popoarelor ce perseverează în propriile greșeli și merg înainte agravându-le) le este cel mai greu să scape este plagiatul de sine.“ *Albertine disparue* Gallimard, 1925, p. 29; [*În căutarea timpului pierdut; Prizoniera. Plecarea Albertinei*, apărută în limba română la Ed. Art, 2016, traducere de Irina Mavrodin. (TV.r.)]

François Mauriac, *Le Noeud de vipères*, Live de Poche, 1973, p 177;
[*Cuibul de vipere*, apărută în limba română la Ed. Polirom, 2009, traducere de
Ana Andreescu (N.r.)]

Hannah Arendt, *La crise de la culture*, Idées Gallimard, 1972, p. 247.

Gaston Bachelard, *La Poétique de la rêverie*, PUF, 1968, p. 114;
[Poetica reveriei, apărută în limba română la Editura Paralela 45,
traducere de Luminița Brăileanu, 2005. (N.r.)]

[←73]

Idem.

Serge Tisseron, *Les Secrets de famille*, PUF, 2011, pp. 83-884;
Secretele de familie, apărută în limba română la Ed. Philobia, 2014,
traducere de Cristina Rusu. (N.r.)]

[←75]

Germaine Dieterlen, *Essai sur la religion bambara*, PUF, 1951, citată în Michel Philibert, op. cit., p. 84.

Matthieu Galey, *Journal*, 1974-1986, Grasset, 1989.

[←77]

Le Banquet, 291a, Garnier Flammarion, pp. 80-81 ; [*Banchetul*, apărută în limba română la Ed. Humanitas, 1995, traducere de Petru Creția (N.r.)]

Scott Fitzgerald, *La Fêlure*, traducere Dominique Aury și Suzanne Mayoux, Folio Gallimard, 1981, p. 475; [*Prăbușirea*, apărută în limba română la Ed. Polirom, 2019, traducere de Radu Pavel Gheo. (N.r.)]

[←79]

Gilles Deleuze, *Logique du sens*, Minuit, 1975, pp. 180-181.

Idem, p. 188. Atins de o gravă maladie respiratorie, Gilles Deleuze s-a sinucis, aruncându-se pe fereastră, pe 4 noiembrie 1995, la vârsta de 70 de ani.

Simone Signoret, *La nostalgie nest plus ce qu elle était*, Le Seuil, 1979, p. 371; [*Nostalgia nu mai e ce-a fost*, apărută în limba română la Ed. Curtea Veche, 2009, traducere de Elena Bulai. (N.r.)]

Tanizaki, *Journal d'un vieux fou*, Folio Gallimard, 1962, p. 2-8;
[*Jurnalul unui bătrân nebun*, apărută în limba română la Editura
Polirom, 2016, traducere de Magda Ciubancan. (N.r.)]

Idem, p. 63.

[←84]

Mai multe milioane de euro, azi.

Tennessee Williams, *Le Printemps romain de Mrs. Stoney* traducere Jacques și Jean Tournier, Plon, 1951; [*Primăvara la Roma a doamnei Stone*, apărută în limba română la Ed. Art, 2017, traducere de Domnica Drumea. (N.r.)]

Vezi filmele *Paradis: amour*, al lui Ulrich Seidl, din 2014, și *Vers le sud*, al lui Laurent Cantet, din 2005.

[←87]

Doris Lessing, *Journal d'une voisine, Les Carnets de Jane Somers 1*,
Albin Michel, 1985, P-33-

Annie Emaux, *Journal du dehors*, Folio Gallimard, 1993, p 101,
citată în Martine Boyer-Weinmann, op. cit., p. 88.

„Le sexe et la vie d’une femme“, *Esprit*, nr. 273, martie-aprilie 2001.

[←90]

Suzanne Kadar, *Elles sont jeunes... eux pas*, Editions du Sentier, 2005.

[←91]

Idem, p. 90.

Sylvie Brunei, *Le Voyage à Timimoun*, Jean-Claude Lattès, 2010, pp. 46-47.

Lisa Halliday, *Asymétrie*, op. cit. Romanul povestește cu umor și detașare legătura tinerei Alice, de 23 de ani, cu un celebru scriitor, Ezra Blazer, care i-ar putea fi bunic, la cei 74 de ani ai lui, și care, an de an, e-n așteptarea Premiului Nobel. Îmbrățișările sunt schițate cu pudoare, Alice se strecoară sub cearșaf până când bătrânul iubit .ejaculează ca un mic dozator de apă". Pe bărbat îl doare spinarea, și-a pus stenturi și la fiecare pagină ne așteptăm să se dezintegreze, însă își trăiește ironic decăderea fizică. Pe ea o îngrijorează și cea mai neînsemnată alarmă. Ezra Blazer ar putea fi un portret extrem de binevoitor al lui Philip Roth, cu care Liza Halliday a avut în tinerețe o legătură și căruia cartea îi aduce un omagiu evident.

Dominique Simmonet, Joël de Rosnay, François de Closets și Jean-Louis Servan-Schreiber, *Une vie en plus*, Le Seuil, 2005, pp. 122 – 123.

Ceea ce demonstrează foarte bine filmele *Paradis: amour* al lui Ulrich Seidl sau *Vers le sud* al lui Laurent Cantet, cu Charlotte Rampling (adaptare după cartea lui Dany Laferrière). Femei de o anumită vârstă pleacă în țări din Sud, din Magreb în Caraibe, Haiti, Africa Subsahariană, în Grecia sau Italia meridională: vor bărbați atletici, dar care să se uite la ele plini de afecțiune și care să le îmbrățișeze cu tandrețe. În schimb, aceștia văd în ele o simplă sursă de venit și nu întârzie să le spună adio imediat ce actul dragostei s-a consumat. Femeile sunt împărțite între tandrețe și senzualitate și, în timp ce își remunerează amanții, își doresc să le fi iubit doar pentru ceea ce înseamnă ele ca ființe umane. De exemplu, în primul film, care se petrece în Kenya, eroina principală cere servitorului de la hotel să o lingă. Acesta refuză politicos, pus în încurcătură de solicitare. Femeia izbucnește în plâns. Tragedia este identică și pentru bărbații de aceeași vârstă, îndrăgostiți de persoane mai tinere, fie ele bărbați sau femei. Amantul sau amanta nu au liniște până ce nu dispar din peisaj ori nu își înșală protectorii sau protectoarele marcați de vârstă, care îi plătesc și de care le e rușine. Jurnalistul și cronicarul Mathieu Galey relatează cum, la una dintre premierele lui Bob Wilson, în 1978, Louis Aragon a apărut, în balconul de deasupra orchestrei, cu Renaud Camus care se umfla-n pene și gângurea languros. La un moment dat, bătrânul poet a adormit, iar Renaud Camus a început să-i dea furios coate, fără efect, aruncând ocheadă complice fără o adresă anume, cu aerul că vrea să zică: „Greu de suportat, baba!“ Journal 1974-1986, op. cit., pp. 69-70.

La acest capitol, vezi François-Xavier Albouy, *Le Prix d'un homme*, Grasset, 2016, și Denis Kessler, „*Quelle est la valeur économique de la vie humaine?*“ în Roger- Pol Droit (dir.), *Comment penser l'argent?*, Le Monde édition, 1992, pp. 310 și următoarele.

Jean-Marc Jancovici, Socialter, iulie 2019. Preocupat de limitarea creșterii demografice, autorul explică: „În țările occidentale există un prim mijloc de a regulariza numărul populației, rezonabil și fără durere. Să nu se mai utilizeze tot ce se poate pentru a face să supraviețuiască persoanele în vârstă bolnave, după modelul sistemului englez care nu practică, de exemplu, grefa de organe pentru cei trecuți de 65 sau 70 de ani“.

Juliette Noureddine și Alexandre Iharaud, *J'ai pas su y faire*
(Maurice Yvain), Le Boeuf sur le toit, Nsxpxs Classic, 2012.

Freud, Scrisoare către Wilhelm Fliess. „Cel care va propune omenirii să o dezlege din exuberanta supunere sexuală, indiferent ce prostie ar alege să spună, va fi considerat un erou”. În același spirit, următorul citat luat din Le Monde, din 28 ianuarie 2017: „Se așteaptă de la persoanele în vârstă o formă de renunțare la plăcerile lumești, prin intermediul unei înțelepciuni care le-ar așeza în mod magic în afara ariei emoțiilor puternice (...) și dacă ne place să credem că bătrânii nu mai fac dragoste, aceasta se întâmplă fiindcă nouă ne-ar plăcea să fim eliberați de sexualitate“, Maia Mazaurette.

Seneca, *Bienfaits*, Tel Gallimard, 1996, p. 212; [*Despre binefaceri. Binele tău e al meu*, apărută în limba română la Ed. Seneca, 2015, traducere de Anastasia Staicu.

Arthur Clarke, *Courier International*, 16 decembrie 1993, citat în David Le Breton, op. dt., p. 181.

Cicero, *De la vieillesse*, Garnier Flammarion, 1967, p. 36; [*Cato cel Bătrân sau Despre bătrânețe* în *Opere alese*, voi. 3, apărută în limba română la Ed. Univers, 1973, traducere de G. Guțu. (N.r.)]

După cum notează malițios Gabriel Matzneff în *Le Taureau de Phalaris*, La Table Ronde, 1987, p. 284, citat de René Schérer, „Vieillards d’harmonie“, *Le Portique* (En ligne) nr. 21, 2008.

Elisabeth Charlotte de Bavaria (1652-1722), prințesă germană și soție a lui Filip, duce de Orléans, fratele regelui Ludovic al XIV-lea, a lăsat circa 60.000 de scrisori, în special despre viața la Curte. (N.r.)

Evrei rămași fideli religiei lor, în pofida convertirii forțate la creștinism; termen utilizat începând din sec. al XV-lea în Peninsula Iberică. (N.t.)

Arthur Schnitzler, *Le Retour de Casanova*, traducerea Maurice Rémon, Les Belles Lettres, 2013, p.115; [*Întoarcerea lui Casanova*, apărută în limba română la Ed. Niculescu ABC, 2005, traducere de Dumitru Hincu. (N.r.)]

Professeur Unrat, Cahiers Rouges, Grasset, 2003 , pp. 101 - 102;
[*Profesoul Unrat*, apărută în limba română la Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, traducere de Eugen Filotti. (N.r.)]

Harold și Maude, 1971, film american realizat de Hal Ashby, după un scenariu de Colin Higgins și pe muzica lui Cat Stevens. În unele țări, filmul a fost interzis celor sub 18 ani.

Regia Robert Mulligan, după un scenariu de Herman Raucher și cu minunata muzică a lui Michel Legrand, 1971.

Ba chiar, în Japonia, există actori porno seniori, precum Shigeo Tokuda, care are 85 de ani; fost ghid turistic, a debutat la 60 de ani în cariera de actor de filme X. Scund, chel, fără vreo trăsătură anume atractivă, seamănă cu toți pensionarii niponi, emoționând un public de aceeași condiție cu ei; a turnat mai bine de 350 de producții video. Acest pornostar bunic, care se hrănește cu legume și ouă, a lansat genul *old men porns* în Asia. Industria X a popularizat acele MILF (*Moms I'd like to fuck*), mame de familie deja prezente în serialul *Desperate Housewives*,

care se prezintă totodată ca niște *sexy grannies*, mămăițe lubrice în niște ciudățenii de scenarii. Este o nișă foarte îngustă de marketing, plasată în întregime sub semnul „îngerului bizarului“ (Edgar Allan Poe).

De văzut filmul lui Bruce LaBrucc, *Gerontophilia* (2014), povestea unui băiat de 18 ani, Lake, care deja are o prietenă, dar care se îndrăgostește de un pacient al unui azil pentru bătrâni, unde își are locul de muncă. Mr. Peabody, octogenar

bolnav, îi atrage într-o relație pasională și complice.

În cartea sa *Sex and sixty* (Robert Laffont/Versilio, 2015), anchetă privitoare la erotismul seniorilor, Marie de Hennezel relatează cazul unei pensionare de aproape 90 de ani, internată la EHPAD - Etablissements d'Hébergement pour Personnes Agées Dépendantes = aziluri pentru bătrâni care au nevoie de îngrijire permanentă, cu suport medical de specialitate (N.t.) -, căreia personalul i-a dăruit un vibrator pentru a evita să se rănească atunci când se masturba, spre marea indignare a nepotului ei (p 196). Autoarea insistă asupra dificultății, atât pentru personalul azilului, cât și pentru familii, de a înțelege nevoia de apropiere carnală și de intimitate a pacienților, pp. 192-194; [*Vârsta, dorința și dragostea*, apărută în limba română la Ed. Niculescu, 2017, traducere de Clara Manole. (N.r.)]

Romain Gary, *Au-delà de cette limite, votre ticket nest plus valable*, Gallimard, 1975; [*Dincolo de limita aceasta biletul își pierde valabilitatea*, apărută în limba română la Ed. Humanitas, 2019, traducere de Liviu Papuc (TV.r.)]. Ascultând confidențele unui om de afaceri american convins că sexul i se micșorează și nu mai umple cavitatea vaginală a partenerelor, naratorul, un industriaș de 59 de ani, este copleșit la rândul lui de spaima impotenței, care-l face să rupă legătura cu o tânără braziliană, Laura. Aiuritoarea cruzime a acestui text este, totodată, un minunat exemplu de mimetism nociv.

Studiile se contrazic în funcție de ceea ce se urmărește: sexualitatea ca activitate coitală cu penetrare sau ca schimb de mângâieri și săruturi. În primul caz, împlinirea dorinței e aleatorie, în al doilea, mai satisfăcătoare, (cf. Marie de Hennezel, op. «7.,pp. 170-171).

Seneca, *Les Bienfaits*, Tel Gallimard, 1996, p. 212; [*Despre binefaceri. Despre îngăduință*, apărută în limba română la Ed. Polirom, 2005, traducere de Ioana Costa și Octavian Gordon. (N.r.)]

Errata, traducerea Pierre-Emmanuel Dauzat, Folio Gallimard, 1998, p. 254; [*Errata. O autobiografie*, apărută în limba română la Ed. Humanitas, 2008, traducere de Diana Constantinescu-Altamer. (N.r.)]

[←118]

Marcel Proust sous l'emprise de la photographie, Gallimard, 1997, p. 3
8.

Charles Baudelaire, A une passante“, *Les Fleurs du mal*, 1861, poemul 93; [*Florile râului*, apărută în limba română la Ed. Max Blecher, 2008, traducere de Octavian Soviany. (N.r.)]

Helmut Kohl se lăuda că astfel a reușit să scape de îndoctrinarea nazistă. În realitate, subliniau adversarii lui, se născuse în 1933 și își petrecuse întreaga copilărie în instituții hitleriste, deci inocența lui în domeniu numai asigurată nu era.

[←122]

Retour vers le futur, regia Robert Zemeckis, 1985, cu Michael J. Fox
și Christopher Lloyd.

Acest poem al lui Edgar Allan Poe a fost tradus, interesându-i în mod deosebit, de Charles Baudelaire și Stéphane Mallarmé; [*Corbul*, apărută în limba română la Ed. Tineretului, 1963, traducere de Mihai Dragomir. (N.r.)]

[←124]

Simone de Beauvoir, *La Force des choses*, volumul 2, Folio
Gallimard, 1972.

[←125]

Italo Svevo, op. cit., p. 27.

Gustave Flaubert, *L'Éducation sentimentale*, Folio Gallimard, pp. 45 3 și următoarele. [*Educația sentimentală*, apărută în limba română la Editura Univers, 1982, traducere de Lucia Demetrius, Anda Boldur, Mihai Murgu. (N.r.)]

[←127]

Cartea egipteană a morților, citată de Jean Vermette în *La Réincarnation*, Que sais-je? 1995.

Platon, *La Republique*, X/617-619, Gamier Flammarion, pp. 382-384; [*Republica*, în *Opere V*, apărută în limba română la Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, traducere de Andrei Cornea. (N.r.)]

La Côté de Guermantes, p. 79; *Guermantes*, apărută în limba română la Ed. Art, 2014, traducere de Irina Mavrodin. (N.r.)]

Le Cycle du fleuve, traducere din engleză, J'ai lu, 1989.

Care nu se va altera în vreun fel, nu va cădea în putrefacție. La înviere, corpul va fi identic cu acela terestru, dar eliberat de greutate, de „tunica de piele“ și adus la reala asemănare cu Dumnezeu. Despre dezacordul dintre Origene și Grigore de Nyssa, vezi părintele Bernard Pottir, „L’humanité du Christ selon Grégoire de Nysse“, *Nouvelle Revue de théologie*, vol. 120,1998.

Sfantul Toma de Aquino, *Somme theologique*, partea a treia, chestiunea So; [*Summa theologica* apărută în limba română la Ed. Polirom, 2009, traducere coordonată de Alexander Baumgarten. (N.r.)]

Despre acest subiect vezi Dorian Astor, *Deviens ce que tu es, Pour une vie pshilo- sophique*, Autrement, 2016.

[←135]

În limba franceză, talant și talent au o singură formă de scriere: talent. (N.t.)

[←136]

Cahiers de la Quinzaine, XII, 23 octombrie 1910, citat de M. Philibert, op. cit., pp. 217-218.

„De când m-am apucat să studiez inconștientul, mi-am părut mie însumi foarte interesant.“ Sigmund Freud, Scrisoarea către Wilhelm Fliess din 3 decembrie 1897; [în Opere, vol. XVII, apărută în limba română la Ed.Trei, 2007, traducere de Daniela Ștefănescu. (N.r.)]

Les Mots, Gallimard, p. 198; [*Cuvintele*, apărută în limba română la Ed. Rao, 1997, traducere de Teodora Cristea și Marius Robescu. (TVr.)]. Pe această temă, excelentul comentariu al lui Olivier Rey, *Une folle solitude*, Le Seuil, 2006, pp. 244-245.

Michel Foucault, *Philosophie*, Folio Gallimard, 2004, p. 62.

Les Cahiers de Malte Laurids Brigge, Émile-Paul frères, 1947, traducerea Maurice Betz, p. 10; [*Însemnările lui Malte Laurids Brigge*, apărută în limba română la Ed. Ideea Europeană, 2008, traducere de Bogdan Mihai Dascălu. (N.r.)]

[←141]

Idem, p. 11.

[←142]

Pe această temă, vezi remarcabilul eseu al lui Luc Ferry, *Quest-ce qu'une vie réussie?* Grasset, 2002.

În 2009-2010, Muzeul de Artă Modernă din Paris organiza o expoziție intitulată „Deadline“ cu operele târzii semnate de doisprezece artiști internaționali, ajunși în pragul morții. Printre acestea se găseau tablouri de De Kooning, Hans Hartung, Chen Zhen și craniile lui Robert Mapplethorpe.

Konstantinos Kavafis, „*Ithaque*“, traducerea Marguerite Yourcenar, Poèmes, Gallimard, 1958; în română, am folosit traducerea Elenei Lazăr — Konstantinos P. Kavafis, *Opere complete. Poezia*, Ed. Omonia 2001 (N.t.). Vladimir Jankélévitch și-l imaginează pe Ulise modern ca pe un fiu risipitor care se plictisește, odată ce și-a regăsit Penelopa, și visează iarăși la Calypso, din grota ei marină, dar și la Circe, fiindcă a schimbat nostalgia cu dezamăgirea, *L'irréversible et la nostalgie*, pp. 291-292; [*Ireversibilul și nostalgia*, apărută în limba română Ed. Univers Enciclopedic, 1998, traducere de Vasile Tonoiu. (N.r.)]

Marcel Proust, *À l'ombre des jeunes filles en fleurs*, în *À la recherche du temps perdu*, tomul I, La Pléiade, 1987[^]. 655; [*La umbra fetelor în floare*, în *În căutarea timpului pierdut*, apărută în limba română la Ed. Art, 2012, traducere de Irina Mavrodin (N.r.)]

Despre noțiunea de o a doua viață, de văzut Vladimir Jankelevitch, *L'irreversible et la nostalgie*, despre Lazăr cel înviat din mormânt, a cărui nouă viață seamănă cu reexpoziția formei de sonată, op. cit., pp. 75-77. În legătură cu aceeași temă, într-o retorică apropiată lui Heidegger și influențată de gândirea chineză, Francois Jullien, *Une seconde vie*, Grasset, 2016.

[←149]

Nicholas Negroponte, *L'Homme numérique*, traducerea Michèle Garène, Laffont, 1995.

[←150]

Vezi, în legătură cu această temă, Catherine Chaliier, *Transmettre de génération en génération*, Buchet-Chastel, 2008, pp. 230-231.

[←151]

Marc Lambron, *Vie et mort de Michael Jackson*, Réunion des musées nationaux, 2018, p. 29.

Guy de Maupassant, *Bel Ami*, Paul Ollendorf, 1901, p. 160; [*Bel-Ami*, apărută în limba română la Ed. Art, 2011, traducere de Garabet Ibrăileanu. (N.r.)]

André Klarsfeld și Frédéric Revah, *Biologie de la mort*, Odile Jacob, 2000. Conform autorilor, nicio lege superioară nu ar condamna ființele la îmbătrânire și moarte.

Jean Claude Ameisen, *La Sculpture du vivant*, Le Seuil, 2003.
Conform autorului, reprimarea declanșării sinuciderii celulare și, deci, prelungirea vieții dincolo de limitele admise a ajuns miza fascinantă a medicinei secolului XXI.

[←155]

À l'ombre des jeunes filles en fleur, op. cit., p. 2 21.

Jean-Michel Besnier, *Demain les posthumains, Le futur a-t-il encore besoin de nous?*, Hachette Pluriel, 2009.

2014, pe site-ul Capital.fr. De văzut și „Omul care va trăi o mie de ani deja s-a născut“, interviu apărut pe 30 iulie. În cartea lui din 2011, doctorul Laurent Alexandre anunță pe ton mesianic Moartea Morții (JC Lattès). Conform lui, aceasta nu va mai fi o realitate impusă de natură ori de vreun zeu, ci o problemă de rezolvat. În secolul XXI, vom trece, mulțumită „geno-tsunamiului“, de la omul reparat la omul augmentat, potențial nemuritor.

[←158]

Julie de la Brosse, „*Démiurges et milliardaires*“, L'Express, 10 august 2017.

Augustin, *Confessions*, Cartea XI, Le Seuil, traducerea Louis de Mondadon, 1982, pp. 311 și 328; [*Confesiuni*, apărută în limba română la Ed. Humanitas, 2018, traducere de Eugen Munteanu. (N.r.)]

[←160]

Grecii subîmpărteau nemurirea în trei componente: concepția sexuală – cea mai grosolană, gloria luptătorului – cea mai eroică, contemplarea înțelepciunii – unica autentică, atât pentru Platon, cât și pentru Aristotel.

[←161]

Op. cit.

Alfred de Vigny, „La Maison du berger", Les Destinees; (Versuri alese, apărută în limba română la Ed. Tineretului, 1968, traducere de Ionel Marinescu. (Nr.)

[←163]

„Éphémère destinée“,

[←164]

Alfred de Musset, „Souvenir“, *Revue des Deux Mondes*, 1841.

[←165]

Dehidroepiandrosteron, hormon steroid androgen (N.t.)

[←166]

În legătură cu acest subiect, vezi excelenta carte a lui Lucian Boia
Quand les centenaires seront jeunes, Les Belles lettres, 2006.

[←167]

Citat în Jean-François Braunstein, „Auguste Comte, la Vierge Mère et les vaches folles. Les utopies biomédicales du positivisme“, în Lucien Sfez (dir.), *L'Utopie de la santé parfaite*, Colloque de Cerisy, PUF, 2001, pp. 289-299.

[←168]

Cicero, *De la Vieillesse* op. cit., p. 45.

[←169]

La Nuit des morts-vivants, George Romero, 1968.

Maxime Coulombe, *Petite philosophie du zombie*, PUF, 2012, p. 71.
De văzut și Nicole Lafontaine, *La Societe postmortelle*, Le Seuil, 2008, despre noile frontiere ale morții cerebrale și transformarea morții în decizie administrativă, pp. 86-87. De acum, creierul este văzut ca nucleu al individului. Muribundul intubat și brășat la aparate este un adevărat cyborg al zilelor noastre, pp. 83-85.

Mémoire de mes putains tristes, traducerea Annie Morvan, Grasset, 2005 ; [*Povestea târfelor mele triste*, apărută în limba română la Ed. Rao, 2014, traducere de Tudora Șandru Mehedinți. (N.r.)]

Mémoires d'outre-tombe, Garnier Flammarion, 1982, p. 359; [*Memorii de dincolo de mormânt*, apărută în limba română la Ed. Gramar, 2006, traducere de Bogdan Bădulescu. (N.r.)]

Ca Boethius în *Consolation de Philosophie* (jurnalul unui condamnat la moarte, scris în închisoare de către un poet latin din secolul al VI-lea), Rivage Poche, 1989, prefață de Marc Fumaroli; [*Consolarea filosofiei*, apărută în limba română la Ed. Polirom, 2011, traducere de Otniel Veres. (N.r.)]

[←174]

De pildă, *Consolations* ale lui Seneca, Rivage Poche, 1992; [*Nu mai plânge!*, apărută în limba română la Ed. Seneca, 2015, traducere de Ioana Costa. (N.r.)]

Marc Aureliu, *Pensées pour moi-même*, Garnier Flammarion, 1999, p. 194; [*Gânduri către sine însuși*, apărută în limba română la Ed. Humanitas, 2013, traducere de Cristian Bejan. (N.r.)]

[←176]

Seneca, *Lettres a Lucilius*, Scrisoarea a 12-a, op. cit., pg. 74

[←177]

Epictet, Manuel, Garnier Flammarion, 1964, p. 201; apărută în limba română la Ed. Seneca, 2015, traducere de Ioana Costa. (N.r.)]

„Faptul îngrozitor, oribil, care însemna drumul său către moarte era, vedea el bine, bagatelizat de cei din preajmă, ca o neplăcere trecătoare, nu lipsită de indecență (cam cum te-ai purta cu cineva care nu se simte bine, în momentul în care intră într-un salon).“ Tolstoi, *La Mort d'Ivan Ilitch*, traducerea Françoise Flamant, Folio Gallimard, 1997, p. 129; [*Moartea lui Ivan Ilici*, apărută în limba română la Ed. Humanitas, 2002, traducere de C. Clejan. (N.r.)]

Sigmund Freud, *Essais de psychanalyse*, „Considération actuelles sur la guerre et la mort“, traducerea André Bourguignon, Rivages, 2001, p. 32; [*Eseuri de psihanaliză aplicată*, apărută în limba română la Ed. Trei, 2017, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu. (N.r.)]

Sfântul Augustin, *La Cité de Dieu*, cartea I-XI, Points Seuil, 1994, p. 49 | *Cetatea lui Dumnezeu*, apărută în limba română la Ed. Științific a, 1998, traducere de Paul Găleşanu. (N.r.)]

Bertrand Vergely, *La Souffrance*, Gallimard, 1997, p. 306. Mai mult „A muri atunci când ai trăit nu înseamnă chiar a muri. Fiindcă acela care a trăit mai trăiește și va trăi mereu, descoperind în prezența bogatului trecut al vieții însăși prezența care îi permite să treacă dincolo de moarte“, p. 260

Scrisoare către Meneceu.

[←184]

Fénelon, *Livre de prières avec ses Réflexions saintes pour tous les jours du mois*, ziua a 27-a.

Paul Veyne, *Sénèque*, Texto, 2007, prefața de Louis Jerphagnon.

[←187]

Seneca, *Consolations*, op. cit., pp 128-129.

[←188]

Idem, p 135.

[←189]

Idem, p. 27.

[←190]

Dino Buzzati, *Le K*, Robert Lallbnt, 1967

Tentația inocenței, apărută în limba română la Ed. Nemira, 2005, traducere de Muguraș Constantinescu; *Euforia perpetuă*, apărută în limba română la Ed.Trei, 2000, traducere de Cristina și Costin Popescu; *Paradoxul iubirii*, apărută în limba română la Ed.Trei, 2015, traducere de Irina Mavrodin; *Căsătoria din dragoste. Oare mai există?*, apărută în limba română la Ed.Trei, 2011, traducere de Irina Mavrodin. (N.r.)